

Kalle Päätalo tutkijoiden silmin

Toimittanut Maija Saviniemi

Kalle Päätalo tutkijoiden silmin

Toimittanut
Maija Saviniemi

TIETOLIPAS 271

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama *llä merkittyä lukua lukuun ottamatta.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© 2022 Maija Saviniemi ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Kannen suunnittelu: Eija Hukka

Kannen kuva: Pääatalo-instituutti / Professori Kalle Pääatalon arkisto.

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-434-9 (nid.)

ISBN 978-951-858-435-6 (EPUB)

ISBN 978-951-858-436-3 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)

ISSN 2670-2584 (verkkajulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.271>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä.

Tutustu lisenssiin osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa

<https://doi.org/10.21435/tl.271> tai lukemalla tämä

QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2022

Sisällys

Johdanto – Miksi Pääatalo-tutkimusta nyt 7

Maija Saviniemi ja Harri Mantila

Pääatalon teokset historiallisena aineistona 20

Matti Leiviskä

Tukkijätkän elämäntarina 32

Pekka Kaarninen

Iijoki-sarja – kielentutkijan aarreaitta 53

Sari Keskimaa

Rousto-Ville – mies ja murre 77

Harri Mantila, Sari Keskimaa ja Maija Saviniemi

Kallio-Herkon voimasanat *Loimujen aikaan* -romaanissa 97

Maija Saviniemi

”Ja eikähän sulle tuu minkäälläista käsiällä” – kirjoittamiskäsitykset

Kalle Pääatalon *Iijoki*-sarjassa 131

Minna Säaskilahti

Kalle Pääatalon *Iijoki*-sarjan yksilöpsykologinen vaikutus 153

Ritva Ylönen

Selkosten Proust taipuu moneen – *Iijoki*-korpus ja digitaalisen tekstilouhinnan mahdollisuudet 170

Sanna Karkulehto, Veronika Laippala, Kati Launis, Jaana Märsynaho, Maija Saviniemi ja Minna Sääskilahti

PUHEENVUORO

Isä ja isoisa tutkimuskohteena* 190

Riitta Päätaalo ja Vilja Päätaalo

Kirjoittajat 193

Abstract 195

Henkilöhakemisto 196

Asiahakemisto 197

Johdanto – Miksi Pääatalo-tutkimusta nyt

Maija Saviniemi

© <https://orcid.org/0000-0003-2977-1143>

Harri Mantila

Kirjailija, professori, Oulun yliopiston kunniatohtori Kalle Pääatalo (11.11.1919–20.11.2000) on ilmiö. Hän kirjoitti Suomen laajimman romaanisarjan ja kuvasi siinä yhden miehen näkökulmasta lähes koko itsenäisen Suomen historian. Taivalkoskelaisntyinen, sittemmin Tampereelle muuttanut Pääatalo on maamme kaikkien aikojen luetuimpia kirjailijoita (Ylönen 2017: 12), ja Finlandia-palkintoa lukuun ottamatta hänen voidaan katsoa saavuttaneen liki kaiken, mitä kirjailija voi Suomessa saavuttaa (Heikkinen 2019: 247; ks. myös Vehviläinen 1978: 103). Vuonna 2019 Pääatalon syntymästä tuli kuluneeksi 100 vuotta. On aika laajentaa näkemyksiä kirjailijasta, jonka kansa otti omakseen mutta joka jakoi kriitikkojen näkemyksiä välistä jyrkästi.

Pääatalo henkilönä, ilmiönä ja kronikoitsijana

Tuomme aluksi esiin Pääatalon tuotannon merkitystä ja sen tutkimuksen tulevaisuudennäkymiä. Pohjustamme samalla kirjan seitsemää lukua, jotka tarkastelevat Pääatalon tuotantoa historiantutkimuksen, suomen kielen ja kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta.¹ Teoksessa korostuu Pääatalon rooli historian kuvaajana, kielen tallentajana ja käyttäjänä sekä ihmisen heikkouksien ja vahvuuksien peilaajana. Teoksen lopussa on kirjailijan omaisten puheenvuoro Pääataloa ja hänen tuotantaan koskevaan tutkimukseen.

Kalle Pääatalon tuotanto on poikkeuksellisen laaja. Esikoisteos *Ihmissiä telineillä* ilmestyi vuonna 1958, viisiosainen *Koillismaa*-sarja 1960–1969 ja 26-osainen *Iijoki*-sarja 1971–1998. Kaiken kaikkiaan

kirjailijan tuotantoon kuuluu 39 romaania, kolme kertomuskokoelmaa, näytelmä ja kuvateoksen tekstiosa. Päätalon yksittäisiä romaanveja on käännetty englanniksi, ruotsiksi ja viroksi. Muutamista hänen teoksistaan on filmattu elokuvia. Sisällöllisesti Kalle Päätalon tuotanto kattaa mittaamattomat määrät eri elämänalojen tietoa, kokemusta ja näkemystä. Kuvatuksi tulevat kansanomaiset lääkit, työtavat tuokinnuista kerppuhaasion pystyttämiseen sekä rakentaminen eri vaiheissaan.

Koillismaa-sarjaa (sarjasta ks. Huhtala 1972) voidaan pitää *Iijoki*-sarjaa pohjustavana työnä. Päätalo itse arveli ryhtyneensä kirjoittamaan *Koillismaa*-sarjaa liian kokemattomana kirjailijana ja käsitelleensä siinä esille tulleita asioita liian romanttisesti ja pintapuolisesti (Marttinen 1995: 14, 1996: 29). Niinpä hän aloitti omaelämäkerrallisen *Iijoki*-sarjansa kirjoittamisen vuonna 1970 (Marttinen 1996: 11), ja sarjan ensimmäinen osa *Huonemiehen poika* nousi heti myyntitilastojen kärkeen (Ylönen 2013: 124). *Iijoki*-sarjan aikana Päätalosta tuli Marttisen mukaan lukijoiden suosikki: sarjan uusimmista osista on jo 1970-luvun lopulta lähtien otettu aina vähintään 100 000 kappaaleen painos (Marttinen 1996: 11; 1990-luvun ensipainosmääristä ks. myös Marttinen 1996: 146; Ylönen 2013: 297).

Iijoki-sarjan alkuosissa Päätalo kuvaa lapsuuttaan ja nuoruuttaan Taivalkoskella. Päätalo työskenteli kansakoulun jälkeen 13-vuotiaasta alkaen savotoissa ja tukinuitoissa ja haaveili kirjoittamisesta. Armeijaan Päätalo lähti vapaaehtoisena talvisodan aikana. Jatkosodassa hän haavoittui ja palveli sen jälkeen Siiranmäen vankileirillä talousaliupseerina. Sota-aikaa seuranneessa jälleenrakennuksen vaiheessa Päätalo asettui pysyvästi asumaan Tampereelle. Hän työskenteli kirvesmiehenä ja koulutettiin rakennusmestariksi vuosina 1947–1949. Ennen kirjailijaksi ryhtymistään Päätalo toimi rakennusmestarina, kunnes hän jäi vapaaksi kirjailijaksi vuonna 1963. Omaelämäkerrallinen *Iijoki*-sarja päättyi lopulta vuonna 1998 sarjan viimeiseen osaan *Pöhlökanto Iijoen törmässä*, jossa iäkäs ja menestynyt kirjailija kertoo elämäntarinansa viimeiset vaiheet. Päätalo sai professorin arvonimen vuonna 1978, ja Oulun yliopiston humanistisen tiedekunnan kunniatohtoriksi hänet vihittiin kesäkuussa 1994.

Päätalon tuotannolla on ollut suuri taloudellinen merkitys: kun *Iijoki*-sarjan päätökseksi tarkoitettu *Hyvästi, Iijoki* -teos ilmestyi, Pää-

talon laskettiin työllistäneen kahdeksan kirjantekijää Jyväskylässä 25 vuoden ajan (Ylönen 2013: 270 ja siinä mainittu lähde). Eero Marttinen (1999: 178) luonnehtiikin Päätalon olleen Gummerukselle kaikkien aikojen merkittävin kirjailija. Gummerus Kustannus Oy:n tuotepäällikkö Annikka Heinonen ei muotoile aivan yhtä vahvasti (henkilökohtainen tiedonanto 9.3.2020), sillä hänen mukaansa kirjailijan merkittävyyttä voi mitata kovin monella muullakin asialla kuin myyntiluvuilla. Kalle Päätalon kirjoja on kuitenkin painettu ja myyty enemmän kuin kenenkään toisen Gummeruksen kirjailijan. Päätalon kuollessa vuonna 2000 hänen kirjojaan oli painettu 3,6 miljoonaa kappaletta.

Kirjailijan pääteoksena pidetty *Iijoki*-sarja on yksi maailmankirjallisuuden laajimmista teoksista (Ylönen 2013: 45 ja siinä mainittu lähde; ks. myös Marttinen 1996: 29). Romaanisarjan keskeinen teema on yksilön sosiaalinen nousu ja suuri törmäys, jonka päähenkilö kokee agraarisen elämänmenon kohdatessa sodanjälkeisen nousukauden ja urbaanistuvan elämänmuodon. *Iijoki*-sarja on mikrohistoriaa, joka suhteutuu itsenäisen Suomen historiaan ja sen vaiheisiin. Päätalo onkin Suomessa kaunokirjallisen mikrohistorian keskeinen pioneeri (Marttinen 1996: 157). Kirjoissaan hän kertoo ajoista ja tavoista, joista kaikilla nykyihmisillä ei ole enää aavistustakaan.

Päätalosta puhuttaessa nousee esiin hänen poikkeuksellisen hyvät muistinsa ja kykynsä tarkkailla ihmisiä ja tilanteita. Kustannustoimitaja Jaakko Syrjä on todennut Kalle Päätalolla olleen ilmiömäinen muisti ja kirjailijan kuuluneen muistajien sukupolveen (Vehviläinen 1978: 199). Syrjä (1999: 15) pitää Päätaloa jopa muistamiskulttuurin viimeisenä merkittävänä edustajana. Syrjän kollega Ville Repo on puolestaan todennut, että esikoisromaanin toimittaessaan hän ei täysin ymmärtänyt Päätalon ominaislaatua; hän oivalsi vasta myöhemmin, että Päätalo on kronikoitsija. Tämän ominaislaatunsa kirjailija löysi ja kehitti Revon mukaan itse muistinsa pohjalta *Koillismaa*- ja *Iijoki*-sarjoissaan. (Marttinen 1995: 133; Janatuinen 2005: 275; Ylönen 2013: 28–29.) Räisänen (1981: 5, 1991: 13) pitää Päätaloa synnynnäisenä katselijana ja kuuntelijana.

Kirjailijan 100-vuotisjuhluvuosi 2019 avasi uusia näkökulmia Päätaloon ja hänen tuotantoonsa. Gummerus julkaisi juhlan kunniaksi uusintapainoksen Päätalon esikoisromaanista *Ihmisiä telineillä* (1958)

kuvaliitteineen ja käsikirjoituskatkelmineen. Lisäksi Gummerukselta ilmestyi samana vuonna kaksi kerronnallista Päätalo-tietokirjaa: Karoliina Timosen *Kirjeitä Iijoelle*. *Kalle Päätalon elämän naiset* ja Antti Heikkisen *Kallio-poika*. *Peilikuvassa Kalle Päätalo*. Päätalon tuotanto on tullut viime aikoina entistä enemmän myös tieteellisen mielenkiinnon kohteeksi.

Päätaloa kannattaa tutkia ja analysoida siksi, että hän ei ole pelkästään kirjailija, vaan yhteiskunnallinen ja kulttuurinen ilmiö. Tätä kuvastaa hänen ja hänen kirjallisuutensa ympärille syntynyt seura-toiminta. Kalle Päätalon nimikkoseura perustettiin Taivalkoskella vuonna 1979 (Marttinen 1996: 149), ja vuonna 2018 seurassa oli 630 jäsentä (Kalle Päätalo -seura 2020). Vertailun vuoksi mainittakoon, että Väinö Linnan nimikkoseura on perustettu samoihin aikoihin vuonna 1977, mutta esimerkiksi Mika Waltarin vasta vuonna 2000. Taivalkosken kotiseutupäiviä on vietetty 1980-luvun alusta lähtien vuosittain Päätalo-päivien tai Päätaloviikon nimellä. Lisäksi Kalle Päätalo -seuran jäsenillä on oma vuosittain ilmestyvä lehti *Päätalo-sanomat*. Seuran kunniapuheenjohtajan Raimo Aron mukaan ennätysmäärä jäseniä – noin 750 jäsentä – seurassa oli 1990-luvulla kirjailijan vielä eläessä. Tarkkoja tilastoja jäsenmäärän kehityksestä ei ole olemassa, mutta Suomen Kirjailijanimikkoseurat -yhdistystä vuonna 2004 perustamassa ollut Aro arvioi Kalle Päätalo -seuran olleen 1990-luvulla jäsenmäärältään Suomen ylivoimaisesti suurin nimikkokirjailijaseura. Vaikka yhdistyksen järjestämä toiminta on melko lailla paikallista, nykyisin Päätalosta ja hänen tuotannostaan keskustellaan erilaisissa nettiyhteisöissä, jotka saattavat innostaa jäseniään hakeutumaan seuran jäseniksi. (Raimo Aro, henkilökohtainen tiedonanto 22.2.2020; Päätalo-suosion nykytilanteesta ks. myös Ylönen 2013: 335–338.) Taivalkoskella toimivat Kallioniemi-Säätiö ja sen ylläpitämä Päätalo-instituutti. Kirjailijan 100-vuotisjuhlavuoden yhteydessä julkaistiin Oulussa Kalle Päätalo -polku ja Taivalkoskella Päätalo-reitti, joihin on merkitty kirjailijan romaaneissaan kuvaamia paikkoja. Jo aiemmin Tampereelle on perustettu vastaava Kalle Päätalo -raitti.

Tähänastinen Päätalo-tutkimus

Ensimmäisen Päätalo-aiheisen väitöskirjatasoisen tutkimuksen kirjoitti Ritva Ylönen, jonka Suomen kirjallisuuden alaan kuuluva väitöskirja *Tervaksinen toteemi. Kalle Päätalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus* tarkastettiin vuonna 2013 Tampereen yliopistossa. Viimeisimpänä on tarkastettu Oulun yliopistossa vuonna 2018 väitelleen Sari Keskimään suomen kielen väitöskirja *Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Muitakin Päätalo-aiheisia väitöskirjatöitä on ollut vireillä. Aiemmin Päätaloon liittyvää tutkimusta ovat tehneet Riitta Kuivasmäki (1974), joka tarkasteli yleisen kirjallisuustieteen lissensiaatintyössään kolmen suomalaisen menestyskirjailijan tuotannon vastaanottoa, sekä Kalevi Nikki (1991), joka selvitti väitöskirjasaan talonpojan kuvaa suomalaisessa kertomakirjallisuudessa.

Pro gradu -tutkielmia Päätalon tuotannosta alettiin tehdä 1970- ja 1980-luvuilla suomen kielen ja kirjallisuudentutkimuksen alalla. Nämä opinnäytetyöt keskittyivät usein kirjailijan alkutuotantoon kuuluiin yksittäisiin teoksiin. (Keskimaa 2018: 29–31.) Tähän mennessä on valmistunut parikymmentä opinnäytettä. Varhemmissa töissä keskityttiin erilaisiin murreaiheisiin, mutta uusimmissa töissä lähestymistavat noudattavat tutkimuksen uusimpia virtauksia. Esimerkiksi Mari Lahdelma tarkastelee kirjallisuuden alan pro gradussaan (2014) *Iijoki*-sarjan metanarraatiota kerronnan rakennusaineena ja Juhani Brander mediatutkimuksen alan pro gradussaan (2016) neuvottelu- ja hegemonisen maskuliinisuuden kanssa *Miesten vuoro* -elokuvassa ja Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjassa. Sanja Laaninen (2021) puolestaan analysoi työn diskursseja Päätalon *Nuoruuden savotat* -romaanissa ja Pekkasen *Tehtaan varjossa* -romaanissa.

Aiemmassa tutkimuksessa Päätalon tuotantoa on luonnehdittu ja arvotettu monin tavoin. Reijo Wilenius (1999: 128) näkee Päätalon *Iijoki*-sarjan monitasoisena teoksena, jota voi lähestyä kansanelämän kuvauksena, kielellisenä teoksena, yksilön kehityksen kuvauksena sekä ihmis- ja elämäkäsityksenä. Päätalon kirjojen tulevaisuuttakin on pohdittu (ks. esim. Marttinen 1996: 157), ja tutkijat ovat todenneet, että *Iijoki*-sarjan arvo ja merkitys säilyy Suomen kirjallisuudessa (ks. esim. Kirstinä 1999: 196; Marttinen 1999: 128, 130–131; Wilenius 1999: 132). Viljo Kvist kirjoitti Ylönen (2013: 415) mukaan vuonna

1988: ”Kun kirjailija Kalle Päätalo lopettaa kirjoittamisen, syntyy suuri kirjallinen tyhjiö, jota tuskin kukaan pystyy täyttämään.” Myös Päätalo itse katsoi käsitelleensä kirjoissaan perimmäisiä kysymyksiä, joita hän piti ihmiskunnalle aina ajankohtaisina (Marttinen 1995: 235–236).

Näemme, että Päätalon tuotannon analyysille on ainakin viisi syytä juuri nyt. Ensinnäkin tieteellinen kiinnostus Päätaloa kohtaan on virinnyt erityisesti 2010-luvulla, jolloin ensimmäiset Päätalo-aiheiset väitöskirjat (Ylönen 2013; Keskimaa 2018, ks. edellä) valmistuivat. Toiseksi vuonna 2019 alettiin ensimmäistä kertaa koota yhteen eri tieteenaloilla tehtävää Päätalo-tutkimusta. Oulun yliopiston humanistinen tiedekunta järjesti kunniatohtorinsa 100-vuotisjuhlavuoden kunniaksi tuolloin tieteellisen symposiumin *Kalle Päätalo tutkijoiden silmin*. Symposiumissa Päätalon tuotantoa tarkasteltiin suomen kielen ja kirjallisuudentutkimuksen lisäksi historian ja lääketieteen näkökulmasta. Kolmanneksi nyt käsillä oleva poikkitieteellinen kokoomateos *Kalle Päätalo tutkijoiden silmin* osaltaan syventää tähän mennessä tehtyä Päätalo-tutkimusta ja edistää tietoisuutta sen uusista mahdollisuuksista. Neljänneksi nykyisellään on alettu tarkastella kirjailija Kalle Päätalon tuotantoa kokonaisuutena, keskeisen tematiikan kannalta. *Iijoki*-sarjan kokonaisrakenne on alkanut hahmottua vasta valmistumisensa jälkeen, ei yksittäisten kirjojen pohjalta. Juhani Niemi (1999: 37) muistelee, että *Iijoki*-sarjan ensimmäistä nidettä lukiessa kriitikon oli pakko olla varovainen sanoissaan, koska silloin ei tietenkään voinut vielä ennakoida, mitä sarjasta olisi tulossa. Eila Pennanen (1982: 38) huomauttaa, että *Iijoki*-sarja on liian laaja kokonaisuus, jotta siitä voisi keskeneräisenä erottaa selvää kokonaiskuviota. Hän kuitenkin totesi alkujakson erottuneen jo tuolloin omaksi kokonaisuudekseen. Viidenneksi nyt kun kirjailijan kuolemasta on kulu-
nut noin kaksi vuosikymmentä, tutkijoiden on mahdollista tarkastella hänen tuotantoaan aikalaisia objektiivisemmin. Teoksiin on saatu ajallista etäisyyttä.²

Iijoki-korpus ja sen suomat uudet tutkimusmahdollisuudet

Oulun yliopisto ja valtakunnallinen Kielipankki julkaisivat marraskuussa 2019 *Iijoki*, *Oulun yliopiston Pääatalo-kokoelma* -nimisen korpuksen, jossa on *Iijoki*-sarjan kaikki romaanit. Sarjan 26 osassa on peräti 17 014 sivua (Roos 1999: 25). Tässä kirjoitettujen tekstien kokoelmassa (korpuksen määritelmästä ks. Lehto 2018: 76 ja siinä mainitut lähteet) on liki puoli miljoonaa virkettä ja miltei 5,3 miljoonaa sanetta. Vaikka *Iijoki*-sarjan laajuutta tärkeämpää on sen sisältö³, kyseessä on ensimmäinen näin laaja kokoelma yhden kirjailijan tuotantoa Kielipankissa. Pääatalo (1999) itse on todennut: ”Arvostelijoitteni mielestä olen kirjoittanut liian pikkutarkasti ja vain arkisen elämän asioista ja ihmisistä.” Tämä pikkutarkka kuvaus on nyt tutkijoille kiinnostava mahdollisuus.

Korpuksen teksteihin on liitetty automaattisin menetelmin vähintään alustava kieliopillinen jäsennys. Jäsennetyistä aineistosta on mahdollista hakea kerralla tietyn sanan muotojen tai kieliopillisen rakenteen esiintymät. Kuten jo ennen korpuksen perustamista oli tiedossa, *Iijoki*-sarjassa on sekä yleiskielistä että murreainesta. Niinpä aineisto sisältää murre sanoja ja murteellisia sananmuotoja, joiden perusmuotoistamiseen jäsennysmenetelmillä ei ole luotettavia keinoja.⁴ Murteellisten saneiden osuus koko sanemäärästä ei kuitenkaan ole valtava: niitä on koko aineistosta vain viitisen prosenttia. *Iijoki*-sarja on jäsennetty kieliopillisesti kahdella eri jäsentimellä eli on luotu kaksi *Iijoki*-sarjaan liittyvää ala-aineistoa. Ensin julkaistiin Turun yliopiston neuroverkkojäsentimellä tehty aineisto. Myöhemmin julkaistaan Kielipankin jäsennysversio, ja on periaatteessa mahdollista julkaista kolmantena versiona näiden kahden yhdistelmä.

Vastavalmistunut *Iijoki*-korpus tarjoaa uusia tutkimusasetelmia kielitieteen lisäksi monille muille aloille. Vaikka Pääatalon tuotannossa on nähty runsaasti tutkimusaiheita jo 1970-luvulta lähtien, vasta nyt päästään täysimittaisesti hyödyntämään teknologisia mahdollisuuksia, jotka ovat olennainen osa näin suuren tutkimusaineiston jäsentämistä. Korpuksen ansiosta tutkijan on jatkossa helpompaa laajentaa tutkimusaineistonsa koko *Iijoki*-sarjaan. Jo aiemman tutkimuksen syventämisen näkökulmasta *Iijoki*-korpus on poikkeuksellinen: maa-

ilman suurimmaksi romaaniksi sanottu teksti. Se mahdollistaa *Iijoki*-sarjan kielellisen aineksen tarkemman tarkastelun suhteessa sarjan kokonaisuuteen ja tematiikkaan. Korpusta ollaan laajentamassa Päätalon muuhun tuotantoon: seuraavaksi siihen lisätään esikoisromaanin *Ihmisiä telineillä* sekä koko *Koillismaa*-sarja.

Korpuksen perustamisen lisäksi Oulun yliopiston humanistinen tiedekunta aloitti vuonna 2019 yhteistyössä Oulun yliopiston kirjaston kanssa Kalle Päätalon lehtikirjoitukset -projektin, jonka ensimmäisessä vaiheessa digitointiin Kalle Päätalon ennen kirjailijanuraansa eli ennen vuotta 1958 kirjoittamat lehtiartikkelit.⁵ Artikkelit on julkaistu sekä skannattuina kuvatiedostoina että puhtaaksi kirjoitetuina tekstitiedostoina, joissa on alkuperäinen kirjoitusasu latomisvirheineen päivineen, jotta tekstit olisivat vertailukelpoisia. Näiden sähköisten aineistojen lisäksi Taivalkoskella on Kallioniemi-Säätiön ja Päätalo-instituutin hallussa laaja järjestetty aineisto, joka käsittää kirjailijan koko arkiston (Marttinen 1999: 7; ks. myös Vahtola 1998: 28). Kokoelmassa kirjailijaan itseensä ja hänen kirjoihinsa liittyvät lehtileikkeet on järjestetty täsmällisesti kunkin kirjan ilmestymisajankohdan mukaan (Janatuinen 2005: 322). Näihin arkistoihin on koottu muun muassa teosten käsikirjoitusversiot kopioineen ja kustannustoimittajan tekemine merkintöineen. Näitä tekstejä ei toistaiseksi ole digitoitu. Päätalon lehtiartikkeleiden ja julkaistujen teosten digitoinnin myötä on mahdollista analysoida, miten Päätalo on kehittynyt kirjoittajana.

Teoksen sisältö

Kokoomateoksen kahdessa ensimmäisessä luvussa tarkastellaan Päätaloa historian kuvaajana. Historiatieteiden tutkija Matti Leiviskä käsittelee Päätalon teoksia historiallisena aineistona erityisesti muistitiedon näkökulmasta. Kulttuurihistorian tutkija Pekka Kaarninen puolestaan tarkastelee tutkimuksessaan Päätalon tuotannosta tehtyä elokuvaa *Viimeinen savotta*. Hän selvittää, minkälaisen tarinan se kertoo tukkilaisen elämästä sekä miten elokuva liittyy Päätalon tuotantoon ja suomalaisen tukkilaiselokuvan perinteeseen. Kaarninen on perehtynyt suomalaisen elokuvan ja erityisesti vanhan suomalai-

sen elokuvan historiaan, ja Kalle Pääataloa hän käsitteli jo tukkilaiselokuviu tarkastelleessa väitöskirjassaan (2013).

Teoksen kolme seuraavaa lukua ovat kielitieteellisiä. Ensimmäisesä suomen kielen tutkija Sari Keskimaa tarkastelee *Iijoki*-sarjaa kielitieteellisenä tutkimusaineistona. *Iijoki*-sarja näyttäytyy hänen mukaansa kielentutkijalle runsaudensarvena, jota voi lähestyä erilaisten murteiden, kielenkäytön tapojen, kieleen liittyvien asenteiden tai kielideologioiden näkökulmista. Teoreettisesti ja menetelmällisesti kaunokirjallisuuden kielen tutkimus tuo kielen- ja kirjallisuudentutkimusta lähemmäs toisiaan, kuten Keskimaa on jo väitöskirjassaan (2018) osoittanut.

Kalle Pääatalo kertoi arkistonsa avajaispuheessa (1999) *Iijoki*-sarjaa koskeneista etukäteistavoitteistaan, joista yksi oli maakunnan ”riikkaan kansankielen” pelastaminen.⁶ Vaikka Kalle Pääatalon rooli nimenomaan Koillismaan murteen tallentamisessa tuodaan usein esiin, harvemmin muistetaan mainita, että kirjailija on tallentanut romaaneihinsa myös muita Suomen murteita. Pääatalo asui noin kaksi kolmasosaa elämästään Tampereella, hämäläisten murteiden vaikutusalueella. Suomen kielen tutkijat Harri Mantila, Sari Keskimaa ja Maija Saviniemi tarkastelevat Kalle Pääataloa hämäläismurteiden kuvaajana teossarjan yhden keskeisen henkilöhaahmon, tamperelaisen kirvesmiehen Rousto-Villen, murteen kautta. Tutkimusaineistona ovat painetun *Ratkaisujen aika* -kirjan lisäksi tekstin käsikirjoitusversiot. Kirjoittajat osoittavat, että kirjassaan Pääatalo tulee tallentaneeksi murteen lisäksi murremaantiedettä ja murteiden ajallista muuttumista. Merkille pantavaa on, että murrepiirteet ovat olemassa jo käsikirjoitusversiossa. Romaanin kustannustoimittajana oli Juhani Syrjä, joka luki käsikirjoitukset ensimmäisenä ja antoi niistä ensimmäisen arvion (Marttinen 1999: 164). Syrjä vakuutti, että lopullisissa romaanissa kaikki on ehdottomasti Kallen kieltä ja koottu niistä aineksista, joita Pääatalo on kirjoittanut (Marttinen 1999: 166). Myös käsikirjoitusversiossa näin vaikuttaa olevan, joskin kielentutkimuksen kannalta on kiinnostavaa, että kustannustoimittaja on jättänyt tekstistä toistuvasti pois metakielellisiä eli kieltä kommentoivia kohtia.

Teoksen kolmannessa kielitieteellisessä luvussa suomen kielen tutkija Maija Saviniemi tarkastelee fiktiivisen Hermanni Pääatalon käyttämiä voimasanoja *Iijoki*-sarjan kuudennessa osassa eli *Loimujen ai-*

kaan -romaanissa. Yhden teoksen lähiluettuaan Saviniemi on uuden korpuksen ansiosta voinut verrata havaintojaan koko *Iijoki*-sarjaan.

Teoksen loppupuolella tulevat esiin kasvatustieteen ja kirjallisuuden näkökulmat. Suomen kielen ja kasvatustieteiden tutkija Minna Säaskilahti tarkastelee *Iijoki*-sarjan päähenkilön, Kallen, kasvua kirjoittajaksi ja kirjoittajana. Säaskilahden luku on kirjoittamistutkimusta, jossa on kasvatustieteiden ja kouluhistoriallinen juonne. Tarkastelujaksoksi on rajattu Kallen lapsuus- ja nuoruusvuodet, ja painopiste on erityisesti kouluvuosissa. Kirjallisuudentutkija, kirjailija Ritva Ylönen on puolestaan erikoistunut tutkimaan Päätalon teosten vastaanottoa ja vaikutusta niin yksilöpsykologisesti kuin yhteiskunnallisestikin. Hän tarkastelee reseptioesteettiseen teoriaan pohjautuvassa tutkimuksessaan Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjan yksilöpsykologista vaikutusta.

Kokoomateoksen päätteeksi eri alojen tutkijat Sanna Karkulehto, Veronika Laippala, Kati Launis, Jaana Märsynaho, Maija Saviniemi ja Minna Säaskilahti kommentoivat Kalle Päätalon tuotantoa koskevia mahdollisia jatkotutkimusaiheita digitaalisen tekstilouhinnan näkökulmasta. Teoksen liitteenä olevassa kirjailijan tyttären Riitta Päätalon ja tyttärentyttären Vilja Päätalon puheenvuorossa pohditaan isää ja isoisää tutkimuskohteena. Heille on olemassa kolme eri Kallea: tieteellinen Kalle, romaani-Kalle sekä ”meidän Kalle”. Kirjojen Kallen kieli ja ”meidän Kallen” käyttämä kieli olivat kaksi eri asiaa. Vielä pitkään Tampereella asuttuaankin Päätalo on julkisuudessa kertonut, ettei puhu Tampereen seudun murretta, sillä hän on pyrkinyt säilyttämään alkuperäisen puhekielensä ja välttämään ”murretartuntoja” (Marttinen 1995: 236). Riitta Päätalon mukaan Kalle Päätalo ei kuitenkaan juuri käyttänyt murretta omassa puheessaan (ks. myös Heikkinen 2019: 193).

Viitteet

- 1 Osa teoksen luvuista pohjautuu Oulussa 8.11.2019 pidetyn *Kalle Päätalo tutkijoiden silmin* -symposiumin esitelmiin.
- 2 Vuonna 2017 ilmestynyt Ritva Ylösen *Kalle Päätalo. Kirjailijan elämä* on ensimmäinen tieteellisesti kunnianhimoinen Päätalo-elämäkerta (vrt. Vehviläinen 1978; Porvali 2000). Ylipäänsä kirjailijan tuotannon ja elämänvaiheiden runsas ja mittava tallentaminen ja dokumentointi arkistoon helpottavat tutkimuksen taustoitusta.

- 3 Janatuksen mielestä (2005: 12) on kiinnitetty liikaa huomiota Päätalon tuotannon laajuuteen eikä sen ominaislaatuun, vaikka suurin osa Päätaloon kriittisesti suhtautuvista ei ilmeisesti tunne hänen tuotantoaan. Ylönen (2013: 327) on havainnut väitöskirjassaan, että kritiikeissä Päätaloa alettiin arvottaa lukujen valossa 1980-luvulta alkaen. Ulkokirjallisiin tekijöihin liittyvät lukumäärät korvasivat laadullista arviota, joka kohdistuu sisältöön ja muotoon.
- 4 Korpuksen yhteydessä on julkaistu lista 200 yleisimmästä saneesta, joita automaattinen jäsenitys ei ole tunnistanut oikein. Murteellisuuksien lisäksi joukossa on esimerkiksi paikannimiä ja lukuja – ylipäänsä saneita, joita jäsenin ei ole pystynyt luotettavasti perusmuotoistamaan. Kolme yleisintä murreseanaa ja -muotoa tällä listalla ovat *oisi* 'olla', *ehki* 'edes' ja *sitte* 'sitten'. Vaikka esimerkiksi *ehki* on *lijoki*-sarjassa lähes aina merkityksessä 'edes', se on myös pari kertaa merkityksessä 'ehkä'. Toinen esimerkki on *lijoki*-sarjassa hyvinkin yleiset *koti*-sanana eri muodot, kuten *kotia*, *kottia*, *kotoa*, *kottoa*. Niille on kuitenkin tekstissä homonyymeja, jotka näyttävät kyllä samalta sanalta, mutta tarkoittavat eri asiaa, kuten seuraavissa tekstiesimerkeissä: *Isä rakas elä pura kottia!* ['kotia'] vs. *Sitte esitin että uskosikko Kassu etukätteen kottia* ['förskottia, etumaksua'] *ne vajovat parisattaa, mitkä velekasumma jäi auki*. Lisäksi jäsenin hahmotti esimerkiksi *siivatta*-substantiivin partitiivimuodon (lähinnä merkityksessä 'elukka', alun perin vienankarjalan *siivatta* 'kotieliän, varsinkin nautu', ks. Saviniemi tässä teoksessa) verbiksi, ilmeisesti sen takia, että se näyttää lausekontekstissaan *Vanhempi valkea sisar tirahti, että juuri sitä pientä ja vinosilmäistä siivattaa* tunnekausatiiviverbin kaltaiselta muodolta, vrt. esim. *minua oksettaa*.
- 5 Tätä nyt 29 tekstistä koostuvaa kokoelmaa ollaan täydentämässä, vaikkakin Päätalon kirjailijanuran aikaisten lehtikirjoitusten jäljittäminen on huomattavasti työläämpää. Romaanissaan *Pölvökanto lijoen törmässä* Päätalo (1998: 723) kertoo, että hänen aloitettuaan vapaana kirjailijana lehdet julkaisivat pelkästään ensimmäisen vuosikymmenen aikana yli kaksisataa hänen kirjoittamaansa tekstiä.
- 6 Kalle Päätalo lisäsi aiemmin pitämänsä *Elämäntyöni ja sen tulevaisuus* -puheeseensa arkiston avaukseen 2.7.1999 sopivaa tekstiä. Alkuperäisen puheensa hän piti Päätaloviikolla 1997.

Lähteet

- Brander, Juhani 2016: *Neuvotteluja hegemonisen maskuliinisuuden kanssa Miesten vuoro -elokuvassa ja Kalle Päätalon lijoki-sarjassa*. Mediatutkimuksen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Heikkinen, Antti 2019: *Kallio-poika. Peilikuvassa Kalle Päätalo*. Helsinki: Gummerus.
- Huhtala, Liisi 1972: *Kalle Päätalon Koillismaa-sarjan tarkastelua*. Eripainos-sarja 6. Turku: Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- Janatuinen, Jenni 2005: *Miehenkuva*. Helsinki: Johnny Kniga.

- Kaarninen, Pekka 2013: *”Tukkijätkät ja moterni”*. *Tukkilaisuus, metsätyö ja metsäteollisuus suomalaisissa näytelmäelokuviissa*. Turun yliopisto.
- Kalle Päätalo -seuran toimintakertomus 2020. <http://www.paataloseura.fi/420235823> (4.5.2020).
- Keskimaa, Sari 2018: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536> (6.1.2022).
- Kirstinä, Leena 1999: Pääatalolaisen kirjallisuuden eetos. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäässä 80 vuotta s. 187–197*. Helsinki: Gummerus.
- Kuivasmäki, Riitta 1974: *Kolme suomalaista menestyskirjailijaa ja heidän lukijansa. Väinö Linnan, Hannu Salaman ja Kalle Pääatalon tuotannon vastaanoton tarkastelua*. Yleisen kirjallisuustieteen lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto.
- Laaninen, Sanja 2021: *Työdiskurssit Toivo Pekkasen ja Kalle Pääatalon teoksissa Tehtaan varjossa ja Nuoruuden savotat*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-202105197972> (6.1.2022).
- Lahdelma, Mari 2014: *”En malta jättää kertomatta.” Metanarraatio kerromnan rakennusaineena Kalle Pääatalon Iijoki-sarjassa*. Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201412173522> (6.1.2022).
- Lehto, Liisa-Maria 2018: *Korpusavusteinen diskurssianalyysi japaninsuomalaisten kielipuheesta*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 162. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526219097> (6.1.2022).
- Marttinen, Eero 1995: *Mestarin eväät. Kalle Pääatalon taival kuvin ja sanoin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1996: *Mestarin selkonen. Kalle Pääatalon Koillismaa sanoin ja kuvin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1999: *Mestari elämän telineillä. Kalle Pääatalo ystävien silmin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Niemi, Juhani 1999: Kansan suosikki ja kaanon. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäässä 80 vuotta s. 35–41*. Helsinki: Gummerus.
- Nikki, Kalevi 1991: *Suomen poika pellollansa. Talonpojan kuva suomalaisessa kertomakirjallisuudessa*. Jyväskylän yliopisto.
- Pennanen, Eila 1982: *Muistelija ja hänen isänsä*. – Pennanen, Eila 1982: *Kirjailijatar ja hänen miehensä sekä muita esseitä s. 37–51*. Porvoo: WSOY.
- Porvali, Seppo 2000: *Kalle Pääatalo. Elämäkerta 1919–2000. Ison miehen savotta*. Tampere: Revontuli.
- Pääatalo, Kalle 1998: *Pöyhökanto Iijoen törmässä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 1999: *Elämäntyöni ja sen tulevaisuus*. Puhe arkiston avajaisissa Taivalkoskella 2.7.1999.
- Roos, J. P. 1999: Mutta onko tämä omaelämäkerta? – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäässä 80 vuotta s. 25–30*. Helsinki: Gummerus.

- Räisänen, Alpo 1981: Kalle Pääatalo syntymäseutunsa kielen ja kulttuurin välittäjänä. Professori Alpo Räisänen esitelmä Pääatalo-Savotassa 12.–13.7.1980. – *Taivalkosken Sanomat* 7 s. 5–7.
- Räisänen, Alpo 1991: Kalle Pääatalo syntymäseutunsa kielen käyttäjänä ja tallentajana. – *Kieliposti* 2/1991 s. 12–18.
- Räisänen, Alpo 1999: Kestävämpi kuin Kollajan poola. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 91–98. Helsinki: Gummerus.
- Syrjä, Jaakko 1999: *Muistin kirjailija*. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 15–20. Helsinki: Gummerus.
- Timonen, Karoliina 2019: *Kirjeitä lijoelle. Kalle Pääatalon elämän naiset*. Helsinki: Gummerus.
- Vahtola, Jouko 1998: Kalle Pääatalo tutkijana ja tutkittavana. Puhe Pääatalo-instituutin avajaisissa 3.7.1997. – *Pääatalo-sanomat* s. 28–29.
- Vehviläinen, Matti 1978: *Kalle Pääatalo*. Jyväskylä: Gummerus.
- Wilenius, Reijo 1999: Näkökulmia Iijoki-sarjan arvoihin. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 127–132. Helsinki: Gummerus.
- Ylönen, Ritva 2017: *Kalle Pääatalo. Kirjailijan elämä*. Kirjokansi 140. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3> (6.1.2022).

Pääatalon teokset historiallisena aineistona

Matti Leiviskä

Kalle Pääatalon tuotanto, etenkin hänen kirjoittamansa *Iijoki*-sarja, on monumentti ja sellaisenaan tärkeä osa suomalaista kulttuurihistoriaa. Mutta mikä on Pääatalon tuotannon merkitys historiantutkimuksen näkökulmasta? Ovatko hänen teoksensa historiallisia lähteitä?

Muistitieto historian lähteenä

Muistitieto on yksi historian lähdeaineistoista. Se on tietoa, joka pohjautuu tiedonantajan muistiin, ei kirjallisiin lähteisiin. Suomalaiset historiantutkijat ovat hyödyntäneet muistitietoa tutkimuksissaan (Fingerroos & Peltonen 2006a: 7, 2006b: 27). Historiantutkimuksessa muistitietoa on pidetty luotettavana silloin, kun tiedonantaja kertoo asiasta, jonka hän on kokenut omakohtaisesti. Luotettavuutta on pyritty lisäämään sillä, että samasta asiasta on kerätty useita yhtäpitäviä tietoja, todistajanlausuntoja. Muistitietoa hyödynnettäessä on korostettu, että sen tarjoama tieto on aina valikoitunutta: ihminen jättää kertomatta tai unohtaa aina enimmän osan kokemustensa tulvasta. (Fingerroos & Peltonen 2006a: 7; Korkiakangas 2006: 126; Ukkonen 2006: 187–188.)

Vaikka muistitietoa on käytetty suomalaisessa historiantutkimuksessa koko tieteenalan olemassaolon ajan, ovat monet historiantutkijat suhtautuneet siihen hyvin epäluuloisesti. Vasta 1980-luvulta lähtien se on kokenut selvän arvonnousun lähdeaineistona, mihin on vaikuttanut mikrohistorian ja arjen historian tutkimuksen yleistyminen. Mikrohistoriallinen tutkimus keskittyy pieniin ja suppeasti rajattuihin aiheisiin, kuten yksittäisiin ihmisiin tai ihmisryhmiin. Näiden

historiassa juuri muistitieto on keskeisessä osassa, sillä esimerkiksi viranomaisten tuottamaa asiakirja-aineistoa voi olla käytettävissä hyvin niukasti. (Fingerroos & Peltonen 2006b: 30–33; Kalela 2006: 67, 83; Ukkonen 2006: 175, 186.)

Muistitietotutkimuksen keskeinen anti on tieto yksilöiden kokemuksista osana historiallisia tapahtumia. Toisaalta muistitietotutkimus voi nostaa esille sellaisia historian tapahtumia ja kokemuksia, jotka on ohitettu virallisissa lähteissä ja historiankirjoituksessa (Fingerroos & Peltonen 2006a: 18). Muistitietotutkimus vastaa näin tarpeeseen laajentaa menneisyyden tulkintoja ja haastaa vallitsevia totuuksia.

Muistitiedolla on kiistämättä omat rajoitteensa. Muistitieto on aina subjektiivista, mikä voi toisaalta olla myös sen suurin arvo. Italialaisen muistitiedon ja kirjallisuuden tutkijan Alessandro Portellin mukaan muistitieto kertoo enemmän siitä, mikä tapahtumien merkitys on muistelijalle muisteluhetkellä, kuin siitä, mitä menneisyydessä todella tapahtui: ”Suulliset lähteet eivät kerro meille vain, mitä ihmiset tekivät, vaan sen, mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsoivat tehneensä.” Tästä huolimatta Portelli pitää oikein käytettynä muistitietoa luotettavana lähdeaineistona. Professori Jorma Kalelan sanoin: ”On tietysti todennäköistä, että muistitietoon sisältyy jälkiviisautta ja kaunistelua, mutta se välittää myös hedelmällistä tietoa kertojan yhteisöstä ja kulttuurista”. (Portelli 2006: 55; Kalela 2006: 76; Ukkonen 2006: 177.)

Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa voidaan nähdä kaksi tulokinnan päälinjaa. Perinteinen, realistinen tulkinta on kiinnostunut muistitiedosta muun aineiston tarjoamien faktojen täydentäjänä. Toista linjaa edustaa tulkinnallinen muistitiedon tutkimus, jossa tutkijat eivät pyri löytämään pelkkiä faktoja, menneisyyden totuutta, vaan ovat kiinnostuneita menneisyyden ja nykyisyyden välisestä vuorovaikutuksesta: mitä tapahtui, mitä siitä kerrotaan, mistä vaietaan, ja miten muistelijat tulkitsevat tapahtumia suhteessa nykyaikaan ja viralliseen historiankirjoitukseen. (Fingerroos & Peltonen 2006a: 9; Fingerroos & Peltonen 2006b: 34; Portelli 2006: 55; Kalela 2006: 75; Ukkonen 2006: 189.)

Kansainvälisesti muistitietotutkijoita ovat viime vuosikymmeninä kiinnostaneet erilaiset pienet ilmiöt ja näkökulmat, kuten arjen histo-

ria, marginaaliryhmät ja sellaiset yhteisöt, joiden olemassaolosta ei välttämättä ole jäänyt minkäänlaisia dokumentteja. Kansainvälisesti puhutaan usein suullisesta historiasta (*oral history*), sillä aineistot ovat yleensä haastatteluin kerättyjä. Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa hyödynnetään paljon myös kirjoitettuja muistitietoaineistoja, joita Suomessa on kertynyt valtavia määriä esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Museoviraston ja muiden tahojen keräyksissä. Muistelijan eli informantin itsensä kirjoittamaa muistelmaa pidetään nykyisin yhtä arvokkaana kuin tutkijan haastattelemalla keräämää aineistoa, jopa arvokkaampana. (Fingerroos & Peltonen 2006b: 27; Kalela 2006: 74; Peltonen 2006: 100, 107; Ukkonen 2006: 176–177.)

Päätalo ja muistitietotutkimus

Suomalaisen muistitietotutkimuksen näkökulmasta Kalle Päätalon *Iijoki*-sarja voidaan lukea kirjalliseksi muistitietoaineistoksi tietysin varauksin. Ensinnäkin on syytä muistaa, että vaikka *Iijoki*-sarjaa pidetään ”kaunokirjallisin keinoin toteutettuna omaelämäkerrallisena muistelmateoksena”, on se kirjailija Kalle Päätalon kirjoitus henkilö- hahmosta nimeltä Kalle Päätalo. Päätalo itse korosti kirjojen pääta- pahtumien olevan totta. Hän piti tärkeänä kuvata ihmiset ja tapah- tumat mahdollisimman totuudenmukaisesti ja rehellisesti. Silti kirjoissa esitetty totuus ei ole objektiivinen, vaan subjektiivinen, Kalle Päätalon totuus. (Vahtola 1999: 151; Janatuinen 2005: 18–20.)

Toiseksi on yleisesti tunnustettua, että Päätalo käytti kirjoissaan taiteellista vapautta. Ihmisen muisti, edes Kalle Päätalon muisti, ei ole täydellinen, joten muistojen aukot on täytettävä muiden lähteiden ja mielikuvituksen avulla. Esimerkiksi kirjojen dialogi ei ole yksi yhteen todellisesti käydyn keskustelun kanssa, vaan Päätalo kertoi hyödyntäneensä repliikkien muotoilussa ihmisten tuntemustaan ja kirjailijan vaistoaan (Ylönen 2013: 286; Janatuinen 2005: 19). Todellisesta elämästä muistin pohjalta puhuttaessa tai kirjoitettaessa lopputulos ei voi koskaan olla todellisuuden tarkka kopio, koska muisto rakentuu monista eri lähteistä, muualta kuullusta ja luetusta, ja sitä muovaa muistelijan käsitys omasta elämästään (Peltonen 2006: 109; Korkiakangas 2006: 130). Päätalokin tarkastelee elämäänsä useiden vuosi-

kymmenten muodostaman suotimen läpi ja tietoisena kuvaamiensa tapahtumien lopputuloksesta, mikä väistämättä vaikuttaa kuvaukseen.

Näistä varauksista huolimatta Päätalon kirjojen arvoa historiallisina dokumentteina ei voi väheksyä. Juuri kirjojen totuudenmukaisuus lienee keskeinen syy niiden valtavaan menestykseen. Moni Päätalon aikalainen tunnisti hänen kuvaamansa maailman ja pystyi samaistumaan kirjoissa kerrottuihin tapahtumiin. *Iijoki*-sarjassa kerrotaan seikkaperäisesti yhden veteraanisukupolven edustajan elämänkaari. Aikalaisilleen Päätalon teokset tarjosivat keinon palata lapsuus- ja nuoruusvuosiinsa. Nuoremmille sukupolville kirjat tarjoavat ikkunan isien ja isoisien maailmaan. Tästä näkökulmasta olen itsekin lukenut *Iijoki*-sarjaa, sillä Päätalo oli syntynyt samoihin aikoihin kuin oma ukkini ja pappani. (Janatuinen 2005: 276–278; Ylönen 2013: 286.)

Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian emeritusprofessori Jouko Vahtola on antanut Päätalolle suuren arvion nimenomaan vanhan kulttuurin tallentajana. Vahtola kehuu varsinkin *Iijoki*-sarjaa siksi, että kirjoissa on omien kokemusten lisäksi hyödynnetty haastatteluita ja kirjallisia lähteitä. Vahvistuksena kirjojen totuudellisuudelle Vahtola (1999: 151) näkee sen, että Päätalon kotikylän Jokijärven henkilöt on voitu marssittaa kirjan sivuille oikeilla nimillään. Osasta kirjojensa henkilöistä Päätalo kuitenkin käytti salanimiä, syystä tai toisesta.

Kalle Päätaloa voi hyvällä syyllä pitää historiatietoisena kirjailijana, joka satoi teoksensa Suomen ja maailman tapahtumiin. *Iijoki*-sarjan kirjoista löytyy säännöllisin väliajoin katsauksia ajankohdan suuriin tapahtumiin Suomessa ja maailmalla. Näin Päätalo nivoo kuvaamansa yksityisen näkökulman yleiseen historialliseen kontekstiin:

Seitsemän kuukautta aikaisemmin kuin ensimmäisen maailmansodan virittäneet Sarajevon laukaukset ammuttiin, löivät jokijärveläinen metsätyömies Lauri Herman Päätalo ja palkollinen Riitta-Stiina Neulikko hynttynsä yhteen. Eikä maallisesta tavarasta kasaantunut iso nyytyä. Sen verran ketineitä molemmilla, etteivät juuri häpeiltävät paikat vilkkuneet. (Päätalo 1971: 10.)

Päätalon tuotannon suurin arvo historioitsijan näkökulmasta on hänen moitittukin pikkutarkkuutensa. Päätalon kirjoissa pääsevät yksi-

tyiskohtaisesti esille pohjoissuomalainen kansankulttuuri, lukematomat eri työt ja työvaiheet ja monet suomalaisessa kirjallisuudessa vähemmän kuvatut asiat. Löytyneekö kovin monesta suomalaisesta muistelmateoksesta kuvausta sukupuolitautilien hoidosta 1940-luvulla?

Kansanperinteen tallentaja

Päätalon kiinnostus kotiseutunsa historiaan, kansanperinteeseen ja murteeseen tulee esille kaikissa hänen teoksissaan. *Iijoki*-sarjassa hän kertoo taustoitukseksi paljon Taivalkosken pitäjän ja oman sukunsa historiasta. Mukana on kertomuksia alueella eläneistä ”lappalaisista”¹, tarinoita Jokijärven kylän asuttamisesta ja sinne rakennetusta pitäjän ensimmäisestä kirkosta. Nämä ovat vanhemmilta ihmisiltä kuultua paikkakunnan perimätietoa, jonka Päätalo halusi tallentaa kirjojensa sivuille. Tietysti kuullaan myös selkosten harvoista ulkomaankävijöistä, Ruijan kalastajasta Lahti-Vapusta ja Amerikassa käyneestä Satusedästä, Antti Lohilahdesta, joka tarinointinsa väliin aina lausahtaa: ”Kuulehan, Hermannin, kummaa kun selevitän... Puolella vielä paranoo...”

Päätalolla on iso merkitys pohjoissuomalaisten kansanperinteen ja kansanuskomusten tallentajana. Vielä 1920- ja 1930-luvuilla kansanuskomukset elivät voimakkaina rinnakkain kristinuskon kanssa eräänlaisena arjen uskontona. Koillismaalla uskottiin vielä enneuniin, kansanparantajiin ja velhoihin. Tämä vuosisatojen aikana eri suunnista kertyneistä aineksista syntynyt rikas maaseutukulttuuri hajosi viimeistään toisen maailmansodan jälkeen, kun moderni maailma ja kaupungistumisen vaikutus ulottuivat viimein selkosiin asti. Päätalo on onnistunut tallentamaan alueen perinteisen kulttuurin kirjojensa sivuille. (Vahtola 1999: 154; Janatuinen 2005: 73.) Hän ei suinkaan ole ainoa tätä työtä tehnyt kirjoittaja, mutta laajuudessaan omaa luokkaansa, jopa Samuli Paulaharjuun verrattava. Tässä yksi esimerkki vanhan kansan viisaudesta pirtin uunin rakentamisessa Satusetä Antti Lohilahden kertomana:

Ensinnähi kallion päälle tehystä uunista tulee kylmä. Ja toiseksi uunista tulee silloin juonikko tavoiltaan. Ei vie savuja ja polttaa leivät. Sitte siitä tulee vielä senhi vuoksi sananalanen, että kiven selekään tehtyä uunia pitkin kiipejää huoneihin maan syöveristä monenlaisia kipuja ja tautia, niin kun hammastauvit ja matovijat, päankivistykset ja mahan ummehtumiset, isotrokot ja syyhytyspunkat... (Päätalo 1971: 61.)

Kaikki Päätalonsa lukeneet tietenkin tietävät, miten tälle kallion sijaan hirsiperustuksen päälle rakennetulle uunille lopulta kävi.

Kansankulttuurista kirjoittaessaan Päätalo tulee samalla talletta-neeksi syntymäpitäjänsä rikasta kieltä ja kielenkäyttöä. Tästä hänelle ovat antaneet kiitosta monet kielitieteilijät (Räisänen 1999: 97–98; Ylönen 2013: 287; ks. myös Keskimaa tässä teoksessa).

Arjen historian kuvaaja

Iijoki-sarjan alkupuolen kirjoista saamme pientilallisen arjen historiasta 1920- ja 1930-luvuilla kattavan kuvauksen, joka on yleistettävissä koko Pohjois-Suomeen. Päätalon kuvaus on sellaista mikrohistoriaa, jota ei virallisista arkistoista juuri löydy (Vahtola 1999: 152).

Päätalon merkitys elinolojen ja työn kuvaajana pantiin merkille jo varhaisessa vaiheessa. Hänen kuvaukselleen annettiin arvoa niin historiallisesta, sosiologisesta, kansatieteellisestä kuin kielitieteellisestäkin näkökulmasta. Tämä oli ollut Päätalon tavoitteenakin, minkä hän tunnusti *Kotimaa*-lehden haastattelussa vuonna 1995: ”Pyrin siihen, että saisin kuvaukseen sisältymään sen, millaisissa arjisissa oloissa elämää on eletty ja että sarja kertoisi myös sen, millaiset vaiheet Suomi sinä aikana kävi läpi”. (Ylönen 2013: 285–286.)

Päätalo nostaa elävästi esille Pohjois-Suomen pientilallisten elinkeinojen moninaisuuden: elanto jouduttiin hankkimaan hyvin monista eri lähteistä. Oman tilan pelloilta saatiin vain osa toimeentulosta, ja sitä täydennettiin karjalla ja luonnonniittyjen, jokien, järvien sekä metsien eri antimilla. Metsät tarjosivat paitsi ruokaa marjojen ja riistan muodossa, myös työtä. Savotat ja uitot olivat keskeinen osa Iijokilaakson ja koko Pohjois-Suomen elinkeinoja ja elämää 1920- ja 1930-luvuilla ja vielä pitkään sotien jälkeen. Metsätyöt olivat monella pien-

tilalla tärkein elannon lähde. Pelkällä maataloudella eläviä ja omavaraista olivat vain muutamat ”öhytälöt”. (Vahtola 1999: 153.) Etenkin *Iijoki*-sarjan kolme alkupuolen kirjaa *Tammettu virta*, *Täysi tuntiraha* ja *Nuoruuden savotat* käsittelevät paljon metsätöitä, savottoja ja uittoja, kuten kirjojen nimetkin kertovat. Metsätöitä tehdään monessa muussakin *Iijoki*-sarjan kirjassa, ja samaa aihepiiriä käsittelevät myös aiemmin ilmestyneet erilliset teokset *Viimeinen savotta* ja *Kairankävijä*.

Työn historian lisäksi kirjoissa kuvataan vanhan maaseudun vähäisen vapaa-ajan viettämisen tapoja: kyläilykulttuuria, pirttiseuroja ja tansseja sekä modernimpaan aikaan kuuluvia nuorten harrastuksia eli urheilua ja lukemista. Kaikessa toiminnassa näkyy tuon ajan voimakas yhteisöllisyys, yhteisön sisäinen yhteisvastuullisuus ja sosiaalisuus. (Vahtola 1999: 153.)

Vanhan maaseudun murtumiseen kuului oleellisena osana kansakoulun saapuminen selkosiin. Koulu saakin paljon tilaa *Iijoki*-sarjan alkupuolen kirjoissa heti perustamisestaan lähtien:

Se talvi toi monille Jokijärven isännille ja emännille harmia, olletikkin kaikkien vanhoillisimmille, sellaisille, jotka olivat olleet Tyrämälle perustettua pirttikansakoulua vastaan ja toivoneet sen mahdollisimman pikaista sammumista. Sinä talvena kun tuli päinvastoin ilmiasiaksi, että penskojen koulutushulluus yhä vain lisääntyi. Jopa siinä määrin, että yhteiskunnan taholta tuli päätös muuttaa supistettu pirttikoulu varta vasten rakennettavaan koulutaloon. Ja Jokijärven kylän ensimmäinen koulutalo päätettiin rakentaa samalle paikalle, jossa pitäjän ensimmäinen, sittemmin Taivalkoskelle ryöväyty kirkko oli seisonut. (Pääatalo 1971: 388.)

Sotakirjailija

Kaiken muun ohella Pääatalo oli myös sota-ajan kuvaaja. Tältäkin osin hänen kuvauksensa on harvinaisen laaja ja monipuolinen. Viisi sotavuotta käsitellään seitsemässä kirjassa, ja kuvaus ulottuu kasarmioloista rintamalle, haavoittumisesta sotasairaalaan, huoltoaliupseerin töistä Siiranmäen vankilan muonittajaksi. Kotirintaman kuvaus on jatkuvasti mukana kirjoissa koko sotataipaleen ajan, toisin kuin useimmilla muilla sotakirjailijoilla. Mieleenpainuvimpia kohtia

kirjasarjassa on Päätalon oma haavoittuminen kirjassa *Liekkejä laulumaille*:

Luultavasti olen hetken tajuttomana, sillä havahdun siihen, että makaan kylkeni päällä ja olen tukehtumassa ilman puutteeseen. Selässäni tuntuu kovaa kipua ja kuulen kummallista örinää. Vähitellen käsitän, että örinä tulee omasta kurkustani. Jokin laukeaa kurkussani, ja saan kiskotuksi ilmaa sisälleni. Hengitykseni on pitkään vapisevaa haukkomista, mutta tukehtumisen tunne alkaa kadota.

Olen kuullut selkärangan vioittumisen halvaannuttavan ihmisen, vähintään alaraajat. Kivun paikasta pystyy katkeileva ymmärrykseni päättelemään, että olen haavoittunut juuri selkärankaan. Mielessä vilisevät äiti, isä, sisaret ja veli... kesäauringon alla välkkyvä Jokijärvi. Ajattelen että en näe niitä enää koskaan. Tunteeni ei kuitenkaan ole tuska vaan haikeus: näinkö lyhyt oli elämäni...? (Päätalo 1980: 274.)

Rakennustyömaiden mestari

Kalle Päätalo ei ole pelkästään agraari-Suomen kuvaaja, vaan *Iijoki*-sarjan loppupään kirjoissa hän kuvaa elävästi myös urbanisoituvan kaupunki-Suomen rakentumista.

Oman elämänsä kautta Kalle Päätalo kuvaa sitä muutosta, joka Suomessa käynnistyi toisen maailmansodan jälkeen: talouden rakennemuutoksen myötä maaseudun nuoret joutuivat jättämään kotiseutunsa ja muuttamaan kaupunkiin, kaupunkiammatteihin. *Iijoki*-sarjassa eletään vasta tämän muutoksen alkuvaiheita, mutta sitä edeltäneen *Koillismaa*-sarjan viimeisessä osassa Päätalo tuo voimakkaasti esille rakennemuutoksen ajan ankeuden maaseudulla.

Pienviljelijät, ja ne heidän pojistaan ja tyttäristään, jotka eivät olleet hyökänneet läntiseen kuningaskuntaan, makoilivat tai näpräisivät toisarvoisia käsitöitä kotipirteissään sydäntalven kuukausina. Metsätöitä, mitä oli vähin syyspuolella ollut, ne loppuivat talven ollessa vielä nuori. (Päätalo 1969: 305.)

Urbanin arjen historian tallentajana Päätalo harjoittaa samaa perusteellisuutta kuin kaikissa muissakin kirjoissa. Ensimmäisestä romaanistaan, jonka työnimenäkin oli ”Rakennustyömaan arkea”, Päätalo

on todennut: ”Tunsin velvollisuudekseni kirjoittaa rakentamisen eri työvaiheista niin selkeästi, että käsitykseen pääsisivät muutkin kuin alan ammattilaiset” (Pääatalo 1995: 405). Eläviä työmaan kuvauksia löytyykin paljon heti ensimmäisestä romaanista lähtien:

Kaivinkoneen kauhan sisältö solahti kuormausvuorossa olleen auton lavalle ja sai sen hetkeksi vavahtelemaan äkillisestä kuorman lisäyksestä. Se oli viimeinen kauhallinen savensekaista hiekkaa tähän kuormaan. Kuljettaja, joka oli peruutuspeilistä seurannut kuormausta, käänsi katseensa montusta nousevaa luiskaa kohti ja lisäsi kaasupolkimella moottorin kierroksia. Heilahdellen ja moottori valittaen alkoi auto kohota ylös kaivannosta, ja pian sen perälauta häipyi viereisen kadun liikenteeseen. (Pääatalo 1958: 5.)

Lopullisesta elämäntyöstään, kirjailijan työstä, Pääatalo antaa lukijalle niin ikään seikkaperäisen kuvauksen kirjoissaan. Kirjan tie Pääatalon päästä painotuotteeksi tulee varsin selväksi *Iijoki*-sarjan viimeisissä osissa (Ylönen 2013: 285).

Terveyshistorian tallentaja

Yksi koko *Iijoki*-sarjan läpileikkaava, yhä uudestaan toistuva teema on ihmisten ruumiin ja mielen sairaudet. Tästä näkökulmasta katsottuna kirjasarja on suorastaan sairaskertomus, ja siitä löytyy useita näkökulmia sairauteen ja terveyteen.

Jokijärven vanhalla kansalla oli tautien ja vaivojen parantamiseen omat konstinsa, joista monet Pääatalo on tallentanut kirjoihinsa. *Iijoki*-sarjan ensimmäisessä kirjassa, *Huonemiehen pojassa*, kerrotaan muun muassa siitä, kuinka Kallen syyhynkapi parannetaan pesemällä hänet sammakonkutua täynnä olevassa ojassa. Lukuisia kuvauksia on äiti-Riitun erikoistaidosta, kuppaamisesta. Myös Ahoniemen Muorista, selkosten asukkaiden jäsenvikojen korjaajasta, ja hänen työskentelystään on värikkäitä kuvauksia (Pääatalo 1974: 224–225).

Suomalaisen miehen mielenterveysongelmien kuvaajana Kalle Pääatalo on omassa luokassaan. Kallen isän, Herman Pääatalon oireilut alkavat heti *Iijoki*-sarjan ensimmäisessä kirjassa ja jatkuvat koko 26-osaisen sarjan läpi:

Aina nämä samat vinkeet sinut tavottaa kun tulloo jyrkempiä ilimain ja vuojenaikain vaihoksia. Heti kun kevväällä rupejaa jäät lähtemään vesistä ja kun on tämmöisiä syksyn suntailimoja. Olen kuullu vanhain ja kokeineihen ihmisten sanovan, että kevväällä ja syksyllä ne tulloo mielenvikaset raivoon... (Päätalo 1971: 388.)

Kalle Päätalon oma mielenterveys alkoi horjua heti sodan jälkeen. Taustalla vaikuttivat vaikeat lapsuus- ja nuoruusvuodet, vasta koettu sota ja sairastetut sukupuolitaudit. *Iijoki*-sarjassa Päätalo kertoo omista ruumiin- ja mielenterveyden ongelmistaan välillä kiusallisen tarkasti. Samalla hän kuitenkin tulee tallettaneeksi ison palan suomalaista terveyshistoriaa potilaan näkökulmasta. Päätalo tekee *Iijoki*-sarjassa itselleen tee-se-itse-psykoanalyysin, mikä on ollut epäilemättä terapeutin kokemus sekä kirjailijalle itselleen että hänen lukijoilleen. Päätalon kirjojen kautta suomalaiset pääsivät käymään läpi pula-ajan, sotavuosien ja jälleenrakennusajan traumaansa ja ehkä vapautumaankin niistä. (Janatuinen 2005: 13, 192–193, 276–278.)

Päätalon vaikutus muistamiseen

Kalle Päätalon suurinta vahvuutta kirjailijana ei vielä hänen uransa alkuvaiheessa ymmärretty. Myöhemmin kustannustoimittaja Ville Repo, jota voisi tituleerata Päätalon löytäjäksi, on tiivistänyt hänen tuotantonsa merkityksen tunnustukseen: ”Hän tallensi paperille itsenäisen Suomen kollektiivista historiaa” (Janatuinen 2005: 12, 275, Ylönen 2013: 283–284; ks. myös Saviniemi & Mantila tässä teoksessa). Samaan johtopäätökseen on tullut myös professori Jussi T. Lappalainen, jonka mukaan *Iijoki*-sarjasta löytyy kolme eri historiallista näkökulmaa. Ensinnäkin on yksityinen näkökulma, jossa kuvataan yhden suomalaisen miehen vaiheita. Toiseksi on yleinen näkökulma, sillä sarja heijastaa koko Suomen kansan yleistä historiaa. Kolmantena näkökulmana on Päätalon luoma suomalaisen miehen arkkityyppi, joka syntyy siitä, että ”Kalle Päätalon elämänkaari seuraa harvinaisen luonteenomaisesti suomalaisen yhteiskunnan kehitystä” (Ylönen 2013: 284–286.)

Kalle Päätalon tuotannolla on kiistämättä merkitystä myös historiallisena aineistona. Hänen merkityksensä historian tallentajana voidaan kuitenkin kääntää toisin päin ja kysyä, kuinka paljon *Iijoki*-sarjan historiakuvaus on vaikuttanut menneisyyden muistamiseen. Monet Päätalon ikätoverit lukivat tarkasti hänen kirjansa, joten on hyvin mahdollista, että hänen kuvauksensa Suomen ja etenkin Pohjois-Suomen arjen historiasta on vaikuttanut siihen, miten niitä on sittemmin muistettu ja muisteltu. Ihmisen muisti on muovautuva, ja Päätalon yksityiskohtaiset ja elävät kuvaukset eletystä elämästä ovat hyvinkin voineet vaikuttaa ihmisten omiin muistoihin lapsuus- ja nuoruusajoistaan. Päätalon teokset ovat tässäkin mielessä tulleet osaksi kansakunnan yhteistä muistia. Ne vertautuvat vaikutuksiltaan Zachris Topeliuksen ja Väinö Linnan teoksiin, jotka ovat merkittävästi muokanneet suomalaisten käsitystä Suomesta ja suomalaisista, eri kansanosista ja yhteiskuntaluokista ja maamme historiasta (vrt. Klinge 1997; Knuth 2009; Nummi 1997; Teräs 2018).

Viitteet

- 1 Päätalon käyttämä nimitys.

Lähteet

- Fingerroos, Outi – Peltonen, Ulla-Maija 2006a: Muistitieto ja tutkimus. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* s. 7–23. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi – Peltonen, Ulla-Maija 2006b: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus, metodologisia kysymyksiä* s. 25–48. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Janatuinen, Jenni 2005: *Miehenkuva. Kalle Päätalon perintö*. Helsinki: Johny Kniga.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus, metodologisia kysymyksiä*, s. 67–92. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Klinge, Matti 1997: Topelius, Zachris. – *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002854> (22.2.2021).

- Knuth, Marja-Liisa 2009: Suomenmaan kielet. Maamme kirjan asenteita. – *Kielikello* 2/2009 s. 17–18.
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* s. 120–144. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nummi, Jyrki 1997: Linna, Väinö. – *Kansallisbiografia-verkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000701> (22.2.2021).
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristiikassa. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* s. 93–119. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Portelli, Alessandro 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus, metodologisia kysymyksiä* s. 49–66. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Päätalo, Kalle 1969: *Mustan lumen talvi*. Jyväskylä: Gummerus.
- Päätalo, Kalle 1971: *Huonemiehen poika*. Juuret lijoen törmässä. Jyväskylä: Gummerus.
- Päätalo, Kalle 1974: *Täysi tuntiraha*. Juuret lijoen törmässä. Jyväskylä: Gummerus.
- Päätalo, Kalle 1980: *Liekkejä laulumailla*. Juuret lijoen törmässä. Jyväskylä: Gummerus.
- Päätalo, Kalle 1995: *Hyvästi, Iijoki*. Juuret lijoen törmässä. Jyväskylä: Gummerus.
- Räisänen, Alpo 1999: Kestävämpi kuin Kollajan poola. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1919 Kalle Päätalon täyttässä 80 vuotta* s. 91–98. Jyväskylä: Gummerus.
- Teräs, Kari 2018: Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta? – *Alusta!* Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkojulkaisu. <https://alusta.uta.fi/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/> (22.2.2021).
- Ukkonen, Taina 2006: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* s. 175–198. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vahtola, Jouko 1999: Pelastettu kulttuuri. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1919 Kalle Päätalon täyttässä 80 vuotta* s. 151–164. Jyväskylä: Gummerus.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Päätalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>.

Tukkijätkän elämäntarina

Pekka Kaarninen

Kalle Päätalo kohosi 1960- ja 1970-luvuilla Suomen luetuimmaksi kirjailijaksi. Suuren suosion myötä Päätalon teokset alkoivat kiinnostaa myös elokuvien ohjaajia. Päätalon tuotannon ensimmäisen elokuvansovituksen teki vuonna 1977 Edvin Laine, jonka ohjaama *Viimeinen savotta* perustui kirjoihin *Viimeinen savotta* (1966) ja *Kairankävijä* (1968). Kirjojen ilmestymisen aikaan Päätalo oli vasta suosionsa alkuvaiheilla, mutta elokuvien ilmestyessä hän oli jo kohonnut Suomen suosituimmaksi kirjailijaksi.

Tässä luvussa tutkin, minkälaisen tarinan *Viimeinen savotta* -elokuva kertoo tukkilaisen elämästä ja miten se liittyy Kalle Päätalon kirjalliseen tuotantoon ja suomalaisen tukkilaiselokuvan perinteseen. Apuvälineenä elokuvan kulttuurihistoriallisessa tarkastelussa käytän niin sanotun Pariisin koulukunnan semiotiikan välineistöä (Greimas & Courtés 1993; Salosaari 1988). Tutkimuksen lähdeaineistona on elokuvan lisäksi sen käsikirjoitus ja arvostelut sekä kirjat, joihin elokuva perustuu.

Elokuvan tausta

Kalle Päätalo oli omintakeinen kirjailija, joka ei seurannut mitään kirjallisuuden suuntauksia, vaan kirjoitti omalla tyyllillään ja omasta aihepiiristään, ennen kaikkea omasta elämästään. Hänen teoksensa saivat hyvän vastaanoton lukijoilta, mutta kriitikoiden suosiota hän ei 1960- ja 1970-luvuilla nauttinut. (Leikola 2013: 204–205; Kirstinä 2006: 850–851.)

Ohjaaja Edvin Laine tapasi Kalle Päätalon vuonna 1966 käydessään tervehtimässä kirjailija Väinö Linnaa Salus-sairaalassa, jossa myös Päätalo oli potilaana. Miehillä oli paljon yhteistä, ja he ystävystyivät heti. Elokuvayhteistyön lisäksi Laine ohjasi vuonna 1977 Pyykinin kesäteatteriin Päätalon *Susipari*-näytelmän pohjalta näytelmän *Ihmisiä kairassa*, joka menestyi erittäin hyvin ja osoitti Päätalon suosion. Päätalo muisteli aloittaneensa Salus-sairaalassa *Viimeinen savotta* -romaanin kirjoittamisen. (Marttinen 1995: 186–187; Ylönen 2017: 398–399; Kalemaa 2003: 515–516, 522; Päätalo 1998: 734.)

Sekä Laine että Päätalo olivat merkittäviä henkilöitä omalla alallaan. He tulivat hyvin toimeen keskenään, ja Päätalo arveli, että heillä oli samanlainen maku. Laine arvosti Päätaloa erityisesti pohjoisen Suomen metsätöiden kuvaajana. Laineelle elokuvan aihe oli läheinen, koska hän oli lapsuudessaan elänyt samanlaisissa oloissa ja ollut halonhakuussa ja tukkitöissä. *Viimeisen savotan* tekemisen aikaan hän oli jo varmistanut paikkansa suomalaiskansallisia aiheita käsittelevien elokuvien ohjaajana. Laineen Suomen Filmiteollisuudelle ohjaamia elokuvia oli aikoinaan mainostettu sanoilla ”maanläheinen Edvin Laine”. Hän oli edelleen suosittu ohjaaja, vaikka nuori osallistuva polvi karttoi häntä. (Marttinen 1995: 187; Kalemaa 2003: 518, 520; Laine 1983: 33; Carlstedt & Miettinen 2009: 56.)

Elokuvan käsikirjoittivat Laine, Päätalo ja Juha Nevalainen. Elokuvakriittikkona aloittanut toimittaja Juha Nevalainen oli käsikirjoittanut 1950-luvun alusta lähtien lukuisia merkittäviä elokuvia, muun muassa *Tuntemattoman sotilaan*. Suuri osa hänen teoksistaan käsittelee hyvin perisuomalaisia aiheita. (Kulha 2006: 32–33.) Jo ennen *Viimeistä savottaa* Laine oli ohjannut useita Nevalaisen käsikirjoittamia elokuvia. *Viimeisen savotan* käsikirjoitus on jonkin verran erilainen kuin valmistunut elokuva. Sitä on tiivistetty, ja repliikkejä on lyhennetty. Joitakin kohtauksia on jätetty pois, mutta toisaalta elokuvassa on kohtauksia, joita ei ole käsikirjoituksessa.

Elokuvan käsikirjoitus on todennäköisesti pääosin Nevalaisen laatima. Kalle Päätalon osuudesta elokuvan käsikirjoituksen tekemiseen ei ole tietoa. Kirjailija Antti Heikkinen tuo esiin, että toiveistaan huolimatta Päätalo ei oikein koskaan onnistunut näytelmäkirjailijana. Heikkisen mukaan Päätalon näytelmiksi kirjoittamat tekstit olivat liian pitkiä ja hidassoutuisia, eivätkä Päätalon romaaneitkaan taipu-

neet helposti näyttämölle. (Heikkinen 2019: 254.) Pääatalo oli ennen kaikkea romaanikirjailija. Näytelmien kirjoittajana hän pitikin itseään harrastelijana. (Marttinen 1995: 186.)

Elokuvaa suunniteltiin, kun Pääatalo oli alkanut kirjoittaa omaelämäkerrallista *Iijoki*-sarjaansa. Elokuvan aiheeksi valittiin teokset Pääatalon aikaisemmasta tuotannosta. Tuolloin Pääatalo tunnettiin nimenomaan pohjoissuomalaista maaseutua kuvaavana kirjailijana, joka oli nuorena tehnyt metsätöitä. Aiheensa perusteella elokuvan saattoi olettaa menestyvän. Tukkilaiselokuvilla oli Suomessa pitkä perinne ja niitä tehtiin yhä 1970-luvullakin. Maaseutuaiheet eivät olleet tähän aikaan arvostettuja, mutta ne olivat suosittuja. Edvin Laine oli Mikko Niskasen ohella harvoja suomalaisohjaajia, jotka tekivät maaseudulle sijoittuvia elokuvia. (Kaarninen 2016.)

Suomessa oli tehty 1970-luvun alussa yhteiskunnallisia elokuvia ja nykypäivän kuvauksia. Sakari Toiviaisen mukaan vuosikymmenen lopulla tuli esiin vahva pyrkimys syventyä kansalliseen historiaan ja kulttuuriin, minkä seurauksena historialliset elokuvat ja kansankirjallisuuden filmatisoinnit yleistyivät. (Toiviainen 1978: 49–51.) Vuoden 1977 seitsemästä ensi-iltaelokuvasta kolme käsitteli historiallisia aiheita.

Viimeinen savotta sijoittui selvästi menneisyyteen ja kertoi menneen ajan maaseudusta ja ihmisistä. Se pyrki olemaan todenmukainen kuvaus maaseudun elämästä, kuten olivat myös Pääatalon kirjat ja varsinkin hänen omaelämäkerralliset teoksensa. Siksi elokuvassa pyrittiin kirjojen tavoin suorastaan dokumentaarisen tarkkaan esitykseen, joka ulottui yksityiskohdista laajempiin kuvauksiin. Kuitenkin elokuvan valmistuttua Pääatalo sai paljon kirjeitä, joissa katsojat moittivat elokuvan käytännön elämään liittyviä epätarkkuuksia. (Pääatalo 1986: 11.) Pääatalon kirjoille oli tyyppillistä realismia, mitä pidettiin merkittävänä syynä Pääatalon suosioon. Kirjat vastasivat lukijoiden odotuksia (Jokinen 1987: 37).

Pääatalo pyrki realismia edustavan taiteilijan tavoin antamaan kuvaamastaan todellisuudesta mahdollisimman paikkansapitävän kuvan. Pertti Karkama (1985: 85) on kuitenkin huomauttanut, että taiteilijoiden ja kirjailijoiden käsitykset siitä, mitä todellisuus on, poikkeavat huomattavasti toisistaan. Pääatalo itse korosti pyrkineensä esittämään itse kokemansa asiat mahdollisimman totuudenmukaisesti.

(Kulttuuriruutu.) Tähän aikaan Kalle Päätaloa pidettiin tarkkamuuisti-sena menneisyyden muistiinmerkitsijänä. Sittemmin 2000-luvulla osa hänen ihailijoistaankin on kyseenalaistanut hänen kirjojensa täydellisen todenperäisyyden. (Jokisalmi 2015: 6; Hirvasnoro 2013: 11–12, 332.)

Käsikirjoitus valmistui jo vuonna 1973, mutta elokuvan tekeminen viivästy, koska Laine ohjasi ensin elokuvan *Luottamus. Viimeisen savotan* tuotti Suomi-Filmin Risto Orko. Suomi-Filmin elokuvatuotanto oli tähän aikaan vähäistä, mutta Päätalo myi silti teostensa filmaus-oikeudet Suomi-Filmille etuosto-oikeudella. Laine ei ollut aikaisemmin ohjannut Suomi-Filmille mitään ja suhtautui Orkoon epäluuloisesti. Jukka Mäkelän mukaan Laine oli tarjonnut *Viimeistä savottaa* Fennadalle, mutta tuottaja Ilmo Mäkelä ei ollut uskonut siihen. Laineen ja Orkon välille tuli ohjaajanpalkkiosta niin suuri riita, että Laine ohjasi seuraavan Päätalo-elokuvansa Fennada-Filmille. (Kalemaa 2003: 516, 522; Suomen kansallisfilmografia 8: 345; Kohonen 2013: 71; Mäkelä 2013: 90; Uusitalo 1994: 328.)¹

Elokuvan tarina

Viimeinen savotta kertoo tukkijätkä Vikke Nilon elämäntarinan. Elokuvan kuvaama ajanjakso on pitkä: tapahtumat alkavat 1900-luvun alusta ja päättyvät vuoteen 1965, jolloin päähenkilön ihmiselämä päättyy. Elokuva on realistinen kuvaus suomalaisen tukkijätjän elämästä. Vaikka Vikke Nilo ei ole aivan tavallinen jätkä, hänen elämänsä vaiheensa ovat jätkälle tavalliset, suorastaan prototyypiset.

Ohjaaja Laine koki puutteena sen, että Päätalon kirjoissa ei ollut dramaattista yhteiskunnallista jännitettä (Kalemaa 2003: 516–517).² Elokuvassakaan ei ole selkeää kertovaa juonta, vaan se koostuu kohdauksista Vikke Nilon elämästä. Elokuva jakautuu kolmeen erilliseen jaksoon: lapsuuteen, nuoruuteen ja keski-ikään sekä vanhuuteen. Vikke Niloa lapsena esittää Torsti Kovaleff ja vanhempaa Vikkeä hänen isoveljensä Jyrki Kovaleff, joten siirtymä pääosan esittäjästä toiseen on luonteva.

Klassisen tarinan kaavan mukaisesti tarina alkaa tasapainotilasta, joka järkkyy. Tämä antaa päähenkilölle päämäärän, jonka tavoitte-

lusta toiminta suurelta osin syntyy. Varsinaiset kamppailut syntyvät taistelemisesta vastustajia ja vastuksia vastaan, ja lopussa tasapaino palautetaan. Tämänkaltaiset tarinat ovat yleisiä kirjallisuudessa ja elokuvissa. Ne perustuvat elämän ajalliseen järjestämiseen ja antavat katsojalle varmuuden, että tarina tulee selkeään päätökseen. (Bacon 2000: 22; Hietala 1990: 238.)

Jouko Aaltonen toteaa käsikirjoitusoppaassaan kärjistäen, että draamallista rakennetta noudattavissa elokuvissa pyritään aina onnen saavuttamiseen. Päähenkilö saattaa joko lähteä aktiivisesti kohti tavoitettaan tai hän joutuu pyrkimään palauttamaan järkkyyneen tasapainotilanteen. Molemmissa tapauksissa päähenkilön tiellä on esteitä ja vastavoimia. (Aaltonen 2002: 62.) Näin voidaan tarkastella myös *Viimeistä savottaa*, vaikka se episodimaisuutensa vuoksi ei etene suoraviivaisesti.

Fiktiivinen elokuva juonellisena kertomuksena tarjoaa luonnostaan sopivan lähtökohdan tarkastella elokuvan esittämää tarinaa. Strukturalismi antaa hyvän mahdollisuuden analysoida narratiivisuutta. Greimasin menetelmän lisäksi on muita analyysitapoja, mutta Greimasin menetelmä tarjoaa konkreettiset välineet visualisoida analyysi ja esittää se täsmällisesti. (Greimas & Courtés 1993.)³ Käytän *Viimeisen savotan* tarkastelussa mallia apuvälineenä ja metodina enkä kaiken kattavana ja selittävänä teoriana (Holmlund 2018: 116–117).

Elokuvan diskursiiviselle tasolle sijoittuvat teemat. Teemat on johdettu perusarvoista. (Salosaari 1988: 15–16, 1987: 40.) *Viimeisen savotan* teema on tukkijätjän elämän kiertokulku jatkästä poroksi, jotka molemmat ovat tuomittuja kulkemaan pohjoisen metsiä. Tähän viittaa sanonta ”Jätkä muuttuu kuollessaan poroksi”. Ajatus, että tukkijätjän sielu ottaa poron muodon, on hyvin tunnettu tarina jätjän kohtalosta Pohjois-Suomessa (Pöysä 1997: 188).⁴ Sillä saattaa olla jopa uskomuksen kaltaisia piirteitä (Pakkanen & Leikola 2010: 406).

Vikke Nilo on huutolainen, jolle monien kaltaistensa tavoin ainoa mahdollinen ammatti oli tukkilainen. Huutolaiset ajautuivat pois koulutuksen tarjoamasta yhteiskunnallisen nousun mahdollisuudesta. Tukkiilaisten karut lähtökohdat elämään sekä töiden varhainen aloittaminen nousevat esiin myös tukkijätkäperinteen keruuaineistossa.⁵ (Pöysä 1997: 181–183.) Vikke on kuitenkin erittäin hyvä lukija ja las-

kija, joten ilmeisesti hän olisi menestynyt vaikka eläinlääkärinä, jos hänellä olisi ollut siihen mahdollisuus ja intoa. Huutolaisuus rajoitti hänen mahdollisuuksiaan vaikuttaa elämäänsä. Vikestä tulee tunnettu jätkä, mutta lopulta hän kuolee yksin ja arvostuksensa menettäneenä. Kyseessä on elämäntaistelun kuvaus, joka ilmenee Viken laulamassa laulussa *Olen koditon kulkijapoika*: ”Vei kohtalo minulta äidin, vei ainoan omaiseni, koko maailma minua sortaa, siksi olen onneton.”

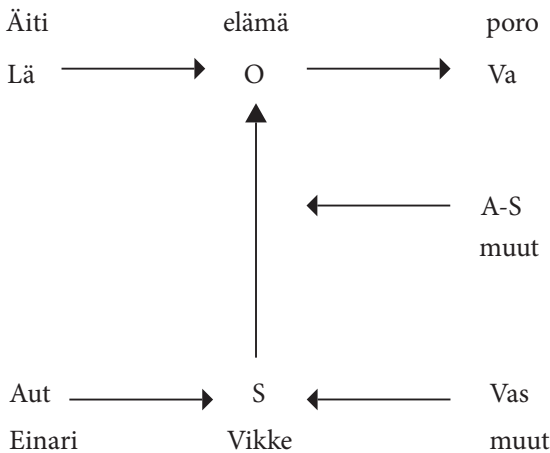
Vikke laulaa lauluaan heti karattuaan huutolaispaikastaan, ja laulu toistuu elokuvassa. *Olen koditon kulkijapoika* kuvaa Viken asennetta yhteiskuntaa kohtaan. Hän tuntee olevansa koko maailman sortama, vaikka monet ihmiset kohtelevat häntä hyvin. Liisi Huhtalan (1972: 103) mukaan Vikke pelkää yliherkkyyteen asti muitten puuttumista hänen asioihinsa. Hän yrittää sopeutua yhteiskuntaan mutta ei pysty siihen.

Elokuvia voidaan tarkastella binaaristen vastakohtien kautta. Kie-litieteestä lähtenyt tarkastelutapa on ollut semiotiikassa ja strukturalismissa yleinen. Vastakohtapareja on käytetty esimerkiksi lännenelokuvi-analysointiin. (Greimas & Courtés 1993: 27–28; Salmi 1985: 55–56.) 1920- ja 1930-lukujen tukkilaiselokuviissa vastakkainasettelu oli maalaisten ja tukkilaisten välillä. 1950-luvun tukkilaiskomedioissa puolestaan oli hyvin yleistä herrojen ja kansan välinen vastakohtaisuus, joka tuli esiin myös saman aikakauden rillumarei-elokuviissa ja on ollut yleistä suomalaisissa elokuviissa muutenkin. (Kaarninen 2013b: 296–297.)⁶ Myös *Viimeinen savotta* -elokuvassa on luotu vastakkainasettelu kansan ja herrojen välille, mikä onkin ollut yleistä suomalaisissa elokuviissa. Ristiriita ilmenee elokuvassa vastakohtaparina VIKKE NILO vs. MUU MAAILMA. Vielä paremmin se on esillä kirjoissa (esim. Päätalo 1966: 160, 313). Vikke Nilo asettuu täydellisesti kaikkea muuta yhteiskuntaa vastaan. Hän kokee lapsuudessaan ankean huutolaisen osan, eikä hänellä ole koskaan normaalia perhettä. Vikke edustaa kansaa, mutta herroja ovat hänen kannaltaan lähes kaikki muut.

Vikke vastaan muut -asetelma käy ilmi myös Viken suhteessa ystäviinsä. Hänellä on hyvä tukkilaiskaveri Einari Mättö, jonka kanssa hän kiertää savotoissa. Vikke kohtelee kuitenkin ystävänsä huonosti ja laittaa tämän kantamaan heidän yhteistä reppuaan. Lopulta Vikke

aiheuttaa tempauksellaan ystävänsä kuoleman, mitä hän katuu suuresti. Elokuvan käsikirjoituksen mukaan hän sanoo: ”Monta muuta temppeä olen tullut tehnyksi, jotka olisivat saaneet jäädä...” (*Viimeinen savotta* -elokuvakäsikirjoitus 130). Elokuvasa hän kuitenkin sanoo: ”Monta temppeä olen tehnyt, mutta tämä olisi saanut jäädä tekemättä.” Elokuvasa Viken suru ja katumus on syvempää kuin käsikirjoituksessa.

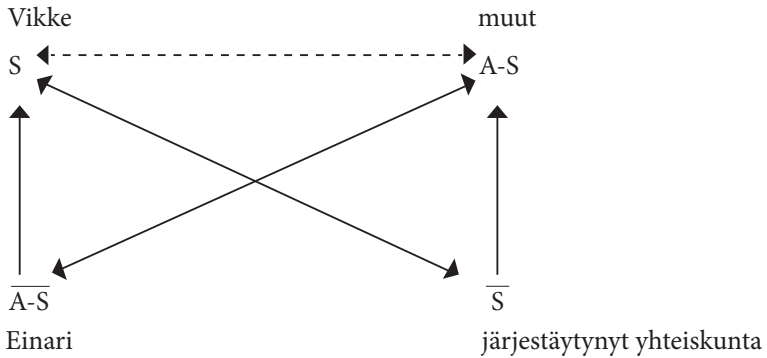
Elokuvan teema voidaan kuvata myyttisellä aktanttimalilla, jonka käytöstä A. J. Greimas (1980: 205–206) on esittänyt esimerkkejä. Mallin avulla voidaan vastata kysymyksiin kuka (S, Subjekti) tekee mitä (O, Objekti), kenen toimesta (Lä, Lähettäjä), kenen avulla (Aut, Auttaja), kenestä huolimatta (Vas, Vastustaja), kenen yrittäessä estää (A-S, Anti-Subjekti) ja kenen hyödyksi tai vahingoksi (Va, Vastaanottaja) (Salosaari 1988: 1–2, 1989: 124). Myyttinen aktanttimali tuottaa varsin havainnollisen kuvauksen, minkä vuoksi käytän sitä elokuvan kerronnallisen pintasyntaksin kuvaamiseen.

Kuvio 1. *Viimeinen savotta* -elokuva kuvattuna myyttisellä aktanttimalilla.

Äiti saa Vikke Nilon tavoittelemaan ihmisarvoista elämää. Käytännössä Vikke tavoittelee sitä itselleen, mutta tukkijätjän elämän kiertokulun mukaisesti se päättyy lopulta hänen kuollessaan porolle. Viken Auttaja on Einari, joka on hänen kaverinsa tukkitöissä. Vastustajina ovat lähes kaikki muut. Anti-Subjektina ovat myös lähes kaikki muut: roolissa vaihtelevat eri henkilöt eri vaiheissa tarinaa.

Arvoja, aktantteja ja teemoja voidaan tarkastella semioottisella neliöllä. Neliön neljän termin välillä vallitsee kontraarinen, kontradiktorinen tai implikaatiosuhde. (Salosaari 1988: 2; Greimas & Courtés 1993: 29–33.) Elokuvan Subjekti voidaan jakaa semioottisella neliöllä:

Kuvio 2. Elokuvan *Viimeinen savotta* Subjekti kuvattuna semioottisella neliöllä.

Subjekti on Vikke ja Anti-Subjekti lähes kaikki muut hänen elämässään. Viken lapsuudessa Anti-Subjekti on Lehvän talon isäntä Manne, kun taas Viken elämän loppuvaiheessa kunnalliskodissa Anti-Subjektina on huonetoveri Koppiaismäki ja kunnalliskodin henkilökunta.

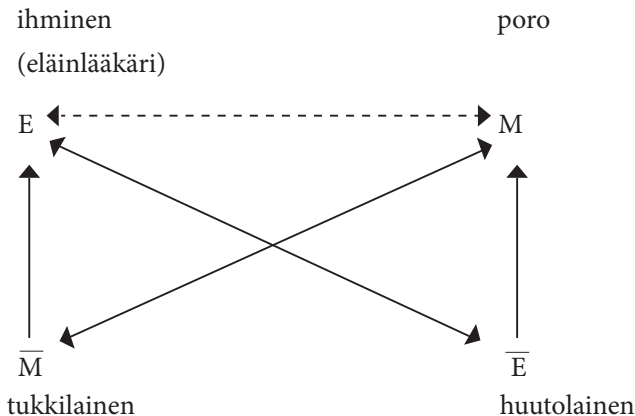
Einari on Ei-Anti-Subjekti, joka on Subjektin puolella samoja arvoja tavoitellen. Ei-Anti-Subjektin kohtalo on paralleelinen Subjektin kohtalon kanssa, niin kuin tapahtuu elokuvassakin. Kari Salosaari toteaa, että komediassa Ei-Anti-Subjekti voi olla Subjektin palvelija. Vikke kohtelee Einaria kuin palvelijaansa. Ei-Subjekti puolestaan on Subjektin vastakohtainen mahdollisuus, joka yleensä pysyttelee

poissa kertomuksen toimintakentästä. (Salosaari 1988: 4.) *Viimeisessä savotassa* Ei-Subjekti on järjestäytynyt yhteiskunta. Vikke pyrkii välttämään järjestäytyntä yhteiskuntaa, vaikka suorittaakin rippikoulun. Kun työtä ei ole, Vikke ja Einari ovat kesälomalla järvellä täysin poissa muusta yhteiskunnasta, vaikka yhteiskunta poliisiin ja metsänvartijan muodossa yrittää tavoitella heitä. Lopussa järjestäytynyt yhteiskunta yrittää ottaa kunnalliskodissa Viken elämän hallintaansa, mutta Vikke ei vielääkään hyväksy sitä.

Kirjassa *Viimeinen savotta* korostuu Viken tavoittelema vapaus ja pelko vapauden menettämisestä. Vikke ei halua menettää jätjän vapautta sen saavutettuaan. (Esim. Päätalo 1966: 287, 439, 460.) Elokuvasa tämä ei käy ilmi yhtä selvästi ennen kuin Viken vanhuudessa. Lapsuudessaan hän oli sidottu huutolaisen osaan, mutta karkasi ja oli karkumatkalla pitkään, sillä hän karkaa myös rippikoulusta. Myös tukkilaisperinneaineistossa tulee esiin vapaudesta kiinnipitämisen ja sitoumuksista kieltäytymisen vaikutukset jätkien elämänkulkuun. (Pöysä 1997: 186.)

Objekti, jota Vikke tavoittelee, on kuvattavissa yksilöllisellä perusarvolla ELÄMÄ, ja se voidaan esittää semioottisella neliöllä:

Kuvio 3. Elokuvan *Viimeinen savotta* Objekti kuvattuna semioottisella neliöllä.

Ihminen on Viken haavekuvissa tai omakehussa eläinlääkäri. Hän valehtelee kaverilleen lukevansa eläinlääkäriksi. Toisaalta ihminen voisi olla vaikka ministeri, jollaiseksi kelpaavaksi Vikke tuntee itsensä, kun hän on onnistunut suorittamaan rippikoulun.⁷ Poro edustaa konkreettisesti jätkän kuolemaa. Tukkilainen on tilassa EI-KUOLEMA. Tukkilaisuus ei ole ihanneammatti, vaan se on usein kamppailua ole-massaolosta. Huutolaisen elämä edustaa perusarvoa EI-ELÄMÄ. Huutolainen on elossa, mutta hänen elämänsä ei ole elämisen arvoista. Vikke pyytääkin isäntää tappamaan hänet eikä räkkäämään häntä.

Heti elokuvan alkutekstien taustalla kuvataan uittotyömaata ja poroja. Elokuvan käsikirjoituksessa todetaan, että yksinäinen poro kulkee kuin aave, kuin tukkijätjän vapautunut sielu. Käsikirjoituksen lopussa todetaan: ”poro kulkee usvan keskellä kuin aave – kuin jätkän sielu – Vikke Nilon sielu”. (*Viimeinen savotta* -elokuvakäsikirjoitus 6, 154.) Kirjassa ja osittain elokuvassakin tulee esiin jätkäkulttuuriin liittyvä fatalismi. Sen mukaan jätkä pohjolan elinkautisena on tuomittu kiertämään koko elämänsä ajan pääsemättä koskaan takaisin kotiseudulleen. (Juutilainen 1988: 71.) Vikke Nilo tosin pääsee palaamaan kotiseudulleen.

Elokuvassa mainitaan poroksi muuttuminen heti, kun Vikke 17-vuotiaana kulkee ensimmäisen kerran jätkäporukassa. Sitä ei vielä selitetä hänelle, sillä hänen oma poroksi muuttumisensa on niin kaukana, että muiden jätkien mielestä hän ehtii vielä kuulla siitä. Elokuvan keskivaiheilla on kohtausta, jossa vanha jätkä tuumii, että enää poroksi muuttuminen puuttuu. Tätä kohtausta ei ole käsikirjoituksessa, mutta se vahvistaa elokuvan teemaa jätkän elämän kiertokulun kuvaamisesta. Vaikka jätkät sanovat jätkän muuttuvan kuollessaan poroksi, on heillä kuitenkin käsitys kuoleman jälkeisestä savotasta taivaassa. Elokuvassa mainitaan jätkähuumorin mukaisesti, ettei kukaan ole ollut jätkän hautajaisissa, vaikka elokuvassa nähdäänkin jätkän hautajaiset, kun Einari Mättö haudataan.

Kirjassa Vikke tuumii, onko hän ollut koskaan juuri muuta kuin eläin (Pääatalo 1966: 467). Viken myötätunto on ainoastaan eläimien puolella. Hän raivostuu suuresti, kun näkee omistajan hakkaavan hevostaan, jolle on lastattu liian suuri tukkikuorma. Vain Einarin väliintulo estää Vikkeä tappamasta miestä. Myöhemmin Vikke ruokkii tätä hevosta ja puhelee sille ystävällisesti. Hän rinnastaa tukkilaisen ja hevosen.

Elokuvan ja kirjojen Vikke Nilo

Kairankävijä-kirja antaa Vikestä erilaisen kuvan kuin *Viimeinen savotta*. Se kertoo Viken nuoruudesta, ja sitä voidaan pitää jonkinlaisena tuhlaajapoikatarinana. Vikke joutuu elämään rippikoulun keskeytettyään väärällä nimellä, mutta lopussa hän pääsee palaamaan kirkon jäsenyyteen. (Pääatalo 1968: 137–138.) *Kairankävijässä* korostuu sanonta ylpeyden käymisestä lankeemuksen edellä, sillä Vikke joutuu jatkuvasti vaikeuksiin rehentelynsä vuoksi. Kirjassa Vikke etsii identiteettiään, mitä ei elokuvassa tapahdu. Kirjassa Vikellä on uskonnollista pohdiskelua, synnintuntoa ja pohdintaa elämäntarkoituksesta ja omasta paikastaan maailmassa. Hän haluaa päästä ihmisten kirjoihin, koska osaa lukea ja laskea, ja lopussa pääseeekin. (Pääatalo 1968: 80, 321, 385, 411, 520.)

Elokuva puolestaan on tarina jätkän elämästä. Vaikka Viken asenne yhteiskuntaan on ollut kielteinen, hän on kuitenkin opettanut kaverilleen Einarille, että jätkän ei kannata kulkea kulmat kurtussa tai itkeä. Jätkäperinteessä jätkä on usein ollut veijarihahmo, joka älyllään voittaa parempiosaiset käyttämättä väkivaltaa. (Pöysä 1997: 289.) Vikke Nilo yrittää olla tämänkaltainen hahmo. Hän on kuitenkin tavattoman laiska, ja häntä voisi melkein kuvata Pääatalon termillä ”heitemanni” eli työtä vieroksuva miehenkuva (Pääatalo 1973: 370). Pääatalo ei kuitenkaan käytä Vikestä tätä nimitystä, ja tarvittaessa Vikke tekee työtä. Elokuvassa Viken laiskuus ei tule ilmi yhtä voimakkaasti kuin kirjoissa. (Pääatalo 1966: 481–482.)⁸ Toisaalta *Kairankävijässä* Vikke ymmärtää itse, ettei hän pienikokoisena pysty yhtä kovaan työntekoon kuin vahvemmat miehet (Pääatalo 1968: 210, 376, 399). Pääosan esittäjä Jyrki Kovaleff ei ollut pienikokoinen, joten käsikirjoituksessa olleet viittaukset Viken kokoon on jätetty pois (esim. *Viimeinen savotta* -elokuvakäsikirjoitus 64). Elokuvan Vikke Nilo on selvästi positiivisempi hahmo kuin kirjan henkilö. Elokuvan käsikirjoituksen mukaan Vikke oli kovia kokenut elämäntaitaja ja velikulta, joka eli reippaan ja ylpeän elämän (*Viimeinen savotta* -elokuvakäsikirjoitus).

Vikke Nilo on omahyväinen mies, joka pyrkii pääsemään elämäänsä eteenpäin mahdollisimman helpolla. Metsätöiden sijasta hän yrittää usein hankkia elantonsa korttipeleissä huijaamalla. Vikke joutuu usein toimintansa vuoksi vaikeuksiin ja hankkii rehentelyllään ja

valehtelullaan itselleen vihamiehiä. Tämä tulee hyvin esiin kirjassa *Kairankävijä*. Matti Leikolan (2013: 207) mukaan Vikke on älykäs pintaliittäjä ja ensi luokan korttitaituri, joka mieluummin pelaa korttia kuin rehkiä savotalla.

Elokuvassa tapahtumat ovat varsin irrallisia ja ne liittyvät toisiinsa vain epäselvästi. Vikke esimerkiksi oppii elokuvassa korttihuijarin taidot, mutta ei käytä niitä, kun taas kirjassa *Kairankävijä* korttipeli on tärkeässä asemassa. Käsikirjoituksessa on mainintoja Viken korttipelistä (*Viimeinen savotta* -elokuvakäsikirjoitus 95, 108), mutta niitä ei ole elokuvassa. Poistojen vuoksi Vikestä on tullut positiivisempi mutta vähemmän särmikäs hahmo.

Kalle Pääatalo ja Vikke Nilo

Elokuvassa on paljon Kalle Pääatalon omaan elämään liittyviä asioita, kuten huutolaisuus, metsä- ja uittotyöt, kortinpelaaminen ja maaseudun köyhien elämä. Kalle Pääatalo tunsi huutolaisten kohtalon, sillä hänen äitinsä oli lapsena myyty huutolaiseksi. Pääatalon mukaan hänen äitinsä kohtalo oli hänelle esimerkkinä. (Pääatalo 1971: 13; Marttinen 1995: 24.) Myös Kallen isä joutui lähtemään varhain lapsuudenkodistaan, kun hänen vanhempansa menettivät talonsa.

Pääatalo katsoi, että Vikke Nilo oli henkilönä pohjavireeltään erilainen kuin hän itse (Vehviläinen 1978: 158). Heistä voidaan kuitenkin löytää samankaltaisia piirteitä, kuten näyttämisen halu, lapsuudessa yllytyshulluus työntekoon sekä tarve kirjoittaa (Pääatalo 1971: 340, 521; Vehviläinen 1978: 101). Viken pyrkimys helpompaan elämään ja elämässä selviytymiseen oli läheinen Kallelle. Kallellakin oli vastustava asennetta muita ja varsinkin auktoriteetteja kohtaan.

Antti Heikkisen mukaan Pääatalo kirjoitti Vikke Niloon suurimman osan luonteenpiirteistä, joita olisi halunnut itsellään olevan. Siksi Heikkinen pitää Nilo-kirjoja keskeisinä avaintöksinä Pääatalon tuotantoon ja identiteettiin. Laineen elokuvaa hän ei pidä riittävän hyvänä, koska Nilon hahmossa on kaikki klassikon ainekset. Vikke on maaton, koditon ja juureton ja menee Heikkisen sanoin sinne, ”minne nokka sattuu näyttämään”. Pohjimmiltaan hän on hyvin herkkä. (Heikkinen 2019: 157–158.)

Kirjan *Selkosten viljastaja* (Pääatalo 2000) takakansitekstissä todetaan, että Kalle Pääatalo tuotti itsestään ehjiä oheispersoonallisuuksia. Hän elätti useita vaihtoehtoisia minuuksia. Omalaatuinen Vikke Nilo oli sisäisen veijari-Kallen mahdollisuus.

Liisi Huhtalan mukaan Pääatalo kuvasi Vikessä tyyppimiehensä tunteenomaista puolta herkimmin. Tämä oli normaalia nokkelampi mutta tunne-elämältään kypsymätön, sekoitus itsesäälistä alemmuudentuntoa ja uhmakasta ylpeyttä oman minän arvosta ja sen saamista kohtelusta. (Huhtala 1972: 103.) Elokuviissa tämä puoli ei tule esiin, mutta se kuvaa hyvin kirjoja.

Vikke on herkkä arvostelulle, kuten myös Kalle Pääatalo. Pääatalo ei kestänyt ollenkaan itseensä kohdistuvaa arvostelua tai huumoria. Hän oli hyvin äkkipikainen ja sai raivokohtauksia. (Ylönen 2017: 346–347.) Tämä tulee esiin *Iijoki*-sarjan kirjoissa, joissa Kallen on hyvin vaikea kestää häneen kohdistuvaa vähäisintäkään arvostelua.

Elokuviassa on jonkin verran uskonnon kuvausta, mutta uskonnolla ei ole suurta merkitystä Vikelle, vaikka hän suhtautuu siihen vakavasti (Pakkanen & Leikola 2010: 406).⁹ Elokuviassa nähdään luterilaisen seurakunnan toimintaa: Lehvän talossa pidetään kinkerit, ja Vikke käy rippikoulua. Vikke lukee myös iltarukouksen.¹⁰ Käsi- kirjoituksessa luonnehditaan, että Vikke posmittaa ääneen mieleen jäänyttä iltarukousta. Uskonto on hänelle ulkokohtaista. Kuitenkin epäonnistuttuaan rippikoulun suorittamisessa hän kirjoittaa muistiinpanoihinsa, että armo olisi tehnyt hyvää. (*Viimeinen savotta* -elokuvakäsikirjoitus 58, 77.) Kirjassa *Kairankävijä* uskonto on jossain määrin mukana ja rippikoululla on keskeinen rooli tarinassa, vaikka jätkät eivät sitä arvostakaan. (Pääatalo 1968: 27, 134.)

Vikke Nilon tarinassa ei ole lestadiolaisuutta. Sen sijaan Pääatalon lapsuuteen liittyi olennaisesti lestadiolaisuus, jonka kannattajia oli runsaasti Koillismaalla. Kallen äiti oli lestadiolainen, mutta suhtautui uskonnon vaatimuksiin maltillisesti. Vaikka Kalle ei joitakin lapsuudenkokemuksiaan lukuun ottamatta ollut lestadiolaisessa uskossa, uskonnolla oli hänelle tärkeä merkitys. Hän kunnioitti uskovia ja itsekin osallistui kristilliseen uskonnolliseen elämään. Pääatalon kirjoissa uskonnollisuus tulee paremmin esiin kuin niiden pohjalta tehdyissä elokuvissa. Uskonnon kuvausta on etenkin *Koillismaa*- ja *Iijoki*-sarjan ensimmäisissä osissa. (Kaarninen 2013a: 271.)

Elokuvassa on jonkin verran huumoria ja jätkähumoria. Vikke on tukkilaisten keskuudessa tunnettu hauskanpitäjä. Kirjassa kuvataan, että Vikke Nilo oli ”jonkinlaisena jätkien maailman radiona ja gramofoonina niin pitkään, kun näköradio keksitään” (Pääatalo 1966: 127). Jätkien elämässä olivat tärkeitä miehet, jotka osasivat kertoa hauskoja juttuja iltojen viihteeksi. Kalle Pääatalon mukaan huumorilla oli tärkeä merkitys ihmisten selviytymisessä sota-aikana ja tukkityömailla. Huumori oli tärkeää myös rakennustyömailla. (Pöysä 1997: 369.)¹¹ Tämä tulee jatkuvasti esiin Pääatalon kirjoissa. Antti Heikkisen (2019: 188) mukaan Pääatalon kirjoissa oli huumoria, mutta se saattoi olla ilmaistu niin, että lukija ei tiedä, pitäisikö itkeä vai nauraa.

Ritva Ylösen mukaan Pääatalon sisällä asui suuri humoristi. Huumori merkitsi hänelle sekä elinehtoa että ilmaisukeinoja. Huumori on näkökulma, jonka kautta sukelletaan esimerkiksi Vikke Nilon heikkouksien ja häpeän tunteiden syvyyksiin. Ylösen mukaan Pääatalon teksti on edestakaista liikettä kauhean ja huvittavan välillä. (Ylönen 2017: 164–165.) Elokuvassa tämä humoristisuus tulee heikommin esiin.

Vikke Nilo tukkilaisena

Tukkilaiselokuva on erityisesti suomalainen elokuvaalaji: niitä on tehty 1920-luvulta lähtien, ja ne ovat olleet suosittuja. Vikke Nilo on kuitenkin harvinainen tukkilaiselokuvan sankari. Tukkilaiselokuvien sankarina on yleensä joku muu kuin varsinainen tukkilainen eli kiertävä metsätyöntekijä. Sankarit ovat olleet jopa varakkaita talollisia tai metsänhoitajia, jotka vain esiintyvät tavallisina tukkilaisina. He ovat yhteisön ulkopuolisia mutta siihen sopeutuvia miehiä. Suomalaisissa tukkilaiselokuviissa on sankarina ollut varsinaisia tukkijätkiä Vikke Nilon lisäksi vain kolme. (Kaarninen 2013b: 301.)

Vikke Nilo muistuttaa tukkilaiselokuvien tuntematonta sankaria siinä, että hän valehtelee pitkään nimensä. Hän ei uskalla esiintyä omalla nimellään, koska on jättänyt rippikoulun kesken. Tämä on olennaista *Kairankävijässä*, joka päättyy siihen, että Vikke voi taas alkaa esiintyä omalla nimellään.

Elokuvasa tehdään jonkin verran metsätöitä, mutta ei kovin paljoa. Varsinaisten metsä- ja uittotöiden tekeminen on harvinaista myös aikaisemmissa tukkilaiselokuvasa, vaikka niissä onkin yleensä työkohtauksia. Vasta Päätalon *Iijoki*-sarjaan pohjautuvissa 1980-luvun elokuvasa on laajoja metsätyökohtauksia. (Kaarninen 2013b: 265, 302.)

Vikke on monin tavoin erilainen kuin aikaisempien tukkilaiselokuvasa sankarit. Hän ei ole reilu, vaikka hän kulkee jätkäporukassa. Hän ei kuitenkaan ole missään tapauksessa roisto, vaikka tekeekin kolttoisia. Hän ei päädy naimisiin, vaikka hänellä on naisuhteita. Missään vaiheessa hänellä ei ole avioitumisaikeita, mikä on huomattava ero aikaisempiin elokuvaan, joissa lähes aina sankari päätyi avioliittoon. (Kaarninen 2013b: 300.)¹² Se voi kuvata sitä, että Viken kuollessa hänen edustamansa tukkijätkien sukupolvi katoaa lopullisesti historiaan, mikä jätkäperinteen mukaisesti tapahtuu poron hahmossa. Vikellä ei ole työlleen jatkajaa, mikä oli aikaisemmissa tukkilaiselokuvasa aina tärkeä asia.

Elokuvasa tulevat selvästi esiin jätkien elämään liittyvät kielteiset puolet. Elokuvasa kerrotaan kortinpelaamisesta, viinan juomisesta ja irtonaisista naisuhteista. Monet arvostelijat moittivat elokuvaa juuri näiden puolien korostamisesta. (*Viimeinen savotta* -arvostelut, Kavi.) Jätkien paheita oli toki ollut mukana aikaisemmissa tukkilaiselokuvasa, mutta vain harvoin ne olivat olleet keskeisesti esillä. Ennen sotaa tehdyissä tukkilaiselokuvasa ei juurikaan ollut kortinpelaamista eikä alkoholinkäyttöä, ja varsinkin 1950-luvun tukkilaiselokuvasa alkoholin käyttö oli harvinaista. (Kaarninen 2013b: 104, 223.)

Yhteiskunta muuttuu Vikke Nilon elämän aikana suuresti. Vaivahoidosta siirrytään sosiaaliturvajärjestelmään. Metsä- ja uittotyöt muuttuvat koneistumisen myötä. Pokasahat korvataan moottorisahoilla, ja Vikkekin käyttää sellaista. Vikke Nilo edustaa vanhan ajan jätkätyyppiä, joka kuollessaan katoaa menneisyyteen. Yksilönä Vikke Nilo ei ole muuttunut. Hän on vanhan ajan jäärä, jonka aika on lopullisesti ohi. Sitenokuva kuvaa vanhan ajan katoamista ja kaiken muuttumista.

Kalle Päätalo on kertonut, että kirjaa valmistellessaan hän kävi vanhainkodissa tapaamassa entisiä uitto- ja savottakavereitaan. Hän huomasi käytännössä, miten näiden miesten oli vaikea sopeutua van-

hainkotiin, jossa ulkopuolisen silmin heidän olosuhteensa olivat paremmat kuin koskaan heidän elämänsä aikana. *Iijoki*-sarjan kirjoissa Päätalo kertoo ajasta, jolloin vaivaistaloon joutuminen oli häpeä jopa vanhuksille. (Janatuinen 2005: 34; Päätalo 1980: 142, 148.)

Elokuva kertoo osaltaan tarinan muutoksesta suomalaisessa yhteiskunnassa, kun vanha perinteinen tukkilaisammatti muuttuu ja katoaa Vikke Nilon hahmossa. Päätalo kirjoitti lähes kaikessa tuotannossaan suomalaisen yhteiskunnan muuttumisesta ja yksilön kokemuksista tässä muutosprosessissa. Siitä tämäkin elokuva selkeästi kertoo. Elokuvasa tiivistyy Päätalon monien kirjojen keskeinen sisältö.

Elokuvan vastaanotto

Kalle Päätalon teosten suosio jatkui myös elokuvassa, ja *Viimeinen savotta* oli ilmestymisvuotensa katsotuin elokuva keräten 497 298 katsojaa. Sen taakse jäivät muiden muassa Uno Turhapuro -elokuva *Häpy endkö?* ja Risto Jarvan ohjaama komedia *Jäniksen vuosi*. Koko vuosikymmenen elokuvista se oli neljänneksi katsotuin. (Jokinen 1987: 34; Suomen kansallisfilmografia 8: 330, 344, 346, 356; Uusitalo 1999: 28.)

Martti Savo totesi *Kansan Uutisissa* (5.11.1977), että Laine oli tehnyt ensimmäisen kotimaisen elokuvan tukkilaisten elämästä ilman tukkilaisromantiikkaa. *Viimeisen savotan* arvostelut olivat varsin ristiriitaisia. Toisaalta sitä kiitettiin jätjän monumentiksi, jollaisena sitä oli mainostettu. Toisaalta moitittiin, että se ei ollut jätjän oikea monumentti, vaan sellainen odotti yhä tekijäänsä. Varsin monet arvostelijat moittivat elokuvaa työnteon kuvaamisen puutteesta tai sen vähäisyydestä. Useat moittivat elokuvan rakennetta, joka oli liian sirpalemainen ja liiaksi keskittynyt lapsuuden kuvaukseen. Eräät arvostelijat moittivat sitä, että elokuvasta puuttuivat kaikki yhteiskunnalliset tapahtumat, kuten sodat. (*Viimeinen savotta* -arvostelut, Kavi.) *Filmihullussa* (3/1978: 7) Hannu Laurila totesi, että elokuvan maailmankuva oli museaalinen ja henkilöt kuin vahakabinetista. Hänen mukaansa tukkijätkä Vikke Nilosta annettu kuva oli peräti ulkosynnyinen, vailla Päätalon romaanien kokemuksellista otetta. Elokuvasa

ei ollut liioin mitään eppistä linjaa, ja yksityiskohdille oli luonteenomaista epävakaisuus.

Monissa lehdissä elokuva sai myös kiitosta. Sitä keuhuttiin realismista, mutta katsottiin, että se oli sittenkin romantisoitu kuvaus tukkilaisesta. Sakari Toiviainen kehui *Ilta-Sanomissa* (4.11.1977) *Viimeistä savottaa* Laineen uran kolmanneksi merkkipaaluksi, joka osoitti, että Laine on vielä voimissaan. Arvosteluissa elokuvaa kuvattiin sydämelliseksi veijaritarinaksi tai tukkijätjän elämäntaipaleeksi. (*Viimeinen savotta* -arvostelut, Kavi.)

Useat arvostelijat eivät tunteneet elokuvan perustana olevia kirjoja eivätkä tienneet, että painotukset olivat usein peräisin kirjoista. Neikin olivat sirpalemaisista, ja niissä korostui lapsuus ja Viken viimeinen elinpäivä. Päätalon kirjoissa ei käsitelty sotaa, vaikka ensimmäinen maailmansota ja sen aikaiset olot mainittiin. (*Viimeinen savotta* -arvostelut, Kavi.)

Elokuva menestyi kirjojen tapaan. Sen kritiikki osoitti ristiriitaisen suhtautumisen Päätaloon. Toisaalta se teki Päätalon tunnetuksi ja osaltaan vaikutti Päätalon arvostuksen nousuun. Kalle Päätalo sai professorin arvon syksyllä 1978, ja anomuksen allekirjoittajana oli muun muassa Edvin Laine. (Porvali 2005: 258–259.) Vikke Nilossa oli piirteitä Kalle Päätalosta, mutta hahmona hän oli itsenäinen ja omaperäinen, vaikka olikin lähes tukkilaisen prototyyppi.

Viitteet

- 1 Laine ohjasi toisen Päätalon kirjaan perustuvan elokuvan *Ruskan jälkeen* (1979). Sen sijaan hänen suunnittelemastaan *Iijoki*-sarjan filmaamisesta ei tullut mitään. Laine suunnitteli kirjan *Höylin miehen syksy* filmaamista, mutta se kaatui rahoitusvaikeuksiin. (Kalemaa 2003: 523–526; Marttinen 1995: 189.)
- 2 Päätalon kirjoissa on todettu olevan samanlaisten tilanteiden jatkuvaa toistamista (Vehviläinen 1978: 203).
- 3 Greimasin menetelmästä suomen kielellä ks. Aho 2003: 72–83; Salosaari 1988.
- 4 Päätalo (1960: 366, 382–385) kertoo asiasta jo kirjassaan *Koillismaa*.
- 5 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Postisäästöpankki järjestivät 1960-luvun lopulla suuren jätkäperinteen kilpakeruun, johon osallistui kirjoittajia ympäri Suomen. Jyrki Pöysä on käyttänyt aineistoa laajasti väitöskirjassaan *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä* (1997).

- 6 Rillumarei-elokuvien ja tukkilaiskomedioiden käsikirjoittajana oli useimmiten Reino Helismaa. Helismaa oli Pääatalon tavoin kokenut kielteistä arvostelua, joten tämä vastakohta tuli esiin heidän teksteissään. (Kaarninen 2013b: 296–297.)
- 7 Kirjassa kerrotaan, että Viken isä on lentojätkä, mutta Viken äidin isä saattaa olla metsänhoitaja (Pääatalo 1966: 51, 127). Mainintaa ministeristä ei ole kirjoissa. Sen sijaan *Kairankävijässä* Vikke valehtelee lukevansa tuomariksi, papiksi ja metsänhoitajaksi (Pääatalo 1968: 249, 368).
- 8 ”Elleskappi-Niloksihan sitä usein kutsuvatkin” (Pääatalo 1966: 482).
- 9 Jätkien suhtautuminen uskontoon ja pappeihin saattoi vaihdella (Pakkanen & Leikola 2010: 398–399).
- 10 Pentti Kejosen elokuva-arvostelussa painottui ajoittain uskonnollisuus (Oulun Ylioppilaslehti 24.11.1977). Muissa arvosteluissa ei juuri puututtu uskonnollisuuteen.
- 11 Ks. Pääatalon kuvaus huumorista ohjelmassa *Elämän selkoset. Kalle Pääatalo*.
- 12 Avioliittoon tai parisuhteeseen päättyy tosin suuri osa muistakin kuin tukkilaiselokuvista.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, Helsinki
Viimeinen savotta -arvostelut
Viimeinen savotta -elokuvakäsikirjoitus

Kirjallisuus

- Aaltonen, Jouko 2002: *Käsikirjoittajan työkalut. Audiovisuaalisen käsikirjoituksen tekijän opas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 872. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aho, Marko 2003: *Iskelmäkuninkaan tuho. Suomi-iskelmän sortuvat tähdet ja myyttinen sankaruus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 902. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bacon, Henry 2000: *Audiovisuaalisen kerronnan teoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 792. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Carlstedt, Arno – Miettinen, Kimmo 2009: *A. C. Takapirujen kuningas*. Helsinki: Like.
- Greimas, A. J. 1980: *Strukturaalista semantiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Greimas, Algirdas Julien – Courtés, Joseph 1993: *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Hachette.
- Heikkinen, Antti 2019: *Kallio-poika. Peilikuvassa Kalle Pääatalo*. Helsinki: Gummerus.

- Hietala, Veijo 1990: *Situating the subject in film theory. Meaning and spectatorship in cinema*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 194. Turku: Turun yliopisto.
- Hirvasnoro, Kai 2013: *Pääatalon matkassa. Johdatusta liijoki-sarjaan*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Holmlund, Carl-Johan 2018: *Semioottinen silmä. Esseitä*. Vantaa: Avain.
- Huhtala, Liisi 1972: *Kalle Pääatalon Koillismaa-sarjan tarkastelua*. Eripainos-sarja 6. Turku: Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- Janatuinen, Jenni 2005: *Miehenkuva. Kalle Pääatalon perintö*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Jokinen, Kimmo 1987: *Ostajat, lukijat, arvioijat, tukijat. Lukijoiden ja kriitikoiden kirjallisuus suuren muuton jälkeisessä Suomessa*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jokisalmi, Raimo 2015: *Ihmisiä liijoki-sarjassa*. Helsinki: Kirjakenno.
- Juutilainen, Seppo 1988: *Jätkästä metsuriksi. Suomalainen metsätyöntekijä 1870-luvulta 1970-luvulle*. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Sarja A 11/1987. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kaarninen, Pekka 2013a: Tukkijoelta Taivalkoskelle. – Marianne Junila, Petri Granberg, Jukka Juntunen, Pia Kaitasuo & Harri Turunen (toim.), *Pappi, partisaani ja pirtuhevonen. Poimintoja pohjoisen historiasta* s. 260–273. Oulu: Oulun historiaseura.
- Kaarninen, Pekka 2013b: *”Tukkijätkät ja moderni”. Tukkilaisuus, metsätyö ja metsäteollisuus suomalaisissa näytelmäelokuviissa*. Turku: Turun yliopisto.
- Kaarninen, Pekka 2016: Kukonlaulusta kaivoon. Maatalous ja maaseutu suomalaisissa näytelmäelokuviissa 1950-luvulta vuosituhannen loppuun. – *Ennen ja nyt* 2/2016. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108716/63713> (31.1.2022).
- Kalemaa, Kalevi 2003: *Edvin Laine sisulla ja tunteella*. Helsinki: WSOY.
- Karkama, Pertti 1985: *Impivaara ja yhteiskunta. Tutkielmia kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Oulu: Pohjoinen.
- Kirstinä, Leena 2006: Pääatalo, Kalle (1919–2000), kirjailija, professori. – *Suomen kansallisbiografia 7 Negri-Pöysti* s. 850–852. Studia Biographica 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kohonen, Jussi 2013: *”Elokuviissa pitää olla tunnetta”*. – Sakari Kirjavainen, Marja Pensala & Kati von Zansén (toim.), *Konnia ja huligaaneja. Elokuvasukupolvien kohtaamisia* s. 63–75. Helsinki: Gaudeamus.
- Kulha, Keijo K. 2006: Nevalainen, Juha (1921–1988), elokuvakäsikirjoittaja, päätoimittaja. – *Suomen kansallisbiografia 7 Negri-Pöysti* s. 32–33. Studia Biographica 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laine, Edvin 1983: *Tuntematon sotilas ja Pylvässänky. Elämäni esirippuja ja valkokankaita*. Helsinki: Tammi.
- Leikola, Matti 2013: *Savotoilta ja uittopuroilta*. Helsinki: Metsäkustannus.
- Marttinen, Eero 1995: *Mestarin eväät. Kalle Pääatalon taival kuvin ja sanoin*. Jyväskylä: Gummerus.

- Mäkelä, Jukka 2013: "Leffanteko ei saa olla henkisen pääoman riistoa". – Sakari Kirjavainen, Marja Pensala & Kati von Zansén (toim.), *Konnia ja huligaaneja. Elokuvasukupolvien kohtaamisia* s. 77–89. Helsinki: Gaudeamus.
- Pakkanen, Esko – Leikola, Matti 2010: *Metsää, puuta ja kovaa työtä. Suomen metsien käytön historiaa. Ensimmäinen nide. Puukauppoja, puunkorjuuta sekä metsässä toimijoita*. Helsinki: Metsäkustannus.
- Porvali, Seppo 2005: *Ison miehen savotta. Kalle Päätalon elämäkerta 1919–2000*. Tampere: Revontuli.
- Pääatalo, Kalle 1960: *Koillismaa*. Romaani. Jyväskylä: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 1966: *Viimeinen savotta*. Romaani. Jyväskylä: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 1968: *Kairankävijä*. Romaani. Jyväskylä: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 1971: *Huonemiehen poika. Juuret lijoen törmässä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 1973: *Kunnan jauhot. Juuret lijoen törmässä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 1980: Miten kirjani ovat syntyneet. – Ritva Haavikko (toim.), *Miten kirjani ovat syntyneet 2. Kirjailijoiden studia generalia 1979* s. 122–150. Helsinki: WSOY.
- Pääatalo, Kalle 1986: Kirjailija Kalle Päätalon kanssa Tampereella syksyllä 1986 käyty vapaa keskustelu. – Pääatalo, Kalle – Niskanen, Mikko – Kainulainen, Martti, *Kalle Pääatalo. Elämän vonkamies* s. 7–11. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Pääatalo, Kalle 1998: *Pöyhökanto lijoen törmässä*. Jyväskylä, Helsinki: Gummerus.
- Pääatalo, Kalle 2000: *Selkosten viljastaja. Eräkertomuksia*. Helsinki: Gummerus.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salmi, Hannu 1985: Länneelokuvan binäärisestä analyysistä. – *Synteesi* 1–2/1985 s. 54–64.
- Salosaari, Kari 1987: Sherlock Holmes kohtaa A. J. Greimasin. Salapoliisikertomuksen semiotiikkaa. – *Synteesi* 4/1987 s. 35–45.
- Salosaari, Kari 1988: *Perusteita kertomuksen kielioppiin*. Dramaturgian opeusmoniste 25.10.1988. Tampereen yliopisto.
- Salosaari, Kari 1989: *Perusteita näyttelijäntönnön semiotiikkaan. I osa. Teatterin kieli ja näyttelijä merkityksen tuottajana*. Acta Universitatis Tampensis ser A vol 262. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suomen kansallisfilmografia 8. Vuosien 1971–1980 suomalaiset kokoillat elokuvat*. 1999. Helsinki: Edita, Suomen elokuva-arkisto.
- Toiviainen, Sakari 1978: Kesäkapinasta Runoilijaan ja muusaan. – *Studio* 8. *Elokuvan vuosikirja 1978* s. 44–54. Helsinki: Suomen elokuvasäätiö.
- Uusitalo, Kari 1994: *Kuvaus – kamera – käy! Lähikuvassa suomifilmit ja Suomi-Filmi Oy*. Helsinki: Suomen elokuvatutkimuksen seura.

- Uusitalo, Kari 1999: Suomalainen elokuvatuotanto 1971–1980. Taustaa ja tosiasioita. – *Suomen kansallisfilmografia 8. Vuosien 1971–1980 suomalaiset kokoillan elokuvat* s. 26–36. Helsinki: Edita.
- Vehviläinen, Matti 1978: *Kalle Päätalo*. Jyväskylä: Gummerus.
- Ylönen, Ritva 2017: *Kalle Päätalo. Kirjailijan elämä*. Kirjokansi 140. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Muut lähteet

- Elämän selkoset*. Kalle Päätalo. Yleisradio TV1. Esitetty 5.11.1998.
- Kulttuuriruutu*. Kalle Päätalo. Yleisradio TV2. 1987.

Iijoki-sarja – kielentutkijan aarreaitta

Sari Keskimaa

© <https://orcid.org/0000-0002-5522-180X>

Johdanto

Kalle Päätaloa kuvataan monesti pitkäväteiseksi jaarittelijaksi, joka kuvailee sivutolkulla arkipäiväisiä asioita. Yleensä tällaisten lausuntojen antajat eivät ole itse lukeneet juurikaan Päätaloa – miksipä olisivatkaan, jos kerronta on jo joidenkin sivujen jälkeen alkanut tuntua pitkäväteiseltä. Toiset taas ihastuvat kertaheitolla Päätalon tapaan kuvata asioita, ihmisiä ja tapahtumia. Monet kertovat jääneensä ”totaalisesti koukkuun” Päätaloon. Osa Päätalon lukijoista ei kuunaan ole muihin kirjoihin koskenutkaan.

Päätalo on kirjoissaan antanut äänen syrjäseudun ihmisille. Periferiassa uskotaan, toivotaan, rakastetaan ja petytään aivan samoin kuin kaupungissakin. Ihminen on aina sama – yhtä arvokas lähtökohdistaan huolimatta. Syrjäseudun ihmisten kielessä vilisevät kirosanat, mutta toisaalta siinä kukkii rehevä huumori. Kieli on Päätalon suuri rakkaus: hän on tallentanut kirjoihinsa erilaisia murteita ja puhumisen tapoja tarkkakorvaisesti, taitavasti ja tarkoituksella. Tuhannet henkilöhahmot heräävät eloon juuri kielen avulla. Henkilöhahmoilla on omat ”patenttisanansa”, vakioilmaisunsa ja puheen rytmi, joiden avulla Päätalo on mestarillisesti heidät viimeistellyt.

Kielentutkijalle *Iijoki*-sarja tarjoaa lähes ehtymättömän tutkimusaineiston. *Iijoki*-sarjaa on tutkittu kielitieteellisessä väitöskirjassa (Keskimaa 2018), jossa sarjan kieltä on valotettu sosiolingvivististä näkökulmista. Perinteinen murteentutkimus on väistämättä läsnä Päätalon kieltä koskevissa tutkimuksissa – niin lukuisissa opinnäytetöissä (esimerkiksi Annala 1973; Luostarinen 1978; Liukkonen 1978; Karhu 1979; Virkkunen 1989; Marjomaa 1989; Nieminen 2005)

kuin tässä kokoelmassakin. Dialektologiasta alkunsa saanut ja siitä moneen suuntaan kurkotteleva sosiolingvistiikka puolestaan antaa työkaluja vaikkapa henkilöhahmojen kielen, kielielämäkertojen, kieliasenteiden ja -ideologioiden tutkimukseen. Lingvistiset teoriat kaipaavat rinnalleen kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä ja menetelmiä, jotta päästään käsiksi fiktiivisen kielen funktioihin. (Keskimaa 2018.)

Myös tämän luvun lähestymistapa ponnistaa sosiolingvistiikasta. Tarkasteltavana on *Iijoki*-sarjan metakieli, joka on keskeinen käsite kansanlingvistiikassa (esim. Preston 1998; Niedzielski & Preston 2000; Mielikäinen & Palander 2014). Esittelen ensin tutkimusaineistoni ja selvitän tutkimuksen teoreettista viitekehystä. Analyysiluvussa valaisen esimerkein, millaisista näkökulmista metakieltä voi tutkia. Kielen analysoimisen lomassa tarkastelen *Iijoki*-sarjassa käytetyn kielen funktioita eli sitä, miksi tiettyjä kielen ilmiöitä on nostettu analysoitavaksi ja miksi kieltä käytetään, kuten sitä käytetään.

Tutkimusaineisto ja tutkimuksen teoreettinen viitekehys

Tarkastelen *Iijoki*-sarjan metakieltä erityisesti kahden sarjaan kuuluvan romaanin pohjalta.¹ *Nuoruuden savotat* (1975) kertoo ajasta ennen talvisotaa. Romanissa nuori Kalle tekee ikäistensä nuorten miesten tavoin tukkilaisten töitä savotoilla. Vertaisryhmästään hänet erottaa yksi asia: haave kehittyä kirjailijaksi. Kalle lukee ja tekee kirjoitusyrityksiä hankalissa olosuhteissa, uittojokien varsilla ja savotoiden kämpillä. Mielenkiinto kirjallisuutta kohtaan saa hänet kiinnostumaan myös kielestä, ja hän tekeekin runsaasti havaintoja ympärillään puhuttavasta kielestä suhteuttaen sitä erityisesti kirjailijaksi kehittymisen tavoitteeseen. *Pölhökanto Iijoen törmässä* (1998) puolestaan on *Iijoki*-sarjan päätösosa, joka jakaantuu kahteen osaan: ensimmäisessä osassa käydään läpi Kallen kirjailijanuran alkutaivalta, ja lyhyehkössä loppuosassa kerrotaan pikakelauksena niin Kallen kuin muidenkin *Iijoki*-sarjan tärkeimpien henkilöhahmojen vaiheista aina kirjan kirjoittamishetkeen saakka.

Kansanlingvistiikassa ollaan kiinnostuneita tavallisten kielenkäyttäjien kielestä tekemistä havainnoista. Nämä havainnot synnyttävät metakieltä, jolla kuvataan kaikkea kieleen liittyvää. (Mielikäinen &

Palander 2014: 238.) Metakieli voidaan määritellä kaksitasoisesti: Metakieli 1 kuvaa kieltä ja sen ilmiötä, kuten kielimuotoja, kielenpiirteitä ja puhetapaa. Metakieli 2 sisältää kieleen liittyvän arvomaailman ja asenteet, jotka ohjailevat kielenkäyttöä. (Niedzielski & Preston 2003: 302, 307–308; Mielikäinen & Palander 2014: 26; vrt. Preston 1998.) Niedzielskin ja Prestonin (2003: 302–308) mukaan metakielen ensimmäinen taso käsittää ne kielen ilmiöt, jotka puhujat havaitsevat ja tiedostavat. Metakielen toiseen tasoon puolestaan voi liittyä tiedostamattomiakin kulttuurisia uskomuksia.

Maallikoiden metakieltä voidaan luokitella monella tavalla. Ensinnäkin voidaan lähteä liikkeelle kielihavainnoista: millaisia kielenpiirteitä maallikot havaitsevat, kuinka täsmällisiä ja yksityiskohtaisia havainnot ovat, ja kuinka hyvin maallikko pystyy imitoimaan tai hallitsemaan havaitsemiaan kielen ilmiötä (Preston 1996; ks. myös Mielikäinen & Palander 2014: 18). Toisekseen metakieltä voidaan luokitella muodon mukaan. Esimerkiksi Mielikäinen (2005) on jakanut metakielen kahteen päätyyppiin: kielennaisesimerkkeihin ja sanallisiin kuvailuihin. Mielikäisen ja Palanderin (2014) tutkimuksessa jaottelu on kolmiportainen. Metakieli jaetaan jäljittelyihin eli murrematkimuksiin, terminomaisiin nimityksiin ja sanallisiin kuvailuihin. Maallikoiden kielihavainnoja ja niihin liittyviä kuvailuja voidaan eritellä mikrotasolla hyvinkin tarkasti vaikkapa selvittelemällä, millaisia fonologisia, leksikaalisia tai kieliopillisia piirteitä havainnot koskevat (esim. Mase 1999) tai millaista terminologiaa maallikot käyttävät murteista puhuessaan (esim. Mielikäinen & Palander 2014).

Kaunokirjallisuuden dialogia tarkasteltaessa on muistettava, että proosadialogi on aina kertojan suodattamaa. Kertoja valikoi, mitkä asiat esitetään kertojan itsensä äänellä ja milloin muut henkilöhahmot pääsevät puhumaan. Lisäksi vuorosanojen tulkintaan vaikuttavat erilaiset kommentit, johtolauseet tai muu kerronta, jolla annetaan tietoa puhetilanteesta. Proosafiktiossa dialogin puhetilanne on arki keskusteluun verrattuna kerroksellinen. Dialogista voidaan erottaa omille tasoilleen fiktiiviset henkilöhahmot, joiden kesken keskustelu käydään, kertoja ja yleisö, sisäistekijä ja sisäislukija (kerronnallisia konstruktioita, jotka edustavat tekijää ja lukijaa teoksen sisäisessä kommunikaatiossa) sekä fyysinen tekijä (kirjailija) ja lukija. (Nykänen & Koivisto 2013: 31–32.)

Määrittelen metakielen tässä kieleksi, jota *Iijoki*-sarjan Kalle käyttää puhuessaan kielestä tai havainnoidessaan ja ajatellessaan kieltä ja kielenkäytön tapoja. Määritelmä on yhteneväinen kansanlingvistiikan metakielen määritelmän kanssa siltä osin, että tutkittavana ovat kielen liittyvät käsitykset ja asenteet. Kansanlingvistiikassa tarkastelun kohteena ovat niin sanottujen maallikoiden eli tavallisten kielenkäyttäjien tuottamat tutkimusaineistot, joissa on kerätty murteisiin liittyviä kansanomaisia termejä (Mielikäinen & Palander 2014: 11). Tämän tutkimuksen ”maallikko” on fiktiivinen hahmo, *Iijoki*-sarjan päähenkilö.

Iijoki-sarjan dialogi ilmentää murrehavaintoja ja ylipäänsä havaintoja kielestä monella tasolla. Henkilöhahmojen vuorosanat suodattuvat kertojan kautta teoksen yleisölle, sisäistekijän kautta sisäislukijalle ja konkreettisimmalla tasolla kirjailijalta lukijalle. Vuorosanat näyttävät kertojan kuulohavaintoina toisten puheesta, mutta myös havaintoina hänen omasta kielenkäytöstään. Toisaalta vuorosanat eivät ole pelkkiä havaintoja, vaan niillä on oma funktionsa henkilöhahmojen rakentumisen ja teoksen kokonaisuuden kannalta. Sisäistekijä ohjaa sisäislukijaa tulkitsemaan kertomusta. Vaikka metanarraation keinoin voidaan luoda illuusio henkilökohtaisesta tarinankerronnasta (Lahdelma 2014), kirjailija ei ”puhu” lukijalle, vaan kirjailija ja lukija ovat yhteydessä toisiinsa ainoastaan tekstin kautta. Lukija tunnistaa intuitiivisesti metakielen ilmiöitä ja soveltaa tekstiä lukiessaan omaa metakielellistä tietoaan merkityksiä luodakseen (ks. Nykänen & Koivisto 2013: 31). Kirjailija valitsee tietyn strategian puhetta esittäessään, ja lukija tekee omat päätelmänsä tulkintojensa pohjalta (Silverstein 1993: 53–54). Päähenkilön ääni nostaa kielen tason entiteetteihin viittaavan tason yläpuolelle kielen maailmaan, joka on sekä omien että muiden tekemien kielellisten valintojen pohdintaa. Samalla metakieli kaiuttaa *Iijoki*-sarjan kieli-ideologioita. (Ks. Niinimäki 2015: 85; Keskimaa 2015.)

Kiinnostuksen kohteenani on erityisesti se, millaisiin kielen ilmiöihin *Iijoki*-sarjassa kiinnitetään huomiota. Tarkastelen metakieltä seuraavista näkökulmista: 1) millaisia murrehavaintoja päähenkilö tekee, 2) millaisia sanallisia kuvailuja murteista käytetään, 3) miten murteita imitoidaan ja 4) miten erilaisia kielenkäytön tapoja kuvailaan. Metakieltä esiintyy sekä henkilöhahmojen dialogissa että suora-

sanaisessa kerronnassa. Dialogi ei välttämättä ole erotettavissa sitä kehystävästä kerronnasta, sillä henkilöhahmojen puhe ja toiminta muodostavat usein jatkumon päähenkilön tajunnan kanssa. Dialogi on keino viestiä kertomuksen maailmaan liittyvistä asioista lukijalle: lukija tekee dialogin ja kertojan kommenttien pohjalta päätelmiä henkilöhahmoista, henkilöhahmojen välisistä suhteista ja laajemmin ottaen kertomuksen maailmasta. (Nykänen & Koivisto 2013: 32, 43.)

Tutkimusotteeni on pikemminkin makro- kuin mikroanalyyttinen. Tutkimusaineistona olevissa romaaneissa on yhteensä lähes 1 400 sivua, ja metakieleksi luokiteltavaa tekstiä löytyy miltei jokaiselta sivulta. Analyysin avulla olen pyrkinyt löytämään tekstimassasta ne kohdat, jotka kuvastavat *Iijoki*-sarjan metakieltä erityisen havainnollisesti. Analyysin lomassa pohdin metakielen funktioita, sillä kielitieteen kirjallisuustieteellisen lähestymistavan (*literary linguistics*) mukaisesti ajattelen, ettei kaunokirjallisen tekstin taiteellisia tavoitteita voi erottaa muusta kerronnasta ja teoksen kokonaisuudesta (ks. Toolan 1990: 14; Leech & Short 2007 [1981]: 11).

Metakieli *Iijoki*-sarjassa

Analysoin tutkimusaineistona olevien romaanien metakieltä seuraavissa alaluvuissa neljällä tasolla. Aloitan romaanien murrehavaintojen tarkastelusta ja etenen murteisiin liittyvien sanallisten kuvailujen käsittelyyn sekä murteen imitoinnin tarkasteluun. Lisäksi erittelen romaaneissa esille tulevia kielenkäytön tapoja, jotka kytkeytyvät kieli- asenteisiin ja -ideologioihin (ks. Keskimaa 2014, 2015). Näkökulmat eivät ole tarkkarajaisia, vaan ne risteävät ja kietoutuvat analyysissä toisiinsa. Tarkastelen erityisesti aiheita, jotka toistuvat ja kasautuvat teoksissa. Pohdin niiden merkitystä siltä kannalta, millaisena teosten kieli näyttäytyy teoksen sisäisessä maailmassa ja toisaalta lukijan näkökulmasta.

Murrehavainnot

Nuoruuden savotat -romaanissa Kallen elämänpiiri keskittyy Taivalkoskelle ja sen lähiympäristöön. Romaanin kohokohtiin kuuluvat

Kallen ensimmäinen Oulun-matka sekä vierailu ”Kijannan maatalousjuhilla” eli Suomussalmen maatalousnäyttelyssä. Romaanissa Kalle tekee havaintoja erityisesti Taivalkosken naapurimurteista: Oulun seudun, Kuusamon ja Pohjois-Kainuun murteista. Myös Savon murre mainitaan, ja lisäksi huomiota saa Taivalkoskella asuvien vienankarjalaisten pakolaisten kieli.

Esimerkki 1 on Suomussalmen maatalousnäyttelystä. Siellä Kalle havainnoi Pohjois-Kainuun murretta, joka eroaa naapuripitäjän murteesta ”vain nimeksi” eli vähän. Murteita erottavina piirteinä Kalle havaitsee monikon kolmannen persoonan *ottaat*-presensstyyppin ja essiivipäätteisen partisiippimuodon (*ollunna, tullunna*) (Räisänen 1998: 98, 180–181; ks. myös Kettunen 1940: kartta 103). Samassa yhteydessä havainnoimastaan Savon murteesta Kalle käyttää termiä ”vientää”, joka viittaa savolaismurteille tyypilliseen diftongiutumiseen (Mielikäinen & Palander 2014: 139). Herrasihmisten puhumaa kirjakieltä päähenkilö puolestaan luonnehtii ”kadehdittavan kauniiksi”. Oman puhujayhteisön käyttämä murre kontrastoituu naapurimurteisiin, mutta erityisesti sivistyneistön kieleen – siihen, kuinka ”herrasihmiset” ja kaupunkilaiset puhuvat.

(1) Olisin mielelläni jäänyt kuuntelemaan ja katselemaan outoja ihmisiä. Minua eivät kiinnostaneet vain keskustelujen aiheet, vaan myös kieli jolla puhuttiin ja ilmeet ja eleet. Suurin osa yleisöstä käytti vain nimeksi kotikylämme murteesta poikkeavaa ”kijantalaista puhheenpartta”, josta erotui minulle ennestään tuttuja sanoja kuten ”ottaat”, ”tappaat”, ”nussii”, ”ollunna” ja ”tullunna”. Pitkissä takeissa liikehtivät herrasihmiset puhuivat kirjakieltä, joka kuulosti korvissani kadehdittavan kauniilta. Kuuli myös vaihdettavan mielipiteitä ”savvoo vientämällä”, eivätkä muutkaan murteet olleet anhitomissa. (NS: 554–555.)

Kuusamon murteen puhujan Kalle tunnistaa *taaron*-sanana käytöstä. *Taaron* on venäläinen lainasana (*darom* ’ilmaiseksi, turhaan, hukkaan’); vienankarjalassa se esiintyy muodossa *toaron*. Suomen murteiden sana-arkistossa (SMSA s. v. *taaron*) on sanaa koskevia muistiinmerkintöjä pääosin Kuusamosta. Päähenkilö tekee havaintoja *taaron*-sanasta muissakin *Iijoki*-sarjan teoksissa, usein juuri linja-autossa, koska linja kulkee Taivalkosken kautta Kuusamo–Oulu-väliä.² (Ks. Keskimaa 2014: 118.) Myös esimerkissä 2 havainnointipaikkana on linja-auto:

(2) – Juosta kilikutelkoon perässä joka ei pitäne varojaan. Taaron tässä vonkailemaan, älähtää perä- eli ”koitilaistenkoppiin” mennyt ja siellä tupakkaa sytyttävä mies.

”Taaron” sanoo minulle miehen olevan Kuusamosta, jossa tätä sanaa käytetään. (NS: 168.)

Nuoruuden savotat -romaanissa Kalle tekee havaintoja ”merimaitten levijästä” eli Oulun seudun murteesta, jota hän on kuullut pienestä asti ”savottajätkien suista” (NS: 189). Ouluun matkatessaan hän tekee ensimmäiset havainnot Oulun seudun murteesta linja-auton pysähtyessä Pudasjärvellä (NS: 171). Myös pudasjärveläiset savottakaverit, kuten August Lehmikangas, puhuvat romaanissa Oulun seudun murretta. Murremaantieteellisesti Pudasjärvi kuuluu Kainuun savolaismurteisiin, mutta keski- ja pohjoispohjalaiset piirteet yleistyvät pitäjän länsilaidalla (Räisänen 1972; ks. myös Outila 1999). Esimerkissä 3 Lehmikankaan repliikistä löytyvät Oulun seudun murteelle tyypillisistä piirteistä yksinäis-s:llinen inessiivi (*heikosa kävveesä, uitosa*), tunnuksen MA-infinitiivin illatiivi (*hoippuun, tunteen*), jälkitavujen *eA > ija* (*vaikija*) sekä *j t:n* heikon asteen vastineena (*ejestä*).

(3) – Vain niin heikosa kävveesä Matti joutu vielä hoippuun uitosa! Se on varmasti ollu Matin luontoselle miehelle vaikija paikka. Tulin sitä miestä sen verran tunteen, että se teki hommija enemmän kuin koko tuntipalakan ejestä... (NS: 438.)

Pölhökanto Iijoen törmässä -teoksen murrehavainnot koskevat Tampereen seudun, Karjalankannaksen ja Koillismaan murteita.³ Erityishuomiota saa Koillismaan murre, joka näyttäytyy kahdessa valossa: Etelä-Suomessa Kallen käyttämään murteeseen kiinnitetään huomiota, mutta toisaalta Kalle kokee unohtaneensa synnyinselkostensa puheenparren. Murre myös yhdistää samalta seudulta kotoisin olevia henkilöitä. Kun Kalle sanoo häntä ruvenneen ”vaimaltamaan”, ainoastaan kainuulainen rakennusmestari osaa kysyä, tarvitseeko Kalle sairaanhoitajaa (PIT: 325). *Nuoruuden savotat* -romaanissa päähenkilö tekee havaintoja puhujayhteisön sisällä, mutta *Pölhökanto Iijoen törmässä* -teoksessa hän havainnoi Koillismaan murretta kotiseudullaan ulkopuolisen tarkkailijan korvin. Havainnointi on tietoisista, kuten esimerkiksi 4 käy ilmi. Samalla teoksen sisäistekijä ohjaa sisäislukijaa muistelemaan *Iijoki*-sarjan alkupään kieltä.

(4) –[– –] tuli halu kuunnella taivalkoskelaisten ihmisten puhetta. Repo [kustannustoimittaja] kun kehotti laittamaan joihenni uuden romaaniyritykseni ihmisten puheisiin murretta. On ruvennu jo unehtumaan synty- ja kasvuseuvun puheenparret. (PIT: 210.)

Kaakkoismurteisiin kuuluvia Karjalankannaksen murteita puhuvat Kallen työkaverit, jotka on sota-aikana evakuoitu kotiseudultaan. Esimerkissä 5 tulevat esille kaakkoismurteille tyypilliset persoonapronominien muodot (*miun, miul, hää*); *A:n* ja *i:n* loppuheitto (*kyl ’kyl-lä, kirjoitukses, siit keskustelust, yl’, kirjailijamestar*); yleisgeminaatio (*sannoo, pittää*); niin sanottu takaheittoinen yksikön 1. persoonan omistusliitteinen muoto (*mielestäin*); *eA-* ja *UA-*vokaaliyhtymien assimilaatio (*törkeesti, ammuttuu*) ja loppu-*n:n* kato (*siihe nähe*) (ks. Rapola 1990 [1947]: 138–145; Ruoppila 1956: 15–40).

(5) Kivennavan pitäjässä syntynyt kontrollimme [– –] sanoo heimonsa murteella:

– On miun mielestäin törkeesti yl’ ammuttuu tekstii.

Myös Leivo on syntynyt Kannaksella, Vuokselassa. Vaikka Leivon, enem-pää kuin Ilolankaan normaalissa puheessa ei kuulu juuri vivahdusta heimonsa murteesta, he molemmat joskus innostuivat leikkimielellä ”haastammaa”. Nyt Leivo sanoo vuorostaan naureksien ja minua kohti nyökkiä:

– Hää, tää meän kirjailijamestar, taas sannoo, että kirjoitukses pittää olla iskevä otsikko.

– Tuo on kyl yli-iskevä siihe nähe mikä muistikuva miul jäi siit keskustelust, kontrolli sanoo. (PIT: 20.)

Tampereen seudun murretta Kalle havainnoi erityisesti rakennustyömailla (esimerkki 6).

(6) Kirjuri Huumonen saattoi leikkisällä päällä ollessaan tamperelaisitain sanoa:

– Kankasalan puhristamon kaivoilla.

[– –]

Koppiin tuli meille kaikille kolmelle tuntematon, kookas ja mustanhiveä, ikäpuolelle kääntynyt mies, tervehti kumealla kurkkuäänellä ja sanoi:

– Lähärin kysyyn töitä. Tossa linja-autoasemalla mainittivat, että täällä Kankasalan paskakaivomestoilla tarvitaan työmiähiä. (PIT: 299.)

Murrepiirteistä huomiota saavat yleensäkin kansanlingvistikissa tutkimuksissa maallikoiden tiedostamat hämäläismurteiden piirteet kuten *r* yleiskielen *d*:n vastineena (*puhristamon*, *lähärin*) ja diftongin avartuminen (*tyämiähiä*). Lisäksi esille tulevat astevaihteluton *nk*-yhtymä (*Kankasalan*), tunnukseton MA-infinitiivin illatiivi (*kysyy*) sekä vaihtelematon *tt* yleiskielen *ts*:n vastineena. (Hämäläismurteiden piirteistä esim. Rapola 1990 [1947]: 116–124; ks. myös Virtaranta 1946: 87–88; Kuiri 2009: 24–27; Palander 2011: 62–63.)

Murteisiin liittyvät sanalliset kuvailut

Adjektiivi *leveä* johdoksineen on yksi keskeisimmistä murteellisuutta kuvaavista maallikkotermeistä. Sillä voidaan viitata murrepuheeseen yleensä tai kuvata sitä, miltä murre kuulostaa. *Leveiksi* kuvataan yleisimmin pohjalais- ja savolaismurteita (Mielikäinen & Palander 2014: 139–140). *Nuoruuden savotat* -romaanissa termiä käytetään Oulun seudun eli ”merimaitten” murteista. Ouluun linja-autolla matkaava Kalle huomaa Pudasjärveltä kyytiin nousseiden ihmisten kielen olevan ”leveämpää” kuin hänen kotiselkostensa kieli on (NS: 171). Oulussa Kalle törmää ihmisiin, joiden murretta hän kuvaa niin ikään ”levijäksi” (NS: 177, 189, 217).

Koillismaan murteeseen liittyvät sanalliset kuvailut liittyvät *Nuoruuden savotat* -teoksessa lähinnä siihen, kuinka kaukana ”kirjakielestä” selkosen asukkaiden puhetapa on. Esimerkissä 7 Kalle keskustele kaverinsa Hoikkalan Kallen kanssa siitä, kuinka selkosen asukkaat ymmärtävät aikansa poliittista tilannetta. Samalla maalaismiesten käyttämä kieli nousee keskustelun aiheeksi.

(7) – Nuita äijä kun kuuntelee, tekisi mieli vähän väliä oikasta asioita. Nytki mitä ne puhu Hitleristä ja nyky-Saksasta oli kun kansakoululaisten tietoa. Miten ne niin huonosti lukenee sanomalehtiä... [sanoo Hoikkalan Kalle.]

Pakotin itseni naurahtamaan ja aloin hymähdellä:

– Hilleri... ja valtakunnankansteri! Kyllä nuilla äijillä on kieli meleko takkalassa.

– En minä tuota niinkää tarkottanu. Eihän tämän puolen ihmiset osaa lukea eikä lausua pikkusenkaa vierasperäsille haiskahtavia sanoja... [– –] (NS: 64–65.)

Hoikkalan Kalle esitellään romaanissa erityisen älykkäänä henkilönä. Hänen puhetapaansa kuvaillaan päähenkilön näkökulmasta seuraavalla tavalla: ”Kalle puhui selkostemme tavallista murretta, mutta vierasperäisiä nimiä lausussaan hän oli ehdottoman tarkka, lausuen g:t, c:t, x:t ja yleensä kaikki vierasperäiset kirjaimet oikein. Jopa d, murteemme kauhukirjain, tuli kaimalta vierasperäisen nimen yhteydessä virheettömästi. Ne ulkomaiset nimet, jotka kaima oli sattunut kuulemaan jonkin herrasihmisen lausuvan oikein, hän äänsi sen jälkeen samalla tavalla.” (NS: 89.) Tässä metakielisessä tekstikatkelmassa on luettavissa rinnakkaisena äänenä se, miten tavallinen taivalkoskelainen puhuu: hän ei osaa lausua vierasperäisiä äänneitä eikä etenkin *d*:tä. Päähenkilö-Kalle ei pidä itseään Hoikkalan Kallen veroisena älykkönä eikä osaa lausua vierasperäisiä sanoja oikein. Hän joutuu ”pakottamaan itsensä naurahtamaan” alkaessaan arvioida selkosen miesten Hitleristä ja valtakunnankanslerista käyttämiä sanamuotoja. Dialogista käy implisiittisesti ilmi se, että vaikka puheenaiheena on politiikka, päähenkilö-Kallen mielenkiinnon fokuksessa on kieli itsessään, kun taas Hoikkalan Kalle päähenkilön paralleelisena hahmona käyttää ennemminkin kieltä välineenä ilmaistakseen selkosen elämänpiirin ulkopuolisia asioita. Samalla osoitetaan, kuinka kieli-ideologisesti selkosen miehiin eli ”tämän puolen ihmisiin” samaistuva päähenkilö-Kalle on vielä kaukana herrasihmisten kielestä, jonka hallitsemisen hän kokee välttämättömänä kaunokirjallisuuden kirjoittamisen kannalta. Paradoksaalisesti Hoikkalan Kalle, jolle vierasperäiset nimet ja sivistyssanat ovat helppoja, ei ole kiinnostunut kaunokirjallisen tekstin kirjoittamisesta.

Kirjakieleen liittyvissä sanallisissa kuvailuissa tulee esille sen kauneus (ks. esimerkki 1) ja puhtaus (NS: 544, 546). Kirjakieli rinnastuu murteeseen ja samalla syntyy implikaatio siitä, että murre on rumaa ja epäpuhdasta. Kielen alalajien kansanomaisen ryhmittely perustuu ensisijaisesti juuri murteiden ja kirjakielen vertailuun. Kun kirjakieltä kehitettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa, pyrittiin muiden kielten vaikutteista vapaaseen, omaperäiseen kieleen. Kun yhteisestä kirjakiielestä tuli muutenkin tavoiteltava ihanne, sen puhtautta alettiin korostaa myös murteiden taustaa vasten. (Mielikäinen & Palander 2014: 39, 87.)

Pölhökanto Iijoen törmässä -teoksessa Koillismaan murteeseen liittyy sanallisia kuvailuja sen ihanuudesta ja hauskuudesta (PIT: 141) sekä ilmeikkyydestä, persoonallisuudesta ja rikkaudesta (PIT: 11, 195). Nämä luonnehdinnat ovat Kallen sota-aikaisen heilan ja kustannustoimittajan repliikeissä, ja Kalle herää huomaamaan oman murteensa voimavarana (ks. myös Keskimaa 2015: 179–181). Kun nuoren Kallen korvissa kirjakieli on kuulostanut ”kadehdittavan kau-niilta” (esim. 1), nyt kustannustoimittaja Ville Repo sanoo kirjailija-Kallelle: ”[– –] Korviani suorastaan hyväilee sana selkonen. Tai kun joku istua pikottaa, katella pauristelee tai rupeaa tikustelemaan.” (PIT: 11.) Murreseanojen lisäksi kiinnitetään huomio koloratiivira-kenteisiin (esim. *juosta kilikutelkoon, kävellä tuuttasoo*), jotka synnyttävät värikkäitä toiminnan ja olemisen kuvia (ks. Luukkonen 1999: 87–88) ja rikastavat ilmaisu.

Omassa sisäisessä kielidiskurssissaan *Iijoki*-sarjan päähenkilö kuvailee nauttivansa syntymäselkostensa kielestä (PIT: 224) ja mainitsee tunnistavansa syntymäpitäjästään kotoisin olevan henkilön ”murteesta ja äänen soinnista” (PIT: 228). Äänen soinnilla, soinnulla tai nuotilla viitataan yleisesti puheen intonaatioon (Mielikäinen & Palander 2014: 143–144). Sointia lähellä on kansanomainen termi sävy, joka Mielikäisen ja Palanderin (2014: 144) mukaan sisältää mieliku-via niin äänne-, muoto- ja lauseopillisista piirteistä kuin prosodisista ja pragmaattisista ominaisuuksista, kuten keskustelukumppaniin suhtautumisesta.

Koillismaan murre kontrastoituu *Pölhökanto Iijoen törmässä* -romaaniissa erityisesti Tampereen seudun murteeseen. Päähenkilön korvissa ”särähtää” silloin, kun hän kuulee käytettävän ”vääriä nimitystä” *rahrinajo* silloin, kun tarkoitetaan metsätöihin liittyvää hevo-sella ajoa (PIT: 20–21). Kuusamolaisen henkilöihahmon repliikissä tuodaan esille maallikoiden hyvin tiedostama (ks. Palander 2011: 62–63) hämäläismurteen piirre: ”Tampereelaiset puhuu tarpeettomiin ärräin kansa” (PIT: 225), eli viitataan *r:n* käyttöön yleiskielen *d:n* vastineena. ”Särähtäminen”, ”väärä nimitys” tai ”tarpeettomat ärrät” viittaavat siihen, että oma murre on oikeaa ja puhdasta, kun taas muiden puhetapa vieraine piirteineen on vääränlaista (ks. Mielikäinen & Palander 2014: 86).

Kirjakieleen ja murteeseen liittyviä sanallisia kuvailuja löytyy *Pölhökanto Iijoen törmässä* -teoksen kohtauksesta, jossa esitellään Kangasalan biologisesta puhdistamosta käytettäviä nimityksiä (ks. myös esim. 6). Tekstissä mainitaan, etteivät työntekijät käytä rakennustyömaasta ”juhlavaa” kirjakielistä nimitystä (PIT: 299). Työmaan kirjuri nimittää työmaata ”tamperelaisittain” ”Kankasalan puhristamon kaivoiksi”, mutta työmiehet käyttävät ”vieläkin kansanomaisempia, jopa törkeitä nimityksiä” kutsuessaan paikkaa ”Kankasalan paskakaivomestoiksi” tai lyhyemmin ”Paskakaivoksi” (PIT: 299, 301). ”Ahkera ja tunnollinen uskovainen kirvesmies” sen sijaan keksii työmaalle sopivan nimen nimittäessään sitä ”tislaamoksi” (PIT: 301–303). Näin toistuu *Iijoki*-sarjassa aiemminkin esillä ollut symbolinen asetelma, jossa käymäläsanasto kietoutuu rahvaan kieleen ja usko-vaisten kieli edustaa ideaalikieltä kirja- ja kansankielen välillä (Keskimaa 2015: 178).

Murteen imitointi

Mielikäisen ja Palanderin (2014: 27) mukaan murteiden jäljittelyt eivät ole puhdasta metakieltä, koska ne eivät kuvaa kieltä, vaan siteeraavat suoraan sen puhujaa. Katson kuitenkin *Iijoki*-sarjan murteiden jäljittelyjen olevan metakielisen diskurssin ytimessä: ne kuvaavat päähenkilön kielikäsitteitä ja hänen elinympäristönsä kielellistä maisemaa, usein jonkin toisen henkilöhahmon lausumina. *Nuoruuden savotat* -romaanissa murteiden imitointia on vain vähän verrattuna sota-aikaa kuvaaviin kirjoihin (ks. Keskimaa 2014). Kahdesta repliikistä löytyy vienankarjalaisten puheen matkimista, Oulun murteen imitoimiseen viitataan niin ikään kahdesti. Esimerkissä 8 äänessä on Hiltu-Jakki, jonka kuvataan olevan ”ujostelematon sanankäyttäjää” (NS: 63):

(8) – A mitäpä nyt meinoat ruveta ropottamah⁴? Jakki kysyi vienankarjalaisten murretta matkien. (NS: 64.)

Kallen isä Hermannin imitoi vienankarjalaisten kieltä kuvaillessaan karjalanpakolaisia työmiehinä ”tengan⁵ eššijöiksi” eli kaupankäynnillä itsensä elättäviksi. Lisäksi hän kuvailee, kuinka ”Karjalan prihat⁶

mielellään kokkoutuvat piiputtelomah toistesa luokse ja antavat akkain ropottaa ryskättyöt” (NS: 117). Niin isä-Hermannin kuin Hiltu-Jakkikin kuuluvat *Iijoki*-sarjan kieli-ideologisessa taksonomiassa selkosen miehiin ja tukkilaisiin, joista arvostetuimpia ovat hyvät kertojat ja nokkelasanaiset puhujat (Keskimaa 2015: 174; Virkkunen 1989: 69). Vienankarjalaisten kielen matkiminen liittyy esimerkeissä työhön, ja Hiltu-Jakin lausuman ”ropottamiseen” liittyvä huumori avautuu lukijalle Hermannin luonnehtiessa karjalanpakolaisia kaup-pamiehiksi ja aikaansaamattomiksi työntekijöiksi.

Oulun murteen imitointiin viitataan päähenkilön sisäisessä kieli-diskurssissa, kun hän havainnoi oululaisten puhetta: ”[- -] saman murteen olivat oppineet eräät kaupungissa piikoneet kotipuole-ni naiset, jokuset heistä jo muutaman viikon Oulussa viivyttyään.” (NS: 189.) Kotiin palattuaan Kalle kertoo havainnoistaan Hoikkalan Kallelle: ”Suurin osa niistä kavuilla liikkujista puhu sitä samaa levijää murretta, jonka Oulussa palakollisina käyneet naiset oppivat äkkiä. Samate kun hienonvikaset miehet vakinaisen reissullaan.” (NS: 217.) Esimerkeissä tulee esille murteeseen liittyvä asenteellisuus: oulun-murteisten varianttien käyttämistä pidettiin Kallen kotiseudun puhu-jayhteisössä hienostelevana ja leuhkana (Virkkunen 1989: 106, 113). Toisaalta Kalle imitoi murretta itsekkin omassa repliikissään kuvailles-saan sitä ”levijäksi”. Jos ”hienonvikasten” miesten puhumana Oulun murre ei ole hyväksyttyä, erinomaisena tukkilaisena ja ujostelematto-mana sanankäyttäjänä kunnostautuneen Hiltu-Jakin kielessä oulun-murteiset variantit sallitaan: hänen repliikeissään rahaa ”rupijaa taas juoksemaan lompsaan” ja apteekkarilta ”käyvvään hakemasa” pirtu-resepti, ennen kuin lähdetään savottaan (NS: 433).

Pölhökanto Iijoen törmässä -teoksessa imitoidaan erityisen paljon Koillismaan murretta. Esimerkissä 9 Kallen sota-aikainen tyttöystävä Sylvi, joka on kotoisin Helsingistä, matkii Kallea:

- (9) – Jopa, helekkari, teki lystiä! [sanoo Sylvi]
 – Elä pilikkaa entisen sotapojan murretta ja mitä on tullu lapsen hulluu-vessaan sanoneeksi, naureksin. (PIT: 157.)

Sylvi imitoi Kallen käyttämää fraasia, jossa on svaavokaali sanassa *helekkari*. Svaavokaali on murrepiirre, joka saa runsaasti huomiota

myös Kallen ja tämän ex-vaimon, Lainan, välisessä kielidiskurssissa (Keskimaa 2013: 509, 514). Esimerkissä 9 Kalle suhtautuu Sylvyn matkimiseen naureskellen, joten murteen imitoinnin voi tässä katsoa kuvastavan entisten seurustelukumppaneiden yhteenkuuluvuutta ja tunnesidettä. Myös muissa yhteyksissä, joissa Kallen murrettä matkitaan, imitointi on hyväntahtoista. Työkavereiden keskinäisen vit-sailun yhteydessä lausutaan seuraava repliikki: ”Nyt kyllä vastaava *rupesi lorsaamaan*, niin kuin Kalle itse sanoo liian leveistä puheista.” (PIT: 28.)

Pölhökannossa Taivalkosken murre korostuu erityisesti Kallen ja hänen Aune-sisarensa kielenkäytössä. Heidän vuoropuheluissaan matkitaan isä-Hermannia (PIT: 45) ja käytetään taivalkoskelaisia sanoja ja sananparsia, kuten ”lapsi akka” (PIT: 62) ja ”mennä peälle toevoen (kuin Mylly-Viken akan poikiminen)” (PIT: 56, 94, 114, 169). Koillismaalaiset sanonnat on useimmiten erotettu tekstistä ortografisin keinoin, kursivoinnilla tai lainausmerkein. Lisäksi fraaseja on selitetty, kuten esimerkiksi 10:

(10) – No, se on tapahtunu äkkiä. [sanoo Aune]

– Niin kun Mylly-Viken vaimon synnytytys... [sanoo Kalle]

– Että *meni peälle toevoen!* nappaa Aune kiinni puheeseeni.

Sisareni, niin kuin kai kaikki täysiaikaiset jokijärveläiset, tuntevat tämän isämme serkun kehaisun, joka oli jäänyt elämään taivalkoskelaisten kielenkäytössä lentävänä lauseena. (PIT: 56.)

”Peälle toevoen” (’yli odotusten’) toistuu *Pölhökanto Iijoen törmässä* -romaanissa peräti neljä kertaa. Veljeään onnitellessaan Aune sanoo: ”Kaken kirjottamistouhut rupesi menemään *peälle toevoen.*” (PIT: 94.) Suorasanaaisessa kerronnassa on kohta, jossa päähenkilö mainitsee, kuinka pankkilainan lyhentäminen oli edistynyt vähintäänkin ”peälle toevoen”. (PIT: 114.) Kalle kehottaa siskoaan välittämään isä-Hermannille seuraavanlaiset terveiset: ”Jos isälle ei muut terviiisit kelepää, niin mainihte, että talovelekaa on lyhennetty *peälle toevoen.*” (PIT: 169.) Jaakko Syrjä (1999: 17–19) toteaa, että Kalle Päätalon tekstissä näkyy autonomisen sisämuistin ja ulkoisen tapahtumamuistin välinen liike, jossa assosioiva sisämuisti syöttää aineksiaan kerronnan jatkumoon. Tämä tekee kerronnasta monipolvisista ja paljastaa prosessin, jossa sisämuisti liittää itseensä kerronnas-

sa syntyneitä aineksia. ”Peälle toevoen” -fraasin käyttäminen useaan kertaan *Iijoki*-sarjan päätösosassa on mielestäni hyvä esimerkki siitä, kuinka assosiaatioketju toimii kielellisten valintojen kohdalla – koko Kallen elämä meni loppujen lopuksi yli odotusten, ja fraasia toistamalla sisäistekijä ohjaa sisäislukijan ajatukset Kallen lapsuuteen ja niihin ankariin olosuhteisiin, joista hän ponnisti kohti kirjailijan uraa.

Pölhökanto Iijoen törmässä -teoksessa Kalle tuntee lopullisesti irrottautuneensa syntymäseudustaan ja unohtaneensa sen kielen (ks. esimerkki 4). Alkaessaan kirjoittaa Koillismaalle sijoittuvaa romaania Kalle joutuu kuitenkin palauttamaan mieleensä lapsuus- ja nuoruusvuosiensa murteen ja puhettavan. Kallen asemoituminen puhujayhteisön ulkopuolelle käy erityisen hyvin ilmi, kun hän imitoi synnyinselkostensa kieltä sisäisessä kielidiskurssissaan: ”Toisten matkustajien keskusteluista erotan minulle kasvuympäristössäni tutuiksi tulleita ’veäkäsyt’ ja ’hi’-päätteisiä sanoja, joita ’itehhi’ olin käyttänyt puheesani ja osaksi käytän yhä. Autossa on jokunen matkustaja, jonka puheesta kuuluu ’merimaihien tuttuva levijää.’” (PIT: 224.)⁷ Kielellinen asemoituminen tuodaan esille esimerkissä 11, jossa Kalle omassa repliikissään pyrkii imitoimaan Taivalkosken murretta:

- (11) Tervehdin ja sanon tekopitäjäni puhetapaa tavoitellen:
– Passovaako, että lähet nakkaamaan meijät Jokijärvelle? (PIT: 227.)

Koillismaan murretta Kallen repliikissä on sana *passovaako*. Se on Kainuun murteelle tyypillinen supistumaverbin preesensin 3. persoonan muoto, jota tosin pyritään välttelemään pohjalaismurteiden naapuruudessa (Räisänen 1998: 202). ”Tekopitäjän puhetapaa” voi olla epämuodollinen puhuttelu, jolla Kalle lähestyy taksikuskia, sekä puheen prosodiikka ja intonaatio, joita tosin ei kirjoitetusta tekstistä voi erottaa. Huomiota kiinnittää myös se, että päähenkilö ilmaisee ”tavoittelevansa” syntymäseutunsa puhetapaa ikään kuin hän ei enää hallitsisi murretta syntyperäisen puhujan tavoin.

Tampereen murteen imitoimista kuvataan päähenkilön kuulohavaintona. Esimerkissä 12 sanailevat kaksi Kallen johtaman työmaan työntekijää:

(12) – Älä nyt, Lissu! Vahinkossa...

– Vahingossa! keskeyttää repsikka Oskarin. – Kaasit laastin suoraan paljun ohi.

– Sanoin jo että vahinkossa.

– Vahinkossa, vahinkossa, tolkotat niin kuin ainakin tamperelainen! Kas, kun et vielä pyydä kuninkasta todistajaksesi! Lissu-repsikka kivahtelee.

[– –] (PIT: 22.)

Tässä esimerkissä, kuten esimerkissä 6, kiinnitetään huomiota Tampereen murteen astevaihteluttomaan *nk*-yhtymään (*vahinkossa*). Kansanlingvistikissa nykytutkimuksessa tätä piirrettä ei ole mainittu maallikoiden havaitsemaksi (Tampereen murretta koskevista kansanlingvistikista tutkimuksista kootusti Mustanoja 2011: 124). Virtaranta (1946: 88) on pitänyt piirrettä 1940-luvulla keräämänsä aineiston perusteella leviävänä, mutta 1970-luvun haastatteluaineistoissa yleiskielinen kanta on vallitseva (Jonninen-Niilekselä 1982: 134). Tämä selittää sen, että *Iijoki*-sarjassa piirre tulee Tampereen murteen kuvauksessa esille usein (Keskimaa 2013: 512; 2014: 124–125), vaikka kansanlingvistiset maallikkohavainnot piirteestä puuttuvat.

Kielenkäytön tapojen kuvaaminen

Iijoki-sarjasta on löydettävissä varsinaisen, eksplisiittisen metakielen lisäksi implisiittisempää metapragmaattista tietoa. *Nuoruuden savotat*-teoksessa kuvataan 1930-luvun maalaisyhteisön tarinointikulttuuria, humoristista kielenkäyttöä, voimasanojen käyttöä ja erilaisia kaava-maisia kielenkäyttötilanteita, kuten tinkaamista tai tutustumispuhetta. Wileniuksen (1999: 129) mukaan Pääatalon henkilöhahmojen osu-va kielenkäyttö on yksi elämässä selviytymisen ja elämän hallinnan menetelmä. Kielen avulla on kohdattu vastukset sodan ja rauhan aikana, huumorilla kestitty ankeimmat ja kovimmat tilanteet. Esimerkiksi metapragmaattisesta kielenkäytön tapojen kuvaamisesta otan tässä kiroilun eli ”noitumisen”, jonka avulla ihmiset paitsi ilmaisevat itseään, myös asemoituvat kielellisesti.⁸ Esimerkissä 13 on äänessä päähenkilö-Kallen uskovainen Kalle-setä:

(13) – Ukko, sevie, siellä jo suuviitoo viikatetta! Ja kun juuri eileniltana sitä vannotin, että jos korkeintaan haravoipi tässä kotikelehdällä ja autteloo kokkuuajana. Ei persetin persetti...!

Kalle-sedän apusanat eivät olisi jääneet ”persetin persetiksi” jollei hän olisi hiljattain tullut julki uskovaiseksi. (NS: 8.)

Esimerkissä 13 on kiinnostavaa erityisesti se, kuinka kertoja-Kalle kommentoi Kalle-sedän käyttämiä ”apusanoja”. Kalle-setä ilmentää kielenkäytöllään vakaumustaan.⁹ Repliikissä ja sitä seuraavassa meta-kielellisessä kommentissa kuuluu myös rinnakkainen ääni – se, mil-laista kieltä Kalle-setä käyttäisi, ellei hän olisi uskovainen. Laajem-paan kontekstiin asetettuna tekstikatkelma kuvastaa puhujayhteisön kieli-ideologiaa sekä sitä, kuinka nuoren päähenkilö-Kallen mielen-kiinto suuntautuu ympärillä puhuttavaan kieleen. Toisaalta teksti an-taa lukijalle vinkin siitä, että ”apusanojen” käyttöön kannattaa kiinnit-tää huomiota. Niiden avulla syntyy kontrasti rauhallisen setä-Kallen ja herkästi tulistuvan ja jatkuvasti kiroilevan isä-Hermannin välille. Näin dialogi palvelee tekstin draamallisia päämääriä ja henkilöhah-mojen suhteita (ks. Nykänen & Koivisto 2013: 16). Tapahtumia suh-teutetaan toisiinsa sanavalintojen avulla. Uskovainen Kalle-setäkin käyttää kiro sanoja, kun hän suuttuu todella kovasti:

(14) [– –] setä alkoi nyt kävellä pirtin päädyssä olevan kaljaman päällä ympyrää nopein askelin ja vartaloaan kallistellen. Samalla hän kynsi nis-kaansa raastamalla, ja lähemmäksi tultuamme aloimme kuulla mitä kar-keinta kiroamista. Ehdin jo ajatella, että turtahermoinen setäni oli joutu-nut äkkiä mielenhäiriöön.

– Mitä se kävellä tuuttasoo? Ja eikö se noiju...? isä sanoi.

Minua alkoi pelottaa. Lähemmäksi päästyämme setä oikaisi kävelynsä meitä kohti ja öyhki:

– Minä olen niin perkeleen vihanen, että haluttaa kävellä raiveliin!

[– –]

Minua alkoi ärsyttää sedän ärhentely ja toisaalta hirvitti tämän noitumi-nen. [– –] (NS: 384.)

Piikkilän (2001: 164) mukaan kertomusten sisäiset vuorovaikutus-tilanteet on nähtävä aina enemmän kuin kahdenvälisinä. Lukijat kutsutaan seuraamaan henkilöhahmojen puhetta, sillä puheen on tarkoitus muovata kuvaa henkilöahmoista. Yksittäiset sanat eivät

sinänsä kannan merkityksiä, vaan puhe on sijoitettava kontekstiin ja tulkittava sen osana. Repliikit jäävät elämään suhteessa kaikkeen aiemmin kerrottuun ja myöhemmin kerrottavaan. (Piikkilä 2001: 168, 170.) Uskovaisen Kalle-sedän kirosojen käyttöön palataan *Nuoruuden savotat* -teoksessa vielä myöhemminkin. Esimerkissä 15 Kalle-setä kiroaa muistellessaan aiemmin tapahtunutta sattumusta.

(15) – [– –] Minä en ollu pitkään aikaan kuulevinani, mutta lopultahan minussahi heräsi vanha aatami. Kun taas katkasin pelin ja rupesin kokkoilemaan voittorahoja lavasta, niin minähi jo puolestani marahin, että on se helevetin kumma... Tässä kyllä tulloo noijutuksi vaikka olen tehny kääntymyksen.

– Onko usko muutamasta kirosanasta kiinni! ehätän sanomaan. – Eikö se ole heikko usko joka kirosanasta horjuu?

– Ei assia ihan niinkää ole, mutta kun vanhakehno ei taho malttaa pittää hyppysijään irti ja on vanha syntipohja... (NS: 509.)

Esimerkissä 15 selitetään Kalle-sedän aiempi riehaantuminen. Repliikeissä käytetään uskonnollista sanastoa, ja ”vanha aatami”, ”vanhakehno” ja ”vanha syntipohja” toimivat selityksenä sille, miksi uskovaisenkin suusta saattaa lipsahtaa kirošana. Vaikka esimerkissä 14 päähenkilö-Kallea pelottaa ja hirvittää sedän sadattelu, esimerkissä 15 hän vähättelee kirosojen merkitystä. Esimerkissä on läsnä tietoisuus kielellisistä ja vuorovaikutuksellisista valinnoista. Tätä tietoisuutta voidaan nimittää metakommunikatiivisuudeksi. (Nykänen & Koivisto 2013: 39, ks. myös Kuiri 2006: 643.) Samalla kuvataan hienovaraisella tavalla kielellistä asemoitumista – sitä, kuinka puhujayhteisössä ilmaistaan kielellisillä valinnoilla omaa sosiaalista statusta ja kuinka eri kategorioihin kuuluvat henkilöahmot tarkkaillevat ja ohjailevatkin toistensa kielenkäyttöä. Samaa aihetta käsitellään toistuvasti, jolloin heteroglossiasta, sosiaalisten äänten ja ideologioiden kamppailusta, tulee osa taideteoksen rakennetta (ks. Bahtin 1981: 263).

Nuoruuden savotat -teoksessa kirjoitushaaveita elättelevä Kalle on vakuuttunut siitä, että kirosojen ja alatyylisen ilmausten käyttäminen ja kuuleminen on kaunokirjallisen tekstin tuottamisen kannalta vahingollista. Toisaalta kiroilu on leimallista selkosten miesten puhujaryhmässä, johon Kalle haluaa osoittaa kuuluvansa (ks. Keskimaa 2015:

174–176). Oleillessaan uskovaisen ja hienokäyttöisen Riitastiinamummun seurassa Kalle pohtii kielenkäyttöään seuraavalla tavalla: ” [– –] ensimmäisen kerran elämässäni jouduin arvioimaan ja häpeilemään kielenkäyttöäni, esimerkiksi tapaani käytellä runsaasti kirosanoja. Häpesin intoani rumiin kaskuihin, joitten kertojana olin poikasakeissa pyrkinyt suorastaan kellokkaaksi.” (NS: 306.) Kirjoittamishaaveisiinsa viitaten Kalle toteaa: ”Vaikka mitä muuta meikäläinen puhuu ja haaveksii, kun kyrpä ja vittu ja paska ja perse ja perkeleet raikuvat aina korvissa.” (NS: 279.)

Pölhökanto Iijoen törmässä -romaanissa Kallen suhtautuminen ki-roiluun ja härskien kaskujen kertomiseen on muuttunut. Sodat läpikäynyt mies osaa suhteuttaa kielenkäytön laajempaan kokonaisuuteen. Toisaalta hänen kielellinen asemoitumisensa ja asenteensakin on muuttunut. Kirjailija-Kallen ei enää tarvitse erikseen hakeutua sivistyneistön kieltä puhuvien joukkoon, sillä hän kuuluu siihen itse. Kaunokirjallisuuden kieltä koskevat ihanteet ovat muuttuneet Kallen nuoruudesta: Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) myötä hallitsevan poetiikan hyväksymän ”puhtaan” kielen rinnalle on nous-sut ideologisesti varautunut, epävirallinen, murteita ja voimasanoja vilisevä kieli (Nummi 1993: 97; ks. myös Keskimaa 2015: 178). Työ-maiden kielenkäyttöä kuvataan romaanissa ronskiksi, mutta se ei häiritse Kallea, sillä hän on kääntänyt jo lapsena oppimansa kielenkäytön tavat voimavarakseen ja työkaverit pyytävät häntä kertomaan ”mojovia jätkäjuttuja” (PIT: 26).

Lopuksi

Erittelemistäni metakielen tasoista ja esimerkeistä on havaittavissa, että *Iijoki*-sarjan metakieltä voi tarkastella monesta eri näkökulmasta. *Nuoruuden savotat* -romaanissa nuori Kalle tekee murrehavaintoja koillismaalaisen puhujayhteisön sisältä käsin. Päähenkilön oma murre kontrastoituu naapurimurteisiin ja kirjakieleen, jonka hallitsemista hän pitää kaunokirjallisen tekstin tuottamisen edellytyksenä. Koillismaalaisten käyttämä kieli saa vaikutteita erityisesti vienankarjalaisen kielestä ja Oulun seudun murteesta, joita molempia imitoidaan puhujayhteisön sisällä. Kielenkäytön tavoista korostuu erityisesti voi-

masanojen käyttö, jota Kalle pitää haitallisena kirjailijaksi kehittymisensä kannalta.

Pölhökanto Iijoen törmässä -teoksessa metakieli näyttäytyy keskikää lähestyvän Kallen näkökulmasta erilaisena kuin yli kaksi vuosikymmentä aiemmin. Päähenkilön kielellinen asemituminen on muuttunut: nyt hänen Koillismaan murretta koskevat havaintonsa ovat ulkopuolisen havaintoja, sillä hän ei enää elä puhujayhteisön sisällä. Rakennusmestarina ja esikoisteoksensa julkaisseena kirjailijana Kalle kuuluu nyt itse ”herrasihmisiin”, joiden kielenkäyttöä hän nuorukaisena piti lähes saavuttamattomana. Murrehavainnot ovat tarkempia kuin nuorella Kallella. Otan tästä esimerkiksi Hermannin repliikit molemmista romaaneista:

(16) Isä sanoi:

– Ei perkele...! Nehän tulevat vastaan ja kaatavat vain kaitasta kiilaa. Niillä on pirut mielessä. Kaatavat tuommosen vinokiilan ja valtaavat sillä suurimman osan tästä jousimänniköstä... (NS: 379.)

(17) Isäkin seuraa myhäillen lastenlastensa iloa mutta varoittelee:

– Elekeä vaen koatako kuusta! Se kun on häeläkässä jalassa! (PIT: 418.)

Esimerkissä 17 isä-Hermannin repliikissä kiinnittävät huomiota Kainuun murteen mukaiset (ks. Räisänen 1972: 31–32, 96–100) AA:n diftongiutumisen (*elekeä, koatako*) ja diftonginreduktio (*vaen, häeläkässä*), jotka esimerkissä 16 edustuvat yleiskielen mukaisina (esim. *kaatavat, vain*). Isä-Hermannin kielen muuttumisen voi ajatella implikoivan henkilöahmon muutosta: vahva ja riuska työmies on vanhentunut ja puhuu ”vanhojen kielellä”, johon *Iijoki*-sarjassa viitataan useaan otteeseen (esim. PIT: 414). Toisaalta repliikistä käy ilmi päähenkilön kielellisen asemitumisen muuttuminen. Sivistyneistön edustajana ja kieliyhteisön ulkopuolisena hän hahmottaa murretta eri tavalla kuin kieliyhteisön jäsenenä, ja havainnointi on tietoista, kuten esimerkistä 4 käy ilmi. Murteen muutoksesta tulee näin paitsi yksilön idiolektin, myös henkilöahmojen välisen suhteen muutoksen ilmentymä (ks. Leech & Short 2007 [1981]: 134).

Mitä merkitystä metakielellä ja sen muuttumisella sitten on *Iijoki*-sarjan kokonaisrakenteen kannalta? *Iijoki*-sarjassa kuvataan noin 40 vuoden mittaista ajanjaksoa, ja sen ensimmäisen ja viimeisen osan

ilmestymisajankohtien välillä on 27 vuotta aikaa. Tässä aikaperspektiivissä *Iijoki*-sarjan henkilöhahmot ehtivät muuttua ja kasvaa. Dialogin yksityiskohdat voivat aktivoida lukijan mielessä tietyntylaisia tunnistettavia tilanteita (Leech & Short 2007 [1981]: 129), jolloin lukija pystyy seuraamaan päähenkilön kieleen liittyvää suhtautumista ja sen muutosta. Sanat, fraasit ja kielenkäyttötilat toistuvat *Iijoki*-sarjassa, ja samalla päähenkilön kielellinen tausta kulkee koko ajan ulkoisen tapahtumamuistin rinnalla ja syöttää assosiaatioita kerronnan jatkumoon (ks. Syrjä 1999: 19).

Iijoki-sarjan juonen rinnalla kulkee alusta loppuun asti mukana metakommunikatiivinen tietoisuus kielellisistä ja vuorovaikutuksellisista valinnoista. Lukija tarvitsee pragmaattista ymmärrystä siitä, mitä lausumilla tehdään kontekstissaan (Leech & Short 2007 [1981]: 231–232). Siksi *Iijoki*-sarjassa selvitetään ja kuvataan perinpohjaisesti kielenkäytön tapoja. Lukija suhteuttaa oman metakielellisen tietonsa *Iijoki*-sarjan metakieleen. Sisäistekijän ja -lukijan kielelliset tietoisuudet punoutuvat yhteen ja luovat illuusion henkilöhahmoista, kielestä sekä näiden muutoksesta.

Viitteet

- 1 Esimerkeissä *Nuoruuden savotat* = NS ja *Pöyhökanto Iijoen törmässä* = PIT.
- 2 Sota-aikana samasta sanasta linja-autossa käydyistä keskustelusta on esimerkki artikkelissa *Kalle Pääntalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio* (Keskimaa 2014: 118). Siinä päähenkilö mainitsee, että sanaa ”ei muut käytä kun syntyperäiset kuusamolaiset”.
- 3 Muutamissa kohtauksissa esiintyvät Kallen ex-vaimo Laina ja entinen työ-kaveri Rousto-Ville, joiden idiolekit ovat kombinaatioita lounais- ja hämäläismurteista. Näissä keskusteluissa kieli ei nouse puheenaiheeksi. Lainan idiolektia on eritelty artikkelissa *Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Pääntalon Iijoki-sarjassa* (Keskimaa 2013).
- 4 Ks. Karjalan kielen sanakirja (1997) s. v. *ropotoija* ’tehdä työtä’.
- 5 Ks. Karjalan kielen sanakirja (2005) s. v. *t’enska* ’raha’.
- 6 Ks. Karjalan kielen sanakirja (1993) s. v. *priha* ’nuori naimaton mies, poikamies, naimaikäinen poika, nuorukainen’.
- 7 Esimerkki sopii murrehavaintojen ja sanallisten kuvailujen kategorioihin. ”[– –] osaksi käytän yhä” on metanarratiivinen kommentti, jolla kertoja siirtää kerronnan fokuksen tarinasta kerrontahetkeen (ks. Lahdelma 2014: 35).
- 8 *Iijoki*-sarjan huumoria, ironiaa ja sanaleikkejä on analysoitu artikkelissa *Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Pääntalon Iijoki-sarjassa* (Keskimaa 2013: 510–511); tutustumispuheesta on esimerkki artik-

kelissa *Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio* (Keskimaa 2014: 129–130).

- 9 Markku Ihosen (1997: 100) mukaan vanhoillislestadiolaiset jakavat uskonnollisen kielen avulla ihmiset kahteen jyrkkärajaiseen kategoriaan: uskovaisiin ja epäuskoisiin.

Lähteet

- Annala, Erkki 1973: *Kalle Pääatalon Koillismaa-romaanisarjan kielen murrepiirteitä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Bahtin, Mihail 1981: *The dialogic imagination. Four essays by M.M. Bakhtin*. Austin: University of Texas.
- Ihonen, Markku 1997: Uskonnolliset kielipelit. Vallankäyttöä ja identiteetin vahvistamista. – Matti Mälkiä & Jari Stenvall (toim.), *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen* s. 91–103. Tampere: Tampere University Press.
- Jonninen-Niilekselä, Kaija 1982: Eräitä äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Karhu, Helena 1979: *Ulkopaikallissijojen merkitystehtävistä Kalle Pääatalon kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Karjalan kielen sanakirja* (1993). Neljäs osa O–P. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Karjalan kielen sanakirja* (1997). Viides osa R–S. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Karjalan kielen sanakirja* (2005). Kuudes osa T–Ö. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Keskimaa, Sari 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa *Kalle Pääatalon Iijoki-sarjassa*. – *Virittäjä* 117 s. 494–523.
- Keskimaa, Sari 2014: *Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio*. – *Sananjalka* 56 s. 108–138.
- Keskimaa, Sari 2015: Kieli-ideologiat *Kalle Pääatalon Iijoki-sarjassa*. – *Puhe ja kieli* 35(4) s. 163–185.
- Keskimaa, Sari 2018: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536> (6.1.2022).
- Kettunen, Lauri 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuiri, Kaija 2006: Referoinnin uusi aika. – *Virittäjä* 110(4) s. 637–645.
- Kuiri, Kaija 2009: Tampereen suomi vanhinta suomea. – Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisönä* s. 13–46. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1236. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lahdelma, Mari 2014: *”En malta jättää kertomatta”*. *Metanarraatio kerronan rakennusaineena Kalle Pääatalon Iijoki-sarjassa*. Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

- Leech, Geoffrey & Short, Mick 2007 [1981]: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. New York: Longman.
- Liukkonen, Maaret 1978: *Monikon genetiivi- ja illatiivimuodot Kalle Pääntalon repliikkien kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Luukkonen, Marsa 1999: Mielikuvatyöskentelyä Kallen kielellä. "Ihminen on aina mielellään pienellä löytöretkellä." – Tero Liukkonen (toim.), *Pääntalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääntalon täyttäessä 80 vuotta* s. 85–89. Jyväskylä: Gummerus.
- Luostarinen, Irma 1978: *Kalle Pääntalon kielen fraseologisista aineksista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Marjomaa, Eija 1989: *Kaksitavuiset U-, A- ja i-vartaloiset verbit Kalle Pääntalon kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Mase, Yoshio 1999: On dialect consciousness. Dialect characteristics given by speakers. – Teoksessa D. R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology vol. 1* s. 101–113. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/z.hpd1>.
- Mielikäinen, Aila 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- Mielikäinen, Aila & Palander, Marjatta 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mustanoja, Liisa 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere: Tampere University Press.
- Niedzielski, Nancy & Preston, Dennis R. 2000: *Folk linguistics*. New York: Mouton de Gruyter.
- Nieminen, Sari 2005: "Puhu kieltä, jota määkin tajuun!" Murteiden kohtaaminen Kalle Pääntalon Iijoki-sarjan Kallen ja Lainan parisuhteessa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Niinimäki, Anneli 2015: *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Acta Universitatis Tamperensis 2041. Tampere: Tampere University Press.
- Nummi, Jyrki 1993: *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. Porvoo: WSOY.
- Nykänen, Elise & Koivisto, Aino 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Outila, Markku 1999: *Mehtä kaatuu, mettä nousee. Pudasjärven puhekielen vaihtelu ja alueellinen tasoittuminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Palander, Marjatta 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Suomi 200. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piikkilä, Tuula 2001: Keskustelua ajassa. Dialogisuuden ulottuvuudet Minna Canthin *Salakarissa*. – Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand & Kati Launis

- (toim.), *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin* s. 159–193. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 838. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Preston, Dennis R. 1998: Folk metalanguage. – Adam Jaworski, Nikolas Coupland & Darius Galasinski (toim.), *Metalanguage. Social and ideological perspectives* s. 75–101. Language, Power and Social Process 11. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110907377>.
- Preston, Dennis R. 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. – *Language awareness* 5(1) s. 40–74.
- Rapola, Martti 1990 [1947]: *Johdatus suomen murteisiin*. 4. painos. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ruoppila, Veikko 1956: *Etelä-Karjalan murreopas*. Helsinki: Otava.
- Räisänen, Alpo 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Silverstein, Michael 1993: Monoglot “standard” in America. Standardization and metaphors of linguistic hegemony. – D. Brenneis & R. K. S. Macaulay (toim.), *The matrix of language. Contemporary linguistic anthropology*. Boulder: Westview Press.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Syrjä, Jaakko 1999: Muistin kirjailija. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääntalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääntalon täyttäessä 80 vuotta* s. 15–20. Jyväskylä: Gummerus.
- Toolan, Michael 1990: *The stylistics of fiction. A literary-linguistic approach*. Lontoo: Routledge.
- Virkkunen, Henna 1989: *Kansankielen tarkoituksellinen käyttö Kalle Pääntalon romaaneissa Huonemiehen poika, Tammettu virta ja Kunnan jauhot*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Virtaranta, Pertti 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wilenius, Reijo 1999: Näkökulmia Iijoki-sarjan arvoihin. Kalle Pääntalon filosofia. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääntalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääntalon täyttäessä 80 vuotta* s. 127–132. Helsinki: Gummerus.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääntalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>.

Rousto-Ville – mies ja murre

Harri Mantila

Sari Keskimaa

© <https://orcid.org/0000-0002-5522-180X>

Maija Saviniemi

© <https://orcid.org/0000-0003-2977-1143>

Johdanto

Yksi Kalle Pääatalon massiivisen omaelämäkerrallisen *Iijoki*-sarjan keskeisistä henkilöhahmoista on tamperelainen kirvesmies Ville Lah-tinen, korkonimeltään Rousto-Ville. Hänet mainitaan ensimmäisen kerran romaanissa *Pohjalta ponnistaen* (1983), jossa Tampereelle so-tien jälkeen asettunut minäkertoja Kalle pyrkii rakennuksille töihin. Ville ottaa hänet oppipojakseen kirvesmiesporukkaansa, ja tästä alkaa Kallen kehitys kirvesmieheksi. Samalla alkaa köyhän mökinpojan so-siaalinen nousu: hän kehittyy ammattilaiseksi ja pyrkii teollisuuskou-luun. (Ks. Marttinen 1996: 118–119.) Inhimillisyyden rajat ylittävien vaikeuksien kautta Kalle valmistuu lopulta rakennusmestariksi. Myö-hemmin hän onnistuu toteuttamaan nuoruutensa haaveen ja ryhtyy kirjailijaksi. (Elämänvaiheista tiivistetysti ks. esim. Ylönen 2013: 23–30.)

Iijoki-sarjan teoksista Rousto-Villen henkilöhahmo on eniten esil-lä romaanissa *Ratkaisujen aika*. Kirjan keskeinen juoni rakentuu sen ympärille, että Kalle ja Ville lähtevät yhdessä rakentamaan metsätyö-kämpää Ikaalisten Juhtimäen Jauliin. Kahden miehen ystävyys ja työtoveruus joutuvat vieraisa ja vaativissa oloissa koetukselle. Samal-la reissulla Rousto-Ville joutuu myös tunnustamaan jäävänsä kirves-miehenä oppipoikaansa huonommaksi. Tämä kohtaaminen on sa-malla yksi koko *Iijoki*-sarjan temaattisista kliimakseista.

Paitsi taitava kirvesmies, Ville on omaperäinen, omapäinen, äksy ja juoppouteen taipuvainen. *Ratkaisujen aika* -romaanissa hän vajoaa moraalisestikin Kallea alemmaksi, kun juoppottelusta koituu hänelle

monenlaista harmia. Kaiken huipuksi ikämiehen vaivatkin tavoittavat Villen, ja hän joutuu tunnustamaan seksuaalisen kyvyttömyytensä miehuutensa parhainta aikaa elävälle Kallelle. Kahden keskeisen henkilöhahmon valta-asetelma kääntyy joka mielessä päälaelleen: oppipoika voittaa mestarinsa, nuori mies kohoaa vanhan yläpuolelle. Tämä kahden henkilöhahmon välinen tilinteko näyttäytyy romaanissa myös kahden murteen törmäyksenä.

Murteen käyttö ja laajemmin kielellinen variaatio ja sen kommentointi on keskeinen osa *Iijoki*-sarjaa, kuten Keskimaa (2018, ks. erityisesti s. 85–88) on väitöskirjassaan osoittanut. Sen avulla rakennetaan henkilöhahmoja ja luodaan temaattisia kontrasteja (Keskimaa 2015: 516–517). *Ratkaisujen aika* -romaanissa vain Kalle ja Ville puhuvat koko ajan systemaattisesti omaa murrettaan. Muiden henkilöhahmojen murteenkäyttö on viitteellistä ja sisältää vain yksittäisiä murrepiirteitä. Kalle puhuu Kainuun murreryhmään kuuluvan kotipitäjänsä Taivalkosken murretta (ks. Räisänen 1972: 11), ja Rousto-Ville puhuu perihämäläiseksi tunnistettavaa murretta. Jo näissä murteissa näkyy päähenkilö Kallen kahden maailman törmäys: lapsuus ja nuoruus Taivalkoskella ja aikuisikä ja työelämä Tampereella ja lähiseuduilla. Jälkimmäistä maailmaa edustaa Ville ja hänen murteensa.

Päätalon romaanien Taivalkosken murretta ja sen autenttisuutta on kuvattu tutkimuksessa jo aiemmin (Keskimaa 2015: 504, 2018: 29–31 ja näissä mainittu kirjallisuus), joten jätämme sen tässä vain lyhyiden viittausten varaan. Tässä artikkelissa keskitymme tarkastelemaan, millainen on toisen keskeisen henkilöhahmon, Rousto-Villen käyttämä murre ja mitä merkityksiä se saa romaanissa *Ratkaisujen aika*. Rajoitamme tarkastelun painetun kirjan 373 ensimmäiseen sivuun, koska juuri tuohon osaan sisältyy mainittu reissutyö Ikaalisiin ja keskeisten henkilöhahmojen kohtaaminen. Teoksen loppuosassa Rousto-Villen henkilöhahmo ei ole enää esillä yhtä lyhyttä jaksoa lukuun ottamatta.

Käytössämme on painetun version lisäksi romaanin kolme käsikirjoitusversiota, jotka olemme saaneet käyttöömmme Päätalo-instituutista Taivalkoskelta.¹ Käsikirjoituksista yksi on tulkintamme mukaan kirjailijan ensimmäinen käsikirjoitus, toinen sen puhtaaksikirjoitettu versio ja kolmas on kustannustoimittajan editoima versio, jossa näkyvät ne korjaukset, muutokset ja poistot, jotka ovat lopulli-

nessa, kirjaksi painetussa versiossa. Näin on ollut mahdollista soveltaa niin sanotun geneettisen kritiikin (ks. Karhu 2010; Pulkkinen 2010) näkökulmaa ja verrata lopullista kirjaa ja käsikirjoitusta, josta aines- ta on poistettu runsaasti: painetun kirjan 373:a sivua vastaa käsikirjoituksessa 495 sivua. Tosin sivumääriä ei voi mekaanisesti verrata, koska koneella kirjoitetun käsikirjoituksen ja painetun kirjan sivujen sane- ja merkkimäärät eivät täysin vastaa toisiaan. Tässä olemme ver- ranneet painetun kirjan tekstiä kustannustoimittajan käsittelemään versioon. Näissä poistetuissa kohdissa esiintyy myös murteellisia rep- pliikkejä ja murretta koskevia metakielisiä kommentteja.

Viittaamme *Iijoki*-sarjan fiktiiviseen päähenkilöön nimityksillä *Kalle* ja *minäkertoja*. Hänen murrettaan ja vähin muutakin kielen- käyttöään tulkitsemme kaunokirjallisen teoksen komponenttina. Fik- tiivisinä henkilöinä ja taiteellisen ilmaisun välikappaleina käsittelem- me myös Rousto-Villeä sekä muita romaanin henkilöitä ja heidän murrettaan, vaikka heillekin on osoitettavissa todellisesta elämästä löytyviä esikuvia. Kaiken taustalla on kuitenkin kirjailija, tietoinen toimija, jonka murrehavaintoihin ja -tietoisuuteen koko teoksen teks- ti tietysti perustuu. Häntä kutsumme tässä *kirjailijaksi* ja *Päätaloksi*. Näin analyysin kaksi tasoa, romaanin rakenneosana toimiva murre ja kirjailijan tietoisuus, pysyvät erillään.

Menetelmällisesti olemme toimineet siten, että olemme poimineet painetun kirjan ja käsikirjoitusversion mainitusta jaksosta kaikki murteelliset repliikit sekä murretta ja koskevat metakieliset kom- mentit. Murteella kirjoitettuja kohtia vertaamme hämäläismurteita koskevaan dialektologiseen kirjallisuuteen selvittääksemme, kuinka tarkkoja kirjailijan murrehavainnot ovat. Murteenkäytön funktiota ja metakielisiä kommentteja tulkitsemme suhteessa *Iijoki*-sarjan ja puheena olevan teoksen kokonaisrakenteeseen ja tematiikkaan. Täl- tä osin menetelmämme perustuu Keskimaan väitöskirjassaan (2018: 57–64) luomaan metodologiaan, jossa murretta ja laajemmin kielel- listä variaatiota tarkastellaan sen kaunokirjallisen funktion kannalta. Metakielellä tarkoitamme tässä puhetta kielestä, sen määrittelemis- tä, havainnoimista ja arvottamista (määritelmistä ks. Mielikäinen ja Palander 2014: 26; Saviniemi ym. 2019: 277–280). Käytännössä metakieliset kommentit ovat *Ratkaisujen aika* -romaanissa murteen äänne- ja muoto-opin havainnoimista sekä murteellisten sanojen ha-

vainnoimista ja merkityksen selittämistä. Muutamien kohdin päähenkilöt myös kommentoivat arvottaen toistensa murretta.

Etsimme vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

1. Millaista murretta Rousto-Ville käyttää?
2. Miten Rousto-Villen murre vertautuu muita hämäläismurteita käyttävien henkilöhahmojen kieleen? Mitä tämä kertoo kirjailijan kyvystä havainnoida hämäläismurteita?
3. Miten Rousto-Villen murretta ja yleensä kielenkäyttöä havainnoidaan Kallen eli minäkertojan näkökulmasta? Mitä tämä kertoo kirjailija Päätalon murrehavainnoista ja -tietoisuudesta?
4. Millaisia eroja on painetun *Ratkaisujen aika* -romaanin ja käsikirjoitustekstin välillä? Miten lukuisat poistot vaikuttavat siihen, mikä osuus murteen ja yleensä kielenkäytön kommentoinnilla on teoksen temaattisessa tulkinnassa?

Rousto-Villen kieli hämäläismurteena

Seuraavassa katkelmassa on yksi Kallen ja Villen välienselvittelyn paikoista. Siinä Kalle ja Ville ovat palaamassa viikonloppumatkalta Tampereelta Ikaalisiin. Krapulainen Rousto-Ville kiukuttelee Kallelle matkalla linja-autopysäkiltä kohti kortteeritalo Urpulaa. Ville ei pysy Kallen matkassa, ja Ville alkaa vihjailla, että Kalle on kiittämätön vanhenevaa mestariaan kohtaan. Riita huipentuu kielellisesti. Kalle alkaa ensin matkia Villelle ominaista diskurssipartikkelia *tiämmä*, ja alakynteen jäävä Ville alkaa haukkua Kallen murretta, joka ”ei mahru” hänen korviinsa:

(1) – Olet nyt varmaan olevinas suurkin sankari, tiämmä? [Sanoo Rousto-Ville.]

– Millä lailla, tiämmä! vastaan Villelle hänen omilla äänenpainoillaan. [Sanoo Kalle.]

– Ko jäit mua **vartoon** sen ahteen päällä. Kais **mainittit** toisille matkustajille ja suharille, että toi **o’ se juappo** Rousto-Ville.

– Olenko sinnua sortanu ja moittinu? Päinvaston puhun kuskille ja rahastajalle sinusta hyviä puolia kun outeltiin...

– **Tohrin** epäillä, tiämmä! Kun ne aljoi mua haukkua taataksi, et sanonut mua **pualtavaa** sanaa. **Sää** olet siittäkin **polleeta** poikaa, ko et Tampereella

ryypännyt. Mutta **mää** menin Tammelantorille niin ko **sää** mulle vinoilit perjantaipänä Tampereen **rautatiäseman eressä**...

– Lähetkö sammaan matkaan vain jäätkö tähän? Olet aina samanlainen saatanan änkyrä päissäsi. Rapulassa vielä pahempi. Ei ilikijäisi tehä loppumatkaksi kahta sakia, mutta ei kohta muu auta...

– Loikkaa vaa **pyärärisas** selkään ja polje **menneen!** Ei mua ole **muutkan** jääneet **vartoon**. Sillokaa, ko olin viä nuarempi.

Kaverini äänessä on jo lähes itkua, kun hän kääntyy kävelemään kärrytietä Urpulan suuntaan. Työnnän pyöräni kaverin rinnalle.

– Jos ruppeat käyttäytymään kun miehet, niin en sinnua jätä.

– Sinne o’ muutki **karonneet**, maailman saveen. Meinaan ne, joita oon täällä ajassa jelpinyt. [– –]

– Jos reppu on kovin raskas, niin sijen tähän tarakkaan...

– Älä **sää** alja mua **ikämiästä sääliin!** Sa vaan taataksi. Kylmästi **sääki**, tiämmä.

– Olen itekki kerinny ajautua elämässäni usseamman kerran niin ahtaan etteen, että yritän ymmärtää toista ja helepottaa olloasi. Ketä sitte, jos en sinnua, Ville...

– Sa vaan kylmästi taata! **Sääki**...! Ja puhu **kiältä** jota **määki** ymmärrän! Sun Lapin **poromiästen kiäles** ei **mahru** mun korviini, tiämmä. [– –] (RA: 187–188.)

Kalle ja Ville käyttävät tässä, kuten kaikissa *Ratkaisujen aika* -romaanin dialogeissaan, systemaattisesti omaa murrettaan. Rousto-Villen hämäläismurteessa esiintyvät seuraavat murrepiirteet (esiintymät on lihavoitu esimerkkikatkelmassa):

1. *t:n* heikon asteen vastineena on *r*, esim. *tohrin, eressä, karonneet, mahru*.
2. Diftongien avartuminen, esim. *juappo, pualtavaa, ikämiästä, kiältä*.
3. *ts*-yhtymän vastineena on *tt*, esim. *mainittit*.
4. Jälkitavujen *eA*-yhtymän vastineena on *ee*, esim. *polleeta*.
5. MA-infinitiivin muodot ovat tunnuksettomia, esim. *vartoon, menneen, sääliin*.
6. Persoonapronominit *mää* ja *sää*.
7. *kAAAn*-liitepartikkelin lyhytvokaalinen asu, esim. *muutkan*.
8. *Olla*-verbin yksikön kolmannen persoonan verbimuodon asu *o’*.

Mainitut murrepiirteet paikallistavat Rousto-Villen henkilöhaahmon puhekielen selvästi perihämäläiseksi (ks. Rapola 1969: 116–123; Kuiri 2009: 24–30) ja kertovat samalla kirjailijan tarkasta korvasta hämäläismurteiden havainnoijana². Kaikki mainitut murrepiirteet ovat mukana myös käsikirjoitusversiossa, joten ne ovat todella lähtöisin Päätalolta itseltään eivätkä esimerkiksi kustannustoimittajalta, vaikka teoksen kustannustoimittaja Juhani Syrjä on tunnustanut, että hän on joskus ”ronkkassut” Tampereen seudun puhetta (Marttinen 1999: 166). Tämä on siksikin kiintoisa havainto, että Päätalo ei aina ole onnistunut kovinkaan hyvin muiden kuin Taivalkosken ja yleensä Koillismaan murteiden kirjaajana. Toisaalta Tampereella hämäläismurteiden alueella hän asui koko aikuisen työelämänsä ajan, yli 50 vuotta. Seuraavassa on osa edellä olevan katkelman käsikirjoitusversiosta, joka todistaa murreasun alkuperäisyyden.

- Ko jäit mua vartoon sen ahteen päällä. Kais mainittit toisille matkustajille ja suharille, että toi o' se juappo Rousto-Ville.

- Olenko sinnua sortanu ja moittinu? Päinvaston puhun kuskille ja rahastajalle sinusta hyviä puolia kun outeltiin...

- Tohrin epäillä, tiämmä! Kun ne aljoi mua haukkua taataksi, et sanonut mua pualtavaa sanaa. Sää olet siittäkin polleeta poikaa, ko et

Kuva 1. Ote *Ratkaisujen aika* -romaanin käsikirjoituksen Kallen ja Villen välisestä dialogista. (KK: 248.)

Esimerkissä 1 on yleisten hämäläisyyksien lisäksi piirteitä, jotka sijoittavat Rousto-Villen murteen tarkemmin murrekartalle. Inessiivi on geminaatallinen (esim. *eressä, ajassa*), mikä paljastaa Villen murteen juuri perihämäläiseksi murteeksi. Muissa hämäläismurteissa inessiivi on joko loppuheittoinen tai vokaaliloppuinen ja yksinäisillinen (esim. *eres ~ eressä*). (Kettunen 1940: kartta 104.) Tämä tietysti rakentaa Ville Lahtisen henkilöhaahmon tamperelaisuutta, mutta lopulta näytteestä voi lukea tarkemmankin murrepaikannuksen. *Ratkaisujen aika* -romaanissa käy ilmi, että Ville on kotoisin Toijalasta eli nykyisestä Akaasta. Sieltä oli tiettävästi kotoisin myös Rousto-Villen esikuva Johan Kustaa Helin (Jokisalmi 2015: 67).

Akaa sijoittuu hämäläisellä murrekartalla perihämäläisten murteiden eteläosaan, jota erottaa pohjoisosasta yleisgeminaation (esim. *tekkee, tuppaan*) puuttuminen tai ainakin horjuminen (Kettunen 1930: 34; tarkemmin Nahkola 1987: 83–85). Rousto-Villen repliikeissä yleisgeminaatiota ei usein olekaan. Esimerkissä 1 on vain yksi yleisgeminaatiotapaus (*menneen*) ja neljä mahdollista tapausta, joista geminaatio puuttuu (esim. *saveen, sanaa*). Näin Villen kieli paikantuu tarkasti perihämäläisten murteiden eteläosiin eli juuri Akaan seutuville. Esimerkissä 1 kiinnittävät huomiota vielä *alkaa*-verbin jälliset heikkoasteiset muodot, esim. *älä sää alja*. Nämäkin viittaavat Rousto-Villen murteen Tampereen seutua eteläisempiin vaikutteisiin. Rapolan (1966: 73) mukaan tällaisia muotoja esiintyy Etelä-Hämeessä ja Ala-Satakunnan murrealueella. Mainittujen havaintojen kanssa on jossain määrin ristiriitaista, että Rousto-Villen murteessa esiintyy joskus svaavokaali, esimerkiksi *maharottomia mäkiä* (RA: 158), joka yleensä kuuluu vain pohjoisimpiin hämäläismurteisiin (Kettunen 1940: kartta 199).

Yhdessä kohdassa Villen murre ja sen ero Kallen murteeseen tulee esiin merkittävällä tavalla. Esimerkissä 2 kirjailija kuvaa, miten Ville ja Kalle käyttävät erilaista *t:n* astevaihtelua. Esimerkkinä toimii Kallen usein käyttämä sana *tekoseutu*. Ville taivuttaa hämäläisittäin *seutu* : *seurun* ja Kalle taas itämurteiden mukaan *seutu* : *seuvun*. Tämä on siksi mielenkiintoinen murrehavainto Päätalolta, että *t:n* astevaihtelu on juuri se seikka, jonka mukaan itäisiä ja läntisiä murteita on fennistisessä tutkimuksessa ollut tapana erottaa toisistaan jo 1800-luvulta lähtien (Rapola 1969: 32–38). Rousto-Villen murre nousee tämän yksityiskohdan kautta hyvin korosteisesti läntiseksi vastakohtaksi Kallen murteelle.

(2) [– –] [Ville kertoo murteestaan.] Kait mää olen alkuun, aivan nuarena, puhunut tekoseutuni murretta. Säähän puhut tekoseurustas.

– Tekoseuvustani! Olen muuten sammaa eppäilly, eli että puhut semmosta murretta, jota ei olekkaa. (RA: 107–108.)

Ikaalilaisten murre

Ratkaisujen aika -romaanissa ollaan reissutyössä Ikaalisissa. Se kuuluu hämäläismurteiden Ylä-Satakunnan murreryhmään, joka poikkeaa usean piirteen osalta perihämäläisistä murteista (Kettunen 1930: 27–31). Romaanissa esiintyy useita ikaalilaisia henkilöitä. Tärkeimmät ovat kortteeritalo Urpulan isäntäväki, Maija-emäntä, Jaloisäntä, vanhaisäntä ja Esko-poika sekä omaperäinen Nees-muori. Näiden hahmojen käyttämä murre on vain viitteellistä, ja heidän repliikkeissään on yleiskielen joukossa vain muutamia murrepiirteitä.

Yläsatakuntalaisia murteita muista hämäläismurteista selvimmin erottava seikka on pitkien *aa-* ja *ää-*vokaalien ummistuminen siten, että ne muistuttavat ääntämykseltään *oo:*ta ja *ee:*tä. Usein kyseessä on väliaste, esimerkiksi *maa ~ mää ~ moo; pää ~ pee ~ pee* (Virtaranta 1957: 519–520). Tämä piirre ei painetun kirjan repliikeissä pääse näkyviin muutoin kuin Nees-muorin nimessä ja aivan muutamissa harvoissa kohdissa. Nees-muori on saanut liikanimensä toistaessaan usein diskurssipartikkelia *nääs*, joka yläsatakuntalaisittain ääntyy hänen puheessaan *nees*. Tämä tulee esille monessa kohdin hänen repliikkeissään:

- (3) – No **nees!** Minä jo eilen näin ja kuulin, että Tampereelta tuli läpilii-pattuja miehiä. Vielä enemmän tämä vanhempi mies. (RA: 69.)
- Non **nees!** On tämä vanhempi timpuri kirjansa lkenut mies. (RA: 77.)
- No **nees!** Sieltä Tampereen syntiset timpurit tulevat märkinä. (RA: 86.)

Käytössämme olevassa käsikirjoituksessa on kuitenkin yksi kohta, jossa kirjailija lienee tavoitellut yläsatakuntalaismurteiden *pee-*tyypistä ääntämystä. Siinä linja-automatkalla Tampereelta Ikaalisiin eräs matkustaja toteaa viljapellosta, että siinä on taas paljon *leipee* kasvamassa. Tämä kohta on kuitenkin jostain syystä yleiskielistetty, ja painetussa kirjassa on muoto *leipää*. Kuvassa 2 näkyy puheena oleva käsikirjoituksen kohta.

- Ei mun päähäni alja sentään viä kusi nousta, tiämmä!
- Huokaisen helpottuneena, kun kuljettajan takana istuva, kookas ikämies sanoo:
- On tuo Sasin laakso mahtava ala peltoa!
- Siinä kasvo taas tänä kesänä paljo leip^{ää}! innostuu toinen etu-
penkeissä istuva ikämies...
- Samalla myös minä ^{joon mylistyneenä} innostun! Oikeammin järkytyn siihen paikkaan.

Kuva 2. *Ratkaisujen aika* -romaanin käsikirjoitukseen tehty murremuodon yleiskielistys (KK: 26).

Pitäjännimestä Ikaalinen esiintyy romaanissa inessiivimuoto *Ikoolihih* ('Ikaalisissa'), jossa näkyy pitkän *aa*:n edustuminen *oo*:na. Sitä käyttää Urpulan Maija kertoessaan sahdinteon olevan tyypillistä Ikaalisissa ja muissa seudun pitäjissä (RA: 98–99). Samassa muodossa tulee esille toinenkin yläsatakuntalaismurteiden ja erityisesti niiden pohjoisosien erikoispiirre: sananloppuinen *s* on muuttunut *h*:ksi (Virtaranta 1946: 368–372). Tämä näkyy esimerkissä loppuheittoisen inessiivin päätteiden *h*-edustuksena. *Ikoolihih*-muoto on yleisestikin tunnettu murrematkimus, johon sisältyy samalla murteen virheanalyysi. Sanansisäisesti *s* > *h* -muutosta ei tunneta, joten aito murremuoto kuuluu *Ikoolisih*. Päätalo lienee tuntenut tämän matkimuksen, ja vielä käsikirjoitusversiossa on kohta, jossa mainittua Ikaalisten seudun murrepiirrettä kommentoidaan (kuva 3).

Hih-hinkaisuksi puhkeilevalla puheellaan mies etupäässä vakuuttelee tykkäävänsä tämän hetkisestä olostaan. Kuitenkaan mies ei saa puhekeria. Edes jonon miehet eivät ole kuulevinaan lystiä oloaan ja hyvää viljasatoaan kehuva miestä. Minulla oli viime talvena ollut työkeveinä kaksi Ikaalioista lähtöisin olevaa kirvesmiehtiä: Nordan ja Herjula. Heidän murteestaan oli puhkeillut "hih" hinkaisuja, ja siksi kukaan tämän viinakaupassa poikenneen miehen olevan "ikoolihihlaista".
Mutta Ville Lahtiota ei näy, jonneoo.

Lasken pakkini vierekkäin sivulleni, ja riisun reppuni niitten pääl-

Kuva 3. *Ratkaisujen aika* -romaanin painetusta versiosta poistettu Ikaalisten murretta kommentoiva kohta (KK: 19).

Mainittujen seikkojen lisäksi ikaalilaisten henkilöahmojen kielessä ei esiinny muita alueen murteen äänne- ja muoto-opillisia erikoispiirteitä. Yksi laajemmin hämäläismurteiden kehitykseen ja alueelliseen variaatioon liittyvä seikka kuitenkin erottaa Rousto-Villen perihämäläisen murteen ikaalilaisten henkilöahmojen yläsatakuntalaismurteesta. Se on $t:n$ astevaihtelu. Ville käyttää systemaattisesti astevaihtelua $t : r$, kuten edellä olevasta esimerkistä 1 näkyy. Ikaalilaisilla puolestaan on poikkeuksetta käytössään astevaihtelu $t : l$, kuten seuraavasta Urpulan Maijan repliikistä näkyy.

(4) – Ilmoitan sen päivän aamuna, kun illalla pääsee sahtia juomaan. Tietävät Tampereen pojatkin **syölä** päivän aikana suolaa. Mutta siihen mennessä **joulutaan** nukkumaan ainakin viikon yöt... Viitsitkö, Kalle, **käylä** vielä sankolliset vettä! (RA: 99.)

Astevaihtelutapaukset $t : l$ on lihavoitu esimerkissä. Samalla katkelmasta näkyy, että Maijan kuten muidenkaan ikaalilaisten henkilöahmojen kielessä ei esiinny muita murrepiirteitä kuin $t : l$. Katkelmahan on muutoin täysin yleiskielinen. Rousto-Villen hämäläismurteen ja Ikaalisten seudun yläsatakuntalaismurteen välistä systemaattista eroa kirjailija on välillä suorastaan alleviivannut, kuten näkyy esimerkistä 5, jossa *sahti*-sanana heikkoasteiset muodot esiintyvät dialogin peräkäisissä vuoroissa.

(5) [– –] Antti katkaisee laulunsa, tarttuu kannuun ja tyrkyttää sitä minua kohti.
– **Sahlille**, Kalle!
– **Sahrille** nin! Eikös sä pualukkasouissa tullut jano. Söithän sääki sualasta, tiämmä. [Sanoo Rousto-Ville.] (RA: 115.)

Päätalon ratkaisu erottaa Rousto-Villen murre ikaalilaisten murteesta juuri puheena olevan kielenpiirteen avulla perustuu ihmeteltävään tarkkaan murrehavaintoon. Astevaihtelu $t : l$ on nimittäin vanha kaikkien hämäläismurteiden yhteinen piirre, mutta 1800-luvulla on käynnistynyt äänne- ja muoto-opillinen muutos $l > r$, joka on edennyt eri tahtiin hämäläismurteiden eri alueilla. Tampereen seudun perihämäläisissä murteissa r on ollut *Ratkaisujen aika* -romaanin kuvaamien tapahtumien aikana 1950-luvulla jo yleisessä käytössä. Sen sijaan yläsatakuntalaismurteissa vanha l -kanta oli vielä kuultavissa. Martti Rapola on teok-

sessaan *Johdatus suomen murteisiin* (ensimmäinen painos 1947) esittänyt kartan, joka kuvaa *t : l* ja *t : r* -astevaihtelun alueellista levinneisyyttä. Raja asettuu siinä Hämeenkyrön etelärajalle, jolloin Ikaalinen jää *l*-alueelle. (Rapola 1969: 35; ks. myös Virtaranta 1958: 108–109).

Päätalo tulee *t:n* astevaihtelun osalta siis tallentaneeksi alueellisen variaation lisäksi hämäläismurteiden diakronista kehitystä. Käsikirjoitusversiosta näkyy lisäksi, että Päätalo on ollut hyvin tietoinen Ikaalisten seudun *t : l* -astevaihtelusta. Kuvasta 4 näkyy, miten minäkertojan sanoin ”*d:n* korvaava *l* lillahtelee” Urpulan talon väen puheessa. Tämäkin kohta on jostain syystä poistettu painetusta kirjasta. Tässä tulee myös hyvin esille, millaisia kielitieteellisiä mahdollisuuksia geneettisen kritiikin näkökulman soveltaminen avaa. Fennistisessä tutkimuksessa asiaa ei huomataksemme ole lainkaan tutkittu, ja kirjallisuudentutkimuksenkin puolella näkökulma on Suomessa vielä melko uusi (Karhu 2010: 68).

- Kumpan kanssa sää, Esko, oman kaivos tervaat~~✓~~ mun vai ton pahan Lapin Kallun?

- Teidän molempien kanssa... Huih, kun kävin korkella!

~~Katsellessani emännän sahtitouhun valmisteluja, ja kuunnelllessani isännän, Maijan ja Villen puheita, minulle tuli tunne, kuin Urpulan pirtin henki olisi tänä iltana vielä tavallistakin leppoisempaa, oli ainakin iloisempaa. Isännän, emännän ja jopa pikku-Eskon puheessa lillahteli entistä soinnukkaammin "saalaan", "meilän", "sahlin", yleensä Urpulan ihmisten puheessa d:n korvaava l-kirjain. Tästä oli ainoa, joka ei antanut ilmeellään enempää kuin sanoillaan tietää, mitä mieltä oli "sahlin" teon valmisteluista. Minäkään en iloinnut. Ainakaan sitä mahdollisuutta, että pääsisin maistamaan ensimmäisen kerran elämässäni näitten seutujen kansallisuoma. Samaa, jota Nordman ja Harjula olivat Lielahden työmie aikana kovin ylistäneet. Enemmän ihmettelin ja nimenomaan sitä, kun Jalon vaimo alkoi omasta aloitteestaan puheittensa mukaan suuritöiseen puuhaan. Mieleeni nousi väkisin Korttelahdenkadun työmaamme ja erikoisesti harjannostajaisilta siellä kaikkine jälki-seurauksineen.~~

Kuva 4. Painetusta romaanista poistettu kohta, jossa kommentoidaan Ikaalisten seudun *t : l* -astevaihtelua (KK: 130).

Puheena oleva eronteko Rousto-Villen ja ikaalilaisten henkilöha-
mojen hämäläismurteen välillä ei kuitenkaan ole käsikirjoitusversi-
ossa systemaattinen. Siitä nimittäin käy ilmi, että alun perin Päätalo
on välistä kirjoittanut ikaalilaisten repliikkeihin yleiskielen mukaisen
 $t : d$ -astevaihtelun. Kuvasta 5 näkyy, miten kustannustoimittaja on
systemaattisesti korjannut $d:t$ l :iksi. Avoimeksi jää lopulta, kuka kor-
jauksen on tehnyt. Se näyttäisi olevan kuitenkin samalla käsialalla
tehty kuin muutkin korjaukset.

Otettuaan huivin päästään ja kun räpöytti siitä enimmäkseen veden,
emäntä jatkoi: - Siitä hyvä, että näitä sadepäiviä ei kuulu olevan
monta tälle syksyille!

- Tosiaan! Risukorven Jussi on povannut, että tulee kuivin syksy
miesmuistiin, havahtui isäntä sanomaan. - Passaa teidän rakentaa.

- Täälläkö on, tiämmä, ilmojen ennustaja?

- Ja varma! Risukorven taatan ennustukset osuvat kohdalleen, isäntä
sanoi.

- Taata on ennustanut, että elokuun lopun ja joulukuun alkupuolen
välille mahtuu vain pari kolme sadepäivää, emäntä sanoi. - Tulee kuule-
ma niin kuiva syksy, että kaivoista loppuu vesi. Joko tämä lienee en-
simmäinen niistä taatan sadepäivistä.

Kuva 5. Käsikirjoituksen katkelma, josta näkyy, miten kustannustoimit-
taja on korjannut t :n heikon asteen vastineet l :ksi (KK: 78.)

Rousto-Ville kielellisenä innoittajana

Yksi *Ratkaisujen aika* -romaanin ydinkohdista on, kun Kalle kysyy
Villeltä, mitä murretta on *roustota*-verbi, jota Ville käyttää ”suku-
puolitouhujen” nimityksenä. Kyseessä on temaattisesti keskeinen
dialogi ei vain puheena olevan romaanin vaan koko *Iijoki*-sarjan
katsannossa. Siinä Rousto-Ville, kirvesmiestaitojen oppi-isä, teolli-
suuskouluun kannustaja ja kaikin tavoin Kallen sosiaalisen nousun
ja tulevaisuudensuunnitelmien mahdollistaja, paljastuu myös Kal-
len kielelliseksi esikuvaksi. Ville kertoo tavastaan poimia mielenkiin-
toisia murrasanoja ihmisten puheesta ja ottavansa niitä omaan käyt-

töönsä, joskus myös alkuperäisestä poikkeavaan merkitykseen. Hän mainitsee itsekin keksineensä ilmaisuja:

- (6) – No millä paikkakunnalla eli millä murteella roustotaan? [Kysyy Kalle.]
 – Mää tiä. Tuskin missään murteessa.
 – On sinun keksimä koko sana.
 – Mää sitä aljoin käyttää. Kai siitä on alkuisin mun korskee korkonimekin. Meinaan jolla mut Tampereella tunnetaan.
 – Mistä nousikin mieleesi niin helekkarin ylyväs nimi?
 – Mää o'n sanonut, että mun miälityötäni on ollut kuunnella ja ottaa käyttöön hyviä – mun miällestäni hyviä – sanoja ja sanontoja. Olen, tiämmä, sellaisia ittekin keksinyt melkoisen joukon, sano. [– –] (RA: 229.)

Esimerkissä Rousto-Ville toimii kuten kirjailija: kerää kielellisiä aineksia omaan käyttöönsä ja jalostaa niitä eteenpäin. Koska tositapah-tumiin pohjautuva kertomus metsätyökämpän rakentamisesta sattuu aikaan ennen Päätalon kirjailijanuraa, ei liene liian uskallettua ajatella, että Rousto-Villen hahmon esikuva toimi Päätalolle myös kielellisenä innoittajana ja tiennäyttäjänä. Onhan Kalle Päätalo itse kertonut havainnoineensa kieltä kuvatulla tavalla ja tallentaneensa sitä kirjoihinsa (Marttinen 1996: 33, 104; ks. myös Marttinen 1995: 222). Myös arkisen kansankielen ja murteen käyttö kaunokirjallisen teoksen ilmaisukeinona alkoi kypsyä kirjailijan mielessä vasta myöhään ja merkitsi hänen kielellisessä elämäkerrassaan käänteentekevää vaihetta (Keskimaa 2018: 79–80). Myöhemmin myös muut ihmiset, kuten Martta-sisar, toimittivat kirjailijalle arkisen kielen aineksia.³

Puheena olevassa dialogissa käy myöhemmin ilmi Rousto-Villen korkonimen alkuperä. Tämä korostaa edelleen sitä temaattista tiheyttä, jossa Villen henkilöhahmon merkitys nousee uuteen laajuuteen. Korkonimensä Ville on saanut omaperäisen kielenkäyttönsä ja ”mialuisan” puheenaiheensa kautta:

- (7) [– –] Säähän tiät, mikä on roustokurkku, ko olet maalta? Vai puhuvakko porolappalaise roustokurkusta? [Sanoo Ville.]
 – Mahtavat enempi puhua kurkkutorvesta. Mutta älyän, että sinun roustokurkkusi on sama kuin henkitorvi. Elläimillä.
 – Mun miällestäni kunnon sukuelin – ko se on juhlakunnossa – o' pal roustokurkun tapainen. Kais käsität, että tarkoitan roustokurkun pyäreäselkäisiä rustovanteita. Toinen toisen kyljessä, tiämmä...

[– Ville kertoo edelleen.] Maalaismiäs kaivoi rekensä pohjalta suuren eläimen kurkkutorven ja mitä keuhkoja siinä oli kiinni. Äijä aljoi pamahrutella kurkkutorvee rekensä laitaan ja sanoi, että ei ole parempaa lihaa, sano, mutta on tää roustokurkku. Siinä mulla välähti, että nyt maalaismiäs päästi kuuluville nimen, jonka mää siirrän jalompan ja ittelleni mialuisan toimituksen nimeksi. Siittä asti aljoin kuttua sukupualtouhuja roustoomiseksi... [– –] Niiltä vuasilta asti muta on kuttuttu Rousto-Villeksi. (RA: 229–230.)

Esimerkissä Rousto-Ville antaa esimerkin, miten erikoisia murre sanoja voi ottaa omaan käyttöön ja uuteen merkitykseen. Samalla Rousto-Villen nimen alkuperästä kertoessaan Pääatalo tulee jälleen havainnoineeksi ja muistiin merkinneeksi hämäläismurteita. *Rousto* on siis sama kuin *rusto*, ja Suomen murteiden sana-arkistossa on siitä mainintoja erityisesti hämäläismurteiden alueelta, vähin tosin muualtakin. Kaikkein eniten mainintoja on Ylä-Satakunnan murrealueelta, esimerkiksi Ikaalisista, Kankaanpäästä, Mouhijärveltä ja Viljakkalasta. Laviasta on merkitty muistiin myös *roustokurkku* ja juuri Villen mainitsemassa merkityksessä '(eläimen) henkitorvi'. (SMSA s.v. *rousto*.)

Rousto-Ville näyttäytyy muutoinkin kielellisesti taitavana ja värikäänä kielenkäyttäjänä, jonka puhetta Kalle tarkkailee vähän väliä. Painetussa romaanissa *Ratkaisujen aika* on 373 ensimmäisen sivun matkalla 18 kohtaa, joissa henkilöhahmo Kalle repliikeissään eri tavoin – usein kaverillisesti vinoillen – kommentoi Villen murretta tai kielenkäyttöä laajemminkin. Kalle matkii Villen hämäläismurretta (esimerkki 8), tälle tunnusomaisia sanoja ja ilmaisuja (esimerkki 9) ja keljuilee, kun Ville esittelee nuorta työtoveriaan laajempaa kielellistä repertoariaan ja samalla yleissivistystään (esimerkki 10).

(8) – Ja eilisppänä sää räyryit, tiämmä! naurahdan. [Sanoo Kalle.]
– Jos mää sanosin noinpal pahan ärrän, en aljaisi kaverille keljuileen. [Vastaa Ville.] (RA: 52.)

(9) – On perkele ynseätä kansaa! Neesmuorista lähtiin, tiämmä... [Sanoo Kalle.]
– Ja sääki aljat viä mua matkia! [Sanoo Ville.] (RA: 57.)

- (10) – Mitä semmonen in vino veritas oikein tarkoittaa? [Kysyy Kalle.]
– Eksää tunne näin tärkeätä sivistysanalaisahrusta? [Sanoo Ville.] [– –]
– Et satu muistamaan, miten kuuluu sivistyssanoilla, että sahlissa on to-
tuus?
– Älä sää, Kallu, alja vinoileen. (RA: 235.)

Repliiikkien lisäksi minäkertoja Kalle kommentoi Villen kieltä ja kie-
lenkäyttöä 15 kohdassa. Näissä Rousto-Ville esiintyy sujuvasanaaisena
ja kielen tilannevariaation hallitsevana (esimerkki 11) supliikkimie-
henä ja jutunkertojana (esimerkki 12). Minäkertoja panee merkille
myös Villen käyttämiä hämäläismurteisia sanoja (esimerkki 13) sekä
kyvyn matkia muiden henkilöhahmojen erikoista kielenkäyttöä (esi-
merkki 14).

- (11) Olen jo Tampereella, jopa useamman kerran, päässyt näkemään, että
kaverini osaa tarpeen tulle käyttäytyä. Ville sanoo kalju yhä paljaana.
– Mää ja nää mun tyäkaverini, tiämmä, toivotamme viaraat tervetulleiksi
näille meirän työmeistoille! (RA: 297.)

- (12) [– –] Etenkin milloin Ville oli lauleksinut työmaalla ruokatunnille
lähtömme edellä, joudun haukkapalojen lisäksi puremaan huuliani, pi-
dättääkseni itseni purskahtamasta nauruun, kun Ville kertoi tihrusilmät
hymymystä [sic!] pieninä juttujaan. Emäntä sitä vastoin rävähytteli nau-
rujaan ja sanoi:
– No nees! On tämä vanhempi timpuri kirjansa lukenut mies! (RA:77.)

- (13) [– –] Tuntui kuin kaverini olisi siinä mielentilassa toivomalla toivo-
nut minun erehtyvän tekemään ”hamaa”⁴, jota sanaa Ville joskus virheestä
käytti. (RA: 83.)

- (14) – Kuulithan, että olemme nin läpitteliipattun näköisiä! [Ville mat-
kii Nees-muorin Kallesta ja Villestä käyttämää luonnehdintaa.] (RA: 54.)

Käsikirjoituksesta on myös poistettu kohta, jossa kertojaminä paljas-
taa aivan suorasanaisestikin ihailevansa Rousto-Villeä ”sanaseppänä
ja omalaatuisten sanontojen mestarina”, kuten kuvasta 6 näkyy.

~~Tämän tästä Ville kääntyi myös mielentilaan, josta suorastaan pidin Ville muutti puhetapansa roustoilukse, jolloin alkoi äksyillä kuin ilman osoitetta, ~~Vieneä~~, koko maailmalle vihaisena. ~~Teilin Villeä sanaseppänä ja omaleatuisten sanontojen mestarina. Siksi en pahoittanut mieltäni, kun Ville meidän nauhatessa asuntokämpän vuoria, puhkesi~~~~

Kuva 6. Käsikirjoituksen katkelma, jossa minäkertoja ilmaisee ihailevan sa Rousto-Villeä taitavana kielenkäyttäjänä (KK: 128).

Myös Ville kommentoi Kallen kieltä. Tarkasteltavassa *Ratkaisujen aika* -teoksen osassa on seitsemän kohtaa, jossa Ville kommentoi Kallen kieltä, yleensä ihmettelevässä ja oikaisevassakin sävyssä. Hän myös nimittelee jatkuvasti Kallen kieltä esimerkiksi seuraavasti: *poronmunien purijoitten kiälelläs* (RA: 27); *Lapin poikittepäin pitkää murrettas* (RA: 98); *sun Lapin poromiästen kiäles* (RA: 188). Käsikirjoitusversion tarkasteltavasta jaksosta on lisäksi poistettu peräti 11 metakielistä kohtaa, joissa minäkertoja kommentoi Rousto-Villen kieltä. Näissä mainitaan toistuvasti Villen omaperäinen murre, jota minäkertoja nimittää esimerkiksi *roustokieleksi* tai *roustopuheeksi* (kuva 7). Käsikirjoituksen murteellisiin repliikkeihin ja metakielisiin kommentteihin sisältyy siis painettua kirjaa paljon enemmän sellaista ainesta, joka rakentaa – tai suorastaan alleviivaa – Kallen ja Villen henkilöhahmojen välistä jännitettä.

~~- Sa huonekalujes vartijalle, että meidän uuteen työpaikkaan kertyy täältä Riiväkylästä seitsemisen peninkulmaa. Meinaan. tiämmä, jo kartalta mitattuna. Pa myös sanoen, että vaimos varautuu kuukauren roustoostaukoon. Sa tämä jo tänäppäniltana heti kun menette maati...~~

~~- Kerkisitpäs lempiasiaasi! sanoi Villen Saima, tosin naurahtaen, ja lisäsi: Ei kaikki vaimot ymmärrä sinun roustokieltäsi.~~

~~Kaverini mauraaminen sormistaan oli paljolti Villen roustopuhetta.~~

Kuva 7. Kaksi painetusta kirjasta poistettua katkelmaa, joissa mainitaan roustokieli ja roustopuhe (KK: 2, 296).

Kallen ja Villen suhde, jota kirjailija rakentaa murrehavaintojen ja vastakkainasettelujen avulla, muistuttaa Kallen ja hänen ensimmäisen vaimonsa Lainan parisuhteen kuvausta, joka on vielä selvemmin esitetty murteen ja yleensä kielen variaation keinoin, kuten Keskimaa todistaa artikkelissaan ”Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa” (2015; parisuhteen rakentumisesta dialogissa ks. myös Haakana 2013: 143–146). Toisen puolison murteen kommentointia käytetään Lainan ja Kallen suhteessa sekä suhdetta rakentavassa että hajottavassa funktiossa. Samalla tavalla Kallen ja Rousto-Villen toisaalta ammatillinen ja toisaalta kaverillinen suhde rakentuu toisen kielenkäytön ymmärtävän ja leikillisen kommentoinnin ohella välistä toisen kielen moittimisella. Ero Kallen ja Lainan parisuhteen murretörmäyksen ja Kallen ja Villen murrekohtaamisen välillä on siinä, että Ville näyttäytyy – kaikkinaisen riitelyn ohella – myös kielellisenä innoittajana ja jopa esikuvana, mitä taas Lainan henkilöhahmo ei tee.

Lopuksi

Käsillä olevassa luvussa tarkastelemme Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjaan kuuluvaa romaania *Ratkaisujen aika*. Fokuksessa on minäkertojan ohella teoksen toisen keskeisen henkilöhahmon, kirvesmies Ville Lahtisen, korkonimeltään Rousto-Villen käyttämä murre. Tarkastelemme Rousto-Villen kielen autenttisuutta siltä kannalta, miten hyvin kirjailija Päätalo on hahmottanut tamperelaisen kirvesmiehen käyttämää hämäläismurretta. Toinen tavoitteemme on suhteuttaa Villen henkilöhahmon kielenkäyttö ja sen metakielinen kommentointi teoksen keskeiseen tematiikkaan.

Murreanalyysi paljastaa, että Rousto-Villen murre on kutakuinkin aitoa perihämäläistä murretta, jossa esiintyvät kaikki tyypilliset hämäläisyydet, esimerkiksi *r t:n* heikon asteen vastineena, *tt ts*-yhtymän vastineena, diftongien avartuminen ja jälkitavujen *eA*-yhtymien edustuminen monoftongeina. Rousto-Villen murre poikkeaa systemaattisesti toista hämäläismurretta puhuvien ikaalilaisten henkilöhahmojen kielestä. Näiden murteellisuus on vain viitteellistä, mutta heidän kielessään on systemaattisesti käytössä vanha hämäläismur-

teinen $t : l$ -astevaihtelu. Tällaiset seikat kertovat kirjailija Päätalon tarkoista murrehavainnoista. Käytössämme on nimittäin ollut teoksen käsikirjoitusversio, josta näkyy, että mainitut murteellisuudet sisältyvät jo siihen. Kyse ei siis ole tässä kustannustoimittajan tekemistä muutoksista tai korjauksista, joita muutoin on paljon.

Minäkertoja Kalle ja Rousto-Ville käyvät *Ratkaisujen aika* -romaanissa yhteisen reissutyön aikana läpi keskinäistä suhdettaan. Romaanissa Kalle kohoo oppi-isäänsä ylemmälle tasolle sekä ammatillisesti että moraalisesti. Tilanne on hyvin jännitteinen, ja tämän kirjailija tuo esille kahden päähenkilön välisessä replikoinnissa ja minäkertojan metakielisessä kommentoinnissa. Päähenkilöt vitsailevat toistensa murteesta, ja toisaalta riidat ja erimielisyydet huipentuvat usein toisen murteen ivaamiseen. Murre kasvaa kahden henkilöhahmon välisen jännitteen ja samalla keskeisen temaattisen juonteen ilmi-muodoksi.

Minäkertoja Kalle toisaalta ihailee Rousto-Villen kieltä. Tämä käyttää värikästä ja omaleimaista murretta. Replikeissa Ville kertoo ottavansa välillä omaan käyttöön kuulemiaan erikoisia muresanoja ja sanontoja ja antavansa näille uusia merkityksiä. Pääatalo on myöhemmin kertonut tehneensä samoin kaunokirjallisessa toiminnassaan. Rousto-Villellä näkyy siis olleen merkitystä myös kielellisenä esikuvana. Tämän minäkertoja sanoo eksplisiittisesti eräässä käsikirjoituksen kohdassa, joka on poistettu painetusta kirjasta. Rousto-Villen henkilöhahmo ei siis edusta koko *Iijoki*-sarjan tematiikan kannalta pelkästään sosiaalista nousua ja kaupunkielämää, vaan hän näyttäytyy kielellisenä esikuvana Kalle Päätalon tulevan kirjailijantyön kannalta.

Käsikirjoituksesta on poistettu runsaasti sellaisia kohtia, joissa Kallen ja Villen kielellinen vastakkainasettelu tulee esiin. Poistoissa on mukana murteellista replikointia, mutta vielä merkityksellisempiä ovat metakieliset kohdat, joissa Rousto-Villen kieltä arvotetaan. Näin murteen käytöllä ja kommentoinnilla on käsikirjoituksessa vielä keskeisempi funktio kuin painetussa kirjassa. Tämä vaikuttaa paitsi *Ratkaisujen aika* -teoksen myös koko *Iijoki*-sarjan temaattiseen tulkintaan ja nostaa esiin sen seikan, että Päätalon tuotannossa on paljon tutkittavaa geneettisen kritiikin näkökulmasta. Pääatalo oli vielä herkempi kielellisten havaintojen tekijä ja hän käytti murretta ja

kielellistä variaatiota yleensä vieläkin tarkoituksellisemmin kuin painettu romaani osoittaa.

Viitteet

- 1 Painetusta kirjasta käytämme tekstissä lyhennettä RA ja käsikirjoitusversiosta lyhennettä KK.
- 2 Autenttista murretta katkelma ei tietenkään edusta, kuten kaunokirjallisuuden murteella kirjoitetut repliikit eivät yleensäkään ole täysin puhutun murteen mukaisia (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 18).
- 3 Taivalkoskella Pääatalo-instituutin kokoelmassa on tallella Pääatalon listoja erilaisista kansankielisistä ilmauksista, joita hän on hyödyntänyt kaunokirjallisissa teoksissaan.
- 4 *Hama* merkityksessä 'virhe' on pääasiassa tunnettu perihämäläisissä ja yläsatakuntalaisissa murteissa. Muutamia hajatietoja on muualtakin (SMSA s.v. *hama*).

Lähteet

Aineisto

Pääatalo, Kalle 1986: *Ratkaisujen aika*. Jyväskylä: Gummerus.

Pääatalo-instituutti, Taivalkoski

Professori Kalle Pääatalon arkisto

lijoki-sarjan käsikirjoitukset

Ratkaisujen aika -romaanin käsikirjoitusversiot

Kirjallisuus

Haakana, Markku 2013: Dialogin yksityiskohdista kokonaisuuteen. – Aino Koivisto – Elisa Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Jokisalmi, Raimo 2015: *Ihmisiä Iijoki-sarjassa*. Helsinki: Kirjakenno.

Karhu, Hanna 2010: Geneettinen kritiikki. Uusia näkökulmia teoksen synnyn tutkimukseen. – *Avain* 3/2010 s. 68–74.

Keskimaa, Sari 2015: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Pääatalon Iijoki-sarjassa. – *Virittäjä* 117 s. 494–523.

Keskimaa, Sari 2018: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536>.

Kettunen, Lauri 1930: *Suomen murteet II. Murrealueet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kettunen, Lauri 1940: *Suomen murteet III: Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuiri, Kaija 2009: Tampereen suomi vanhinta suomea. – Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisönä* s. 13–46. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1236. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marttinen, Eero 1995: *Mestarin eväät. Kalle Pääntalon taival kuvin ja sanoin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1996: *Mestarin selkonen. Kalle Pääntalon Koillismaa sanoin ja kuvin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1999: *Mestari elämän telineillä. Kalle Pääntalo ystävien silmin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Mielikäinen, Aila – Palander, Marjatta 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nahkola, Kari 1987: *Yleisgeminaatio. Äännevuoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pulkkinen, Veijo 2010: Poistoja. Lisäyksiä. Liimauksia. Kirjoituskoneen asema Joel Lehtosen kirjoitusprosessissa. – *Synteesi* 37 s. 66–85.
- Rapola, Martti 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rapola, Martti 1969: *Johdatus suomen murteisiin*. Kolmas painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Räsänen, Alpo 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria 1. Vokaalisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saviniemi, Maija – Kunnas, Niina – Mantila, Harri – Rajala, Elina – Paukkunen, Ulla 2019: Oulua havainnoimassa. Kohti metakielen uutta jäsenystä. – Harri Mantila, Maija Saviniemi ja Niina Kunnas (toim.), *Oulu kieliyhteisönä*. Tietolipas 261. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten keskus.
- Tiittula, Liisa – Nuolijärvi, Pirkko (2013): *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1401. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtaranta, Pertti 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtaranta, Pertti 1957: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtaranta, Pertti 1958: *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääntalon lijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>.

Kallio-Herkon voimasanat *Loimujen aikaan* -romaanissa

Maija Saviniemi

© <https://orcid.org/0000-0003-2977-1143>

Johdanto

Kalle Pääatalon isä Lauri Herman (Hermann) Pääatalo (1889–1964) oli paras suusanallinen kertoja, jonka Pääatalo oli koskaan tavannut (Marttinen 1995: 24–25; Ylönen 2017: 50, henkilökohtainen tiedonanto 19.2.2019; kertojanlahjoista ks. myös Marttinen 1999: 41).¹ Ei siis olekaan ihme, että Kallioniemessä asuneen Hermannin isän eli Kallio-Herkon fiktiivinen hahmo tunnetaan *Iijoki*-sarjassa hyvänä tarinankertojana. Tässä luvussa tarkastelen, millaisia voimasanoja fiktiivinen² Hermann Pääatalo käyttää repliikeissään *Loimujen aikaan* -romaanissa. Lisäksi osoitan, millaisissa syntaktisissa asemissa hänen käyttämänsä voimasanat esiintyvät.

Aloittaessaan kirjoittamista Pääatalolla oli pakonomainen pyrkimys oppia käyttämään ”kirjakieltä”, kunnes hän havaitsi, että nimenomaan kansankielen käytössä on hänen voimansa (ks. Marttinen 1995: 71; Keskimaa 2018: 80). Kiroileminen kuului Pääatalon kotiseudulla päivittäiseen kielenkäyttöön (Marttinen 1996: 35). Pääatalon elämäkerran kirjoittaneen Ritva Ylösen (2017: 54–55) mukaan Pääatalon lapsuudessa ja nuoruudessa Taivalkosken Jokijärvellä kirosanat, karkeudet ja rivoudet kuuluivat myös lasten ja naisten arkipuhuntaan. Ylönen huomauttaa, että omaelämäkerrallisissa kirjoissaan Pääatalo kuitenkin sijoitti kirosanat repliikkeihin eikä kertovaan tekstiin.

Määrittelen ensin kirosanan ja voimasanan käsitteet ja pohdin niiden eroa, minkä jälkeen kerron aiheen tähänastisesta tutkimuksesta. Seuraavassa alaluvussa esittelen tutkimukseni toteutuksen ja kuvaan lyhyesti tutkimukseni teoreettisen taustan, tekemäni metodologiset

valinnat, tutkimuskysymykseni sekä tutkimusaineistoni. Sitä seuraavissa luvuissa analysoin Hermanni Pääatalon *Loimujen aikaan* -romaanissa käyttämät voimasanat ja esittelen tekemäni syntaktisen analyysin tulokset. Lopuksi pohdin tämän yhden kielenpiirteen tarkastelun pohjalta, miten fiktiivisen Hermanni Pääatalon käyttämän kielen tutkimista voi tulevaisuudessa jatkaa esimerkiksi *Iijoki*-sarjasta koostuvaa korpusta hyödyntäen.

Kirosanan ja voimasanan määrittely

Kiroilun tutkimuksessa käsitteen määrittelemisessä on perinteisesti ollut Beers Fägerstenin (2012: 19) mukaan liiankin paljon variaatiota. Hän käyttää tutkimuksessaan semanttisen yhdenmukaisuuden vuoksi käsitteitä *swearing* ('kiroilu') ja *swear words* ('kirosanat, voimasanat'). Kieliopillisesti kirosanat eivät *Ison suomen kielioopin* verkkoversion mukaan muodosta yhtenäistä ryhmää, mutta ne tuovat affektisen sävyn lausumaan osana pidempää vuoroa (VISK § 1 725; kirosanojen motivoitumisesta ks. myös Beers Fägersten 2012: 10). Andersson ja Trudgill (1990: 53) tiivistävät kiroilun määritelmän kolmeen kohtaan: kiroilu viittaa kulttuurinsa tabuun, kiroilua ei saa tulkita kirjaimellisesti ja kiroilua käytetään voimakkaiden asenteiden ja tunteiden ilmaisemiseen. Toisaalta kiroilu voi olla tunteiden ilmaisemisen sijaan tyyllittelevää (Andersson & Trudgill 1990: 53–54). Kirosanat ovat siis affektisia tabusanoja, joiden käyttövoima on niiden kirjaimellisessa merkityksessä mutta jotka eivät viittaa siihen suoraan (Hjort 2007a; Enell-Nilsson & Hjort 2013: 98; Hjort tulossa). Tämä tarkoittaa sitä, että *paska* on kirosana vain, kun sillä ei viitata ulosteeseen (Riihonen 2019: 16; ks. esim. Andersson & Trudgill 1990: 53; Hjort 2007a: 71).³

Suomessa käsitteen määrittelyssä on rajankäyntiä etenkin kiro- ja voimasanan välillä. VISK (§ 1 725), samoin kuin *Kielitoimiston sanakirja* (KS 2020 s.v. *kirosana, voimasana*), tulkitsee voimasanojen ja kirosanojen (esimerkiksi *helkkari, jumalauta, paska*) olevan synonyymisia käsitteitä. Voimasanoja käännöstieteen alan väitöskirjassaan tutkiva Minna Hjort (tulossa) pohtii artikkelissaan (Hjort 2007a: 63; määrittelmistä ks. myös esim. Hjort 2007b: 46–47; Jokelainen 2019), ovatko kirosana ja voimasana kuitenkin synonyymejä. Hjort (2007a: 65)

toteaa, että vielä *Nykysuomen sanakirjassa voimasana* katsottiin laajemmaksi käsitteeksi, joka kattoi kiro sanat ja kiro sanoja lievem mät ilmaukset (NS s.v. *voimasana*).

Sitoudun Hjortin määritelmään, jonka mukaan kiro sana on ”affektinen ja dysfemistinen [’halventava’, tekijän lisäys] tabusana, joka käyttää hyväkseen denotaationsa tabua, mutta ei muutoin viittaa siihen”. Tyypillisin voimasana on kiro sana, ja voimasanan määritelmässä on Hjortin mukaan olennaisinta funktio, jossa sana esiintyy. Hän luokittelee voimasanan käsitteen alaisuuteen kiro sanoja lievem mistä ilmauksista ainakin vakiintuneissa huudahdusrakenteissa esiintyvät päivittely sanat (*luoja* ja *herra*) ja kiro sanaeufemismit (esimerkiksi *Voi jalka!*), joita voivat olla mitkä tahansa kiro sanan muotoon ja funktioon valitut sanat. (Hjort 2007a: 67; ks. myös Enell-Nilsson & Hjort 2013: 98; Hjort tulossa.) Rajaan tarkasteluni sanoihin, joiden merkitys on kontekstista riippuvainen, joita voidaan käyttää tunnepurkauksiin ja joita ei tulkita kirjaimellisesti (*kirosanaan* ja *voimasanaan* liittyvistä terminologisista pohdintoista ks. Hjort 2007a).

Tutkin tässä luvussa voimasanoja⁴, joita käytetään manauksen, siunailun ja taivastelun funktiossa. Manaamisella tarkoitan erityisesti noitumista tai sadattele mista (kyseisen sanan merkityksistä ks. tarkemmin KS s.v. *manata*), siunailemisella harmittele mista tai voitotele mista ja taivastele misella ihmettele mistä. Siunailemisella ja taivastele misella on molemmilla päivittele mistä tarkoittava merkitys. (KS s.v. *siunailla*, *taivastella*.) Aineistonani olevasta yhdestä *Iijoki*-sarjan romaanista rajaan lähiluvun avulla tarkasteluuni Hermanni Päätal on repliikit ja kaikki niissä esiintyvät voimasanat. Tällä tavoin rajattuna tutkimusaineistonani on 16 erilaisen voimasanan 178 esiintymää. Koska voimasanan määritteleminen ei ole aivan yksitulkintaista, havainnollistan aineistoani taulukossa 1. Siinä luettelen syntaktisessa analyysissäni jäsentämäni voimasanat ja annan kustakin esimerkin tai kaksi, sillä Hjortin tavoin ajattelen, että voimasanojen merkitys määräytyy miltei kokonaan ympäröivän kontekstin ja kontekstin mukaan (Hjort 2007b: 47). Toisaalta taas Hjortin (2007b: 47) mukaan yleinen käsitys sanan kiro sanastatuksesta voi muuttua.

Taulukko 1. Hermannin Pääntalon repliikkien voimasanat *Loimujen aikaan* -romaanissa ja esimerkkejä niiden esiintymistä.

Voimasana	Esimerkkejä
<i>perkele</i>	– On perkele tuo Patruuna raskas kuunneltava. [– –] [– –] Mulla kävi niin perkeleen vihaksi kun ne syöpäläiset kuppasi.
<i>helevetti</i>	– Mistähän helevetistä sitä löyvetään työnnuuhaa... – Saunaan vain helevettiinkö nuo meni kutteutumaan!
<i>saatana</i>	– No kun tuo yksi saatana lähättäysi tuohon tirksumaan. – Voi saatana! Kello tulloo kolome...
<i>piru</i>	– Miina vain mahtaa olla pirun hijas kahvinkokki. – Kuka sen sitte oli karkassu miehen luonnolle, piruko? [– –]
<i>jumala</i>	– Tuo Kumpu ei oisi muuten hassumpi kortteeripaikka, mutta kun se Patruuna selevittää niitä unijaan joka jumalan aamu . [– –] [– –] Voi taivahan jumala sitä miehenkuvvaa...!
<i>saateri</i>	[– –] Saateri kun on naukeavetonen hevonen. [– –] [– –] Saateri että tuommonen salaisuus on selevinny.
<i>jumaliste</i>	[– –] Jumaliste äitisi peittelee ne hameillaan... [– –] Yhä paranoo, jumaliste [, sanoi isä ja kohosi pystyyn].
<i>helekkari</i>	[– –] Helekkari , ei uskosi... [– –] [– –] Se nyt on helekkaria , että isot ihmiset juuvva märsyävät ja unneuttavat lapsen. [– –]
<i>ryökäle</i>	[– –] Voi ryökäle kun ovat kommeita lintuja! [– –] Voi ryökäle kun nosti purjetuulen...
<i>hiisi</i>	– Elä hiijessä ainaskaa Kerppumutkaan asti meinotte! [– –] [– –] Elä, elä hiijessä käännä isältä ijentä nurin!
<i>silimäänni, silimäänkää(n)</i>	– Minä en silimäänkää ruppea hevostmieheksi! Miten minä vanha ja lähes jalattomaksi sortunu äijä kamilastasin hevosen kansa. [– –] Ennen silimäänni se on houraava ukko, kun saapi ratkastuksi salavaako kamarin vain ei. [– –]
<i>hevonvittu</i>	– Ei saatana tästä tule hevonvittua ...! [– –]
<i>hiijen vissi</i>	– Eikä ole hiijen vissi , vaikka oisi vielä satijaisia ja russakoita...
<i>jumalauta</i>	– Tarkotan työhommista. Että jumalauta kaikki...
<i>sentoki</i>	[– –] Voi sentoki ...! [– –]
<i>veikkonen</i>	– Ei veikkonen ne tule lystäilemään selekosiin joilla on varoja. [– –]

Hjortin (2007a: 67) tarkoittamat kirosanaeufemismit, kuten *vee* (*voi vee*), *vattu* ja *vitsi*, eivät ole aineistolleni tyypillisiä, mutta otan tutkimukseeni mukaan muutamia näitä vakiintuneempia eufemismeja, koska pidän niitä relevantteina analyysistä muodostuvan kokonaiskuvan kannalta. Esimerkiksi *jumaliste* on Koposen (2020: 76) mukaan *jumalauta*-kirosanasta muodostettu eufemistinen muoto. Muita tämänkaltaisia eufemistisiä muotoja aineistossani ovat lähinnä *saa-teri* ja *helekkari*. Ylipäänsä useat *helvetin* variantit lienevät alun perin eufemistisiä (ks. NSES s.v. *helvetti*; Riihonen 2019: 37).

Taivalkosken asukkaiden kielenkäyttöön on varmasti vaikuttanut vahvasti lestadiolaisuus. Marttisen (toim. 2017: 258) mukaan Taivalkosken seudulle kehittyi herätysliikkeen vankka jalansija jo 1860-luvun puolivälin paikkeilla.⁵ Päätalon lapsuudenkaverin Ville Tikkasen arvion mukaan Koillismaan aikuisväestöstä ehdottomasti suurin osa kuului lestadiolaiseen herätysliikkeeseen, joskin nuorten keskuudessa ”uskottomuus” eli liikkeeseen kuulumattomuus oli kuitenkin enemmistönä (Marttinen toim. 2017: 257). ”Valitettavasti meidän puolessa kiroiltiin aika paljon”, Päätalo itse on muistellut (Vehviläinen 1978: 171), mutta huomauttanut kuitenkin samalla, että uskovaiset eivät kiroilleet.

Kirjailija Kalle Päätalo tiedosti, että parannuksen tekeminen alkoi kuulua entisen ”uskottoman” kielenkäytössä: kirosanojen sijaan alettiin käyttää apusanoja, jollaisia olivat *pahus* tai *voi vietävä* (Vehviläinen 1978: 171; Marttinen 1996: 35). *Iijoki*-sarjan voimasanojen käytön ominaislaatuun kuuluukin sellaisten Päätalon sanoilla nimettyjen apukirosanojen, korvikeapusanojen tai apusanojen käyttö, jollaisia erityisesti lestadiolaiseen herätysliikkeeseen kuuluvat henkilöahmot käyttivät puhetta painottaessaan (ks. myös Keskimaa tässä teoksessa). On huomattava, että ainakin osa näistä on luokiteltavissa myös eufemistisiksi kirosanoiksi. Näistä korvikekirosanoista käsittelen tapauksia *helekkari* ja *voi sentoki*. Koska en varsinaisesti tarkastele kirosanojen loukkaavuuden astetta (vrt. Beers Fägersten 2012: 3), en tee systemaattisesti eroa aineistoni kirosanojen karkeuden mukaan. Jako lieviin ja karkeisiin kirosanoihin ilmenee kuitenkin siinä, kuinka kirjan lestadiolaiset hahmot käyttävät yhteisössään varsinaisia kirosanoja selvästi lievemmiksi miellettyjä korvikekirosanoja.

Nuoren Kalle Päätalon hankkima Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi?* -teos (1935) vahvisti hänen epäilystään siitä, että kaunokirjallista tekstiä ei voisi kirjoittaa hänen kieliyhteisönsä kielellä (Keskimaa 2018: 20), ja niinpä nuori Päätalo joutui ristiriitaiseen mielentilaan. Kansankielen ja sivistyneistön kielenkäyttö oli vielä tuolloin kovin eriytynyttä: Päätalo on kertonut luulleensa vielä esikoisromaaniaan kirjoittaessaan, että ”herraspiireissä” ei sanota koskaan rumia sanoja (Marttinen 1995: 222).⁶ Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) murteenkäyttö vapautti Päätalon käyttämään myöhemmin koti-seutunsa kielimuotoa (ks. Saviniemi & Mantila tässä teoksessa; Marttinen 1995: 222; Ylönen 2013: 27, 98–99), ja sittemmin Päätalo on pyrkinyt varsinkin *Iijoki*-sarjassa tallentamaan kirjoihinsa erityisesti 1910–1950-luvuilla kotiseudullaan Koillismaalla käytettyä kieltä. Päätalo itse piti selkosten kieltä luonnollisena: ”Ei siellä tunnettu peniksiä ja mitä niitä hienoja sanoja on” (Vehviläinen 1978: 171). Siksi on luontevaa, että tarkastelemassani *Loimujen aikaan* -romaanissa puhutaan [karhun] *marjapaskasta* tai *mulukkumarkkinoista* ’armeijan kutsunna’. Koska tutkimukseni kohteena ovat manauksen, siunailun ja taivastelun funktiossa olevat voimasanat, rajaukseni ulkopuolelle jää muu kansankielinen aines, joka on affektiivista ja pejoratiivista, kuten *lutteenhuora*; *poijankyrvät*; kuusamolaisten *kormuskyrpä* ja *riippamunat* ja *koinata*-verbi ’naida, nussia’. Rajaan siis tutkimukseni ulkopuolelle myös haukkumasanojen tarkastelun (haukkumasanan määritelmästä ks. Andersson & Trudgill 1990: 61; Hjort 2007a: 72; Enell-Nilsson & Hjort 2013: 98). *Ei veikkonen* on mukana aineistossani, koska hahmotan *veikkonen*-substantiivin olevan siinä vastaavassa käytössä kuin *Voi veikkonen* -taivastelussa, toisin kuin *Ymmärräthän, hyvä poika*, jossa tulkitsen *hyvän pojan* olevan kuulijan suoraa puhuttelua (vrt. esim. [voi] *hyvä Luoja*).

Tähänastinen tutkimus

Lähtökohtanani on, että voimasanojen käyttö eri ajankohtina ja erilaisissa puhujayhteisöissä valaisee osaltaan historiaa ja on siksi kiinnostavaa (ks. esim. Mohr 2013: 14). Kielitieteellistä tutkimusta alatyylisestä kielenkäytöstä on julkaistu 1930–1940-luvuilla (ks. esim. Mohr 2013: 251), joten aiheeseen liittyvä tutkimus on vielä melko

nuorta. Kiroilusta, kirosanoista ja voimasanoista on tehty tähän mennessä hyvin vähän suomenkielistä tutkimusta (aiheesta ovat tehneet pro graduja esim. Rinne 1989; Tuppi 2012; Jokelainen 2019; Riihonen 2019; Harju 2021).

Suomalaisista tutkijoista kirosanatutkimusta on julkaissut toistaiseksi eniten Minna Hjort, joka tutkii Helsingin yliopistoon tekeillä olevassa väitöskirjassaan kirosanojen käyttöä ja kääntämistä nykykirjallisuudessa (Hjort tulossa). Peterson ja Vaattovaara käsittelevät artikkelissaan (2019) suomalaisen *paskan* ja lainasana *shitin* sosiaalisia merkityksiä. Samankaltaista tutkimusta kuin nyt tekemäni on ollut suunnitteilla aiemminkin: humanististen tieteiden kandidaatti Tuula-Riitta Rahin (henkilökohtainen tiedonanto 16.8.2019) tarkoituksena oli kirjoittaa väitöskirja Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjaan kuuluvan *Huonemiehen poika* -romaanin voimasanoista, mutta tutkimus on jäänyt kesken.

Kirosanoihin liittyviä suomen kielen opinnäytetöitä on tehty jonkin verran, etenkin kysely- ja havainnointitutkimuksia sekä keskustelututkimusta (ks. Jokelainen 2019: 4; Riihonen 2019: 8 ja siinä mainitut lähteet). Suomen kielen alaan kuuluva Tiuhti Harjun pro gradu (2021) käsittelee kiroilua koskevia kieliasenteita ja niihin vaikuttavia taustamuuttujia. Jessi Jokelainen (2019) taas selvittää pro gradu -tutkielmassaan nuorten kirosanoille antamia merkitysmääritelmiä. Luokittelun tarkastelemieni voimasanojen syntaktisia funktioita Kaisa Tupin (2012) ja Helmi Riihosen (2019) tekemien pro gradu -tutkielmien luokittelua soveltaen, ja peilaan havaintojani heidän tuloksiinsa. Lisäksi aihettani sivuaa Antti Koivusaaren pro gradu -tutkielma (2018) vanhoillislestadiolaisten puhekielestä.

Kaisa Häkkinen kuvaa *Nykysuomen etymologisessa sanakirjassa* (2013) useiden voimasanojen alkuperää, ja kieltoverbittömän kieltokonstruktion ”aggressiiviksi” nimennyt Lari Kotilainen (2007, kiroilusta erityisesti sivut 75–78, 113–118, ks. kieltomerkityysisistä kirosana-alkuisista rakenteista myös Kotilainen 2012) on sivunnut tutkimuksissaan kiroilua. Ulla-Maija Forsberg (Kulonen 1990) on *Kielikelloon* kirjoittamassaan yleistajuisessa artikkelissa tuonut esiin suomalaisten kirosanojen etymologioita. Mainittakoon myös kirjailija Jari Tammen kirjoittama *Suuri kirosanakirja* (uusin painos 2016), joka ei kuitenkaan ole tieteellinen tutkimus.

Tutkimuksen toteuttaminen

Koska tutkin voimasanojen käyttöä dialogissa, katson tarkastelevani kieltä sosiaalisessa ympäristössään (ks. esim. Nuolijärvi 2000: 13), ja lähestyn siksi tutkimusaiheittani sociolingvivististä lähtökohdista (sociolingvistisen kirosanatutkimuksen tarpeesta ks. Beers Fägersten 2012: 10, 15). Kirjailijalla ei ole kielitieteellistä taustaa, joten näkökulmani on kansanlingvistinen eli lähtökohtanani on ei-kielitieteilijän kielitietoisuus (kansanlingvistiikasta ks. esim. Niedzielski & Preston 2003).

Aineistoni liittää tutkimukseni kaunokirjallisuuden tarkastelun tutkimusperinteeseen. Tutkin aineistoni voimasanoja ja niiden syntaktisia rakenteita ensinnäkin lähilukemalla *Loimujen aikaan* -romaanin ja erityisesti Hermannin Päätalon repliikeissä käytettyjä voimasanoja. Lähiluku on yksi kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteistä. Sillä tarkoitetaan yksityiskohtaista analyttistä tulkintaa (ks. esim. Eagleton 1997: 62). Teen laadullista syntaktista analyysiä, jota havainnollistan yksinkertaisin frekvenssein. Koska kaikki aineistoni voimasanat eivät ole nominaalisia lauseenjäseniä, tarkastelen lauseenjäsenyyden tasolla tekemässäni analyysissä lisäksi erilaisia itsenäisiä ilmauksia. Penttilä (1963: 544) puhuu lauseoppia kuvatessaan irtoilmauksista. Niillä hän tarkoittaa aineksia, jotka ovat jokseenkin riippumattomia muista saneista. Parenteeseiksi Penttilä (1963: 547; parenteeseista ks. myös esim. VISK § 1 071) nimittää irtoilmauksia, jotka ovat jakson tai nominaalilauseen muodossa. Sitoudun artikkeleissani *Ison suomen kieliopin* mukaiseen käsitteistöön tarkastellessani lauseenjäseniä (ks. esim. VISK § 907) ja lisäyksiä (ks. esim. VISK § 1 052), minkä lisäksi analysoin lauseenkokoisia itsenäisiä ilmauksia.

Kuten edellä on tullut esiin (ks. Saviniemi & Mantila tässä teoksessa), Kielipankin korpus ”Iijoki, Oulun yliopiston Päätalo-kokoelma” julkistettiin vuonna 2019. Korpuksella tarkoitetaan luonnollisen kielen esimerkeistä koostuvaa joko puhuttujen tai kirjoitettujen tekstien kokoelmaa (McEnery ym. 2006), ja käsillä oleva luku on ensimmäinen korpus-esimerkein tuettu Päätalo-aiheinen tutkimus. Vaikken teekään korpusvetoista enkä korpuslähtöistä analyysiä, olen hyödyntänyt korpuksen aineistoa monessa vaiheessa tätä lukua kirjoittaessani.⁷ Voidaan ajatella, että tutkimukseni tosiaan on korpus-esimerkein

tuettua, jolloin metodiikkani ei varsinaisesti kuulu korpuslingvistiikan alaan, vaan korpusaineisto toimii lähinnä tutkimukseni materiaalipankkina (ks. Jantunen 2009: 102, 2011: 50).

Tämän tutkimuksen rajauksen ulkopuolelle jäävät minäkertojan kertovassa osassa lainausmerkeissä referoima Herkon puhe ja ne yksittäiset (tosin voimasanattomat) repliikit, joiden puhujasta en voi olla täysin varma. Analysoin repliikeissä esiintyvät voimasanat ja vertaan havaintojani koko romaanin ja koko *Iijoki*-sarjan muihin vastaaviin voimasanoihin. On toki huomattava, että etenkin korpusta koskeva tutkimukseni on rajattava ainoastaan niihin voimasanoihin, jotka esiintyvät *Loimujen aikaan* -romaanissa.⁸ Tällöin tyhjentävä voimasanojen tarkastelu koko kirjasarjassa jää vielä tässä vaiheessa tekevä, mutta ilman kaikkien teosten lähilukua sitä ei ole edes mahdollista tehdä. Analyysini tavoitteena on osoittaa, että Päätalo käyttää voimasanoja teoksensa yhtenä rakenneosana. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Millaisia voimasanoja Hermannin Päätalo käyttää repliikeissään *Loimujen aikaan* -romaanissa?
2. Millaisissa syntaktisissa asemissa nämä voimasanat esiintyvät?

Olen poiminut aineistokseni *Loimujen aikaan* -romaanista taulukoon Hermannin Päätalolta yhteensä 531 repliikkiä, joissa on yhteensä 139 vähintään yhden voimasanan sisältävää repliikkiä. Tarkasteluuni olen nostanut yhteensä 178 voimasanaesiintymää, jotka edustavat 16 erilaista voimasanaa. Ne ovat seuraavat: *helekkari*, *helevetti*, *hevonnittu*, *hiijenvissi*, *hiisi*, *jumala*, *jumalauta*, *jumaliste*, *perkele*, *piru*, *ryökäle*, *saatana*, *saateri*, *(voi) sentoki*, *silimäänni*, *silimäänkään* ja *veikkonen*. Tutkimieni voimasanojen joukossa on niin sanottuja korvikekirosanoja, mikä on sinänsä kiinnostavaa, sillä vaikka Hermannin Päätalon vaimo oli lestadiolainen ja Herkko itse teki joksikin aikaa parannuksen aikuisiällä sairastuoteella ollessaan, tämän kirjan tapahtumien aikaan Herkko oli jo irtaantunut uskostaan. Lestadiolaisessa herätysliikkeessä kirosanojen käyttö ei ole suotavaa (ks. esim. Koivusaari 2018; Tornberg 2019: 26).⁹ Tornberg (2019: 26) tosin huomauttaa, että vanhoillislestadiolaisilla ei ole täsmällistä määritelmää sille, mitä voimasanoja heidän tulee välttää.

Päätalo itse on muistellut kotiseutunsa kielessä *paskan*, *perseen* ja ”sukupuolielimistä järeimpien sanojen” olleen yleisimpiä kiro sanoja (Vehviläinen 1978: 171.) Antti Koivusaaren tekemästä pro gradu -tutkielmasta käy ilmi, että vanhoillislestadiolaiset käyttävät kiro sana-eufemismeja tai sellaisia sanoja kuin *paska* tai *perse* (Koivusaari 2018: 30; ks. myös Jokelainen 2019: 4.) Tässä valossa on kiinnostavaa, että aineistossani tällaiset voimasanat eivät nouse esiin. Tähän voi osaltaan vaikuttaa tutkimusaiheeni rajaus, mutta tämännätyypiset sadattelut eivät ole Herkolle muutenkaan tyypillisiä. Koivusaaren haastattelututkimuksessa mainittiin, että *paska* ja *perse* ovat vanhoillislestadiolaisille erittäin voimakkaita kiro sanoja. Ei-lestadiolaiset haastateltavat olivat sitä mieltä, että uskonnolliset kiro sanat, kuten *helvetti* tai *saatana*, eivät esiinny lestadiolaisen puheessa. (Koivusaari 2018: 32.) Koska Hermannin ei ole vanhoillislestadiolainen, mutta elää vahvasti vanhoillislestadiolaisessa yhteisössä, voi olettaa, että tiettyjen kiro sanojen käyttäminen voi olla tapa erottautua alueen uskonnollisen yhteisön jäsenistä.

Kallio-Herkon repliikkien voimasanat

Loimujen aikaan -romaanissa päättyy *Iijoki*-sarjan ensimmäinen Koillismaa-vaihe (Marttinen 1996: 31). Kirjan päähenkilö Kalle Päätalo asuu 18-vuotiaana lapsuudenkodissaan ja paiskii töitä isänsä Hermannin kanssa. Herkko löytää sanomista Kallen naisseikkailuista ja kortteeritalon syöpäläisistä, karkailevista lehmistä, ylioppilaiden romunkeräyksestä sodan alla, kupparivaimonsa Riitun ”velehonkonstiin” käytöstä ja Kalle-veljensä radion kuuntelemisesta. Kolme yleisintä voimasanaa Herkon idiolektissä ovat tässä aineistossa *perkele*, *helevetti* ja *saatana*. Kuvan 8 sanapilvi havainnollistaa Hermannin Päätalon repliikkien voimasanoja *Loimujen aikaan* -romaanissa. Esitelen voimasanojen tarkemman frekvenssijakauman myöhemmin taulukossa 2.

WordItOut

Kuva 8. Kiro sanat ja niiden erilaiset esiintymät, joita Hermannin Pääntalo käyttää *Loimujen aikaan* -kirjassa useammin kuin kerran. Kertamainnoinnoin jäävät *hevonvittu*, *hijjien vissi*, *jumalauta*, *sentoki* ja *veikko-nen*. Sanapilvessä eivät ole mukana joihinkin voimasanoihin kuuluvat *voi*-interjektiot.

Aineistossani *helvetin* eufemistinen muoto *helkkari* esiintyy aina svaavokaalillisena varianttina *helekkari* ja *helvetti* svaavokaalillisena varianttina *helevetti*. Kielitoimiston sanakirjan mukaan *helvetti* tarkoittaa karkean kirosan lisäksi 'paikkaa tai tilaa, jossa synnintekijät kuoltuaan kärsivät rangaistustaan' ja 'tuskallista oloa, sietämätöntä piinaa' (KS s.v. *helvetti*; ks. myös NSES s.v. *helvetti*). *Nyky-suomen etymologinen sanakirja* esittää *helkkarin* yhdeksi mahdolliseksi juureksi ilmaisun *helga Maria* 'pyhä Maria' (NSES s.v. *helkkari*; ks. myös Riipponen 2019: 38). Aineistossani *hiisi* esiintyy aina inessiivimuotoisena, joten se vaikuttaa kiteytyneen tähän muotoon. *Hiisi* on alun perin viitannut pyhään paikkaan, kun taas kansanrunoudessa se yhdistetään manalan ja *helvetin* synonyymiksi (Kulonen 1990). Herkkö käyttää aineistossani voimasanaa *hijjenvissi*, jonka loppuosa *vissi* on arkinen 'varmaa' tarkoittava sana (KS s.v. *vissi*). Sanontaa käytetään *Iijoki*-sarjassa vaihtelevasti joko yhdyssanana tai sanaliittona. Sanan ortografiassa varioi *hiijen-* ~ *hijjien-* sarjan eri osissa.

Aineistossani viitataan *jumala*-aiheisiin voimasanoihin kolmella vakiintuneella fraasilla, jotka ovat *joka jumalan aamu*, *voi taivahan jumala* ja *jumalankiitos*. Ilmausten vähäisten esiintymismäärien vuoksi olen luokittelussani niputtanut ne yhden käsitteen alaisuuteen. Kulosen yleistajuisen artikkelin (1990) mukaan *jumala*-lainsanalla on alun perin ollut pakanallinen merkitys. Herkon toisinaan toisteleva *voi taivahan jumala* (ja toisaalla *Iijoki*-sarjassa käyttämä *voi taivahan takoja*) voi olla intertekstuaalinen viittaus Kalevalan maailmaan. On kuitenkin syytä muistaa, että fiktiivisen Hermanni Päätalon koulustaustana on kiertokoulu ja rippikoulu. Ei siis ole välttämättä todennäköistä, että hän olisi opinnoissaan ehtinyt tutustua ainakaan perusteellisesti Kalevalan säkeisiin, vaikka se toki ajallisesti olisikin mahdollista. Fiktiivisen hahmon esikuvahan eli vuosina 1889–1964.¹⁰

Lausepohjainen kiteymä *jumalauta* esiintyy repliikeissä *Ison suomen kielipöpin* luonnehdinnan (§ 1 725; ks. myös Hjort 2007a: 71) mukaisesti taipumattomana ja vain sadattelukäytössä. Kielitoimiston sanakirjan mukaan kyseessä on karkea kirosana (KS s.v. *jumalauta*), ja se on luultavasti peräisin pyyntöfraasista *Jumala auta* (ks. esim. Rinne 1989: 72). Koposen (2020: 76) mukaan *jumaliste* on *jumalauta*-kirosanasta muodostettu eufemistinen muoto. Sekä *jumalauta* että *jumaliste* ovat jumalaan viittaavia kirouksia ja todennäköisesti samaan juureen perustuvia variantteja (Riihonen 2019: 38).

Perkele on 'paholaista' tarkoittava karkea kirosana (KS s.v. *perkele*), joka on mahdollisesti lainattu jo kantasuomeen nimenomaan voimasanana (Kulonen 1990). Suomen kirjakielessä sana on esiintynyt nykyisessä muodossaan Agricolan ajoista saakka (NSES s.v. *perkele*). Paholaiseen viittaa aineistossani myös *piru* (NSES s.v. *piru*). *Perkeleen ja pirun* kristillinen merkitys on syntynyt vasta Agricolan aikana (Kulonen 1990; ks. myös Riihonen 2019: 36), ja voimasana *piru* on todennäköisesti *perkeleen* deminutiivinen variantti (SSA s.v. *piru*).

Lestadiolaista puhetapaa voidaan matkia sanomalla *rutto*, *raato*, *ryökäle* ja *jumalan terve*. Koivusaaren pro gradun tutkimushaastattelussa vanhoillislestadiolaiset kiro sanat tulivat puheeksi lähes poikkeuksetta heti haastattelun alkupuolella. Varsinkin ei-lestadiolaiset informantit mainitsivat *ryökäleen*, mutta kukaan lestadiolaisista informanteista ei maininnut sitä. (Koivusaari 2018: 3, 29–32.) Jos oletetaan, että *ryökäle* on nimenomaan lestadiolaisuuden piirissä käytetty

kirosana, on mahdollista, että se olisi sitä kautta lainautunut Herkon puheeseen, kenties ironisessa käytössä. Alpo Räisänen mukaan (kirje Tuula-Riitta Rahille 22.8.1998) *ryökäle*, samoin kuin *ryöttä* ja *ryötti*, on huonojen vaatteiden nimitys, joka *ö*-vokaalin sisältävänä sanana sopii affektiseen käyttöön.

Saatana on karkea kirosana, jolla viitataan paholaiseen (KS 2020 s.v. *saatana*). Sana on luultavasti muinaisruotsalainen laina, ja kirjakielessämme se on ollut Agricolan ajoista saakka (NSES 2013 s.v. *saatana*). *Saateri* taas on Hermannin Päätalon idiolektissä hyvän tuulen voimasana, jonka kertoja mainitsee *Iijoki*-sarjassa olevan ”terveen isän hyvällä päällä ollessa käyttämä lievä kirosana”. Se on *Suomen sanojen alkuperän* mukaan *saatana*-sanan variantti (SSA s.v. *saatana*). (*Voi sentoki* on toinen Herkon käyttämä hyvän tuulen voimasana. Se vaikuttaa kiteytyneen yhdyssanaksi, mutta sanan alkuperästä en ole löytänyt lisätietoa. Korpukseen tekemäni haut osoittavat, että *Iijoki*-sarjassa *voi sentoki* esiintyy lähes aina huudahduksena ja että kirjailija liittää sen käytön Herkon myötämieliseen suhtautumiseen puheena olevaan asiaan.

Silimäänni, *silimäänkään* -tapauksista *Suomen murteiden sanakirjan* tähän mennessä julkaistussa sisällössä on yksi esimerkki *silmä*-sanan käytöstä Suomussalmelta lievinä voimasanana: ”*silimäännis* (= saamari soikoon!) *se on kokoh* (= kotkan) *hyvie töetä!* [kun ansasta on viety lintu]” (SMS s.v. *kokko*; sanakirjan toimittaja Nina Kamppi, henkilökohtainen tiedonanto 1.6.2020). *Silmä*-sanan tämänkaltaisesta käyttötavasta vaikuttaa olevan SMSA:ssa tietoja nimenomaan Pohjois-Pohjanmaalta, Kainuusta ja Peräpohjolasta. Ilmauksia *silimäänni*, *silimäänkin* ja kielteistä muotoa *silimäänkään* on SMSA:n murrekokoelmien perusteella käytetty vahvistus- ja vakuuttelusanana suurin piirtein merkityksessä ’todellakin, todellakaan’. Tällaisessa vahvistuskäytössä oleva ilmaus tajutaan nopeasti (lieväksi) voimasanaksi: *voi silimäänni!* Samalla tavalla käytetään ilmauksia *silimäteräänkin* ja *silimäniterään*.¹¹ Matti Pääkkönen (1978) ja Alpo Räisänen ovat arvelleet, että *silimäänni* ’silimään saakka’ on *silmä*-sanan vanha terminatiivimuoto ja vasta myöhemmin ilmauksen on alettu tulkita sisältävän liitepartikkelin *-kin*, *-kään*. (Nina Kamppi, henkilökohtainen tiedonanto 4.6.2020.)¹² Vastaavalla tavalla Päätalolla on toisaalla *Iijoki*-sarjassa toistuvasti käytössä ilmaus *silimäni terrään*, mutta myös il-

maukset *silihoonni* ja *silittiinni*. Viimeksi mainitut muodot Alpo Räisänen on selittänyt *silimäänni*-ilmauksen ”rönsyiksi” (Nina Kampi, henkilökohtainen tiedonanto 4.6.2020; Räisänen kirje Tuula-Riitta Rahille 22.8.1998); Pääkkönen (1978: 237) taas pitää artikkelissaan *silihoonni*-muotoa eufemismina *silimäänni*-muodolle.¹³

Kielitoimiston sanakirjan mukaan *veikkonen*-sanaa käytetään joko yksikössä tai monikossa varsinkin huudahduksissa ja päivittelyissä (KS s.v. *veikkonen*). Kuten olen edellä todennut, tarkastelemissani aineistossa ei esiinny manauksen, siunailun tai taivastelun funktiossa yhtään sanakirjamerkityksensä mukaan alatyylisiä, karkeana kirosanana käytettävää *vittu*-substantiivia ’naisen ulkoiset sukupuolielimet ja emätin’, mutta yhdyssanan *hevonvittu* osana kylläkin (KS s.v. *vittu*). Hjort (2007a: 70) pitää *hevon vittua* esimerkkinä kiroilufraasista, jossa sanan denotaatiota käytetään hyväksi. *Suomen sanojen alkuperä* määrittää sanan *vittu* pejoratiiviseksi häpyyn viittaavaksi sanaksi (SSA s.v. *vittu*).

Taulukko 2. Hermanni Päätalon repliikkien yleisimmät voimasanat Loimujen aikaan -romaanissa suhteutettuina koko romaaniin ja koko Iijoki-sarjaan.

Voimasana	Hermanni Päätalon repliikkien voimasanat Loimujen aikaan -romaanissa		Vastaava merkijono ¹⁴ Loimujen aikaan -romaanissa		Vastaava merkijono Iijoki-sarjassa	
	f	f%	f	f%	f	f%
<i>perkele</i>	52	30,9	143	85,0	3 547	81,4
<i>hel(e)vetti</i>	37	22,0	127	75,5	1 740	40,0
<i>saatana</i>	34	20,2	109	64,8	1 146	26,3
<i>piru</i>	14	8,3	75	44,6	1 670	38,3
<i>saateri</i>	9	5,4	10	5,9	66	1,5
<i>jumala</i>	8	4,8	13	7,7	725	16,6
<i>jumaliste</i>	5	3,0	24	14,3	639	14,7
<i>hel(e)kkari</i>	3	1,8	16	9,5	489	11,2
<i>ryökäle</i>	3	1,8	4	2,4	41	0,9
<i>silimäänni</i>	3	1,8	20	11,9	183	4,2
<i>silimäänkää(n)</i>	3	1,8	8	4,8	147	3,4
yhteensä	171		549		10 393	

Kaikkien *Iijoki*-sarjassa käytettyjen voimasanojen tutkiminen edellyttäisi koko aineiston lähilukua, minkä vuoksi olen koonnut taulukoon 2 ainoastaan aineistossani yleisimmät Hermannin käyttämät voimasanat. Niiden rinnalle olen taulukoinut vastaavien merkijonon absoluuttiset ja suhteelliset frekvenssit koko *Loimujen aikaan* -romaanista ja koko *Iijoki*-sarjasta. On edelleen huomattava, että olen lähilukenuk ainoastaan *Loimujen aikaan* -romaanin ja analysoinut Hermannin Päätalon repliikkien voimasanat, joten koko romaanin ja koko teossarjan osalta hakutuloksissa ovat mukana muutkin osumat kuin manauksen, siunailun ja taivastelun funktiossa olevat voimasanat. Siltä osin taulukon 2 tiedot ovat suuntaa-antavia. Tässä listauksessa eivät myöskään ole mukana aineistoromaanissani Hermannin Päätalon repliikkien ulkopuolella esiintyvät voimasanat.

Herkon repliikit olen poiminut itse hyödyntämällä sekä painettua kirjaa, korpusta että tekstitiedostoon tallennettua versiota romanisista. Koko romaanin lukumäärissä ovat mukana Herkon repliikit. Sekä romaanin että koko *Iijoki*-sarjan voimasanojen lukumäärät on ensin selvitetty Korp-työkalulla sanojen lemmahauulla eli perusmuodoilla hakemalla, minkä jälkeen olen varmistanut lukumäärät tekstitiedostosta hakemalla.¹⁵ Vertailu osoittaa, että yleisimpien voimasanojen osuus on melko samansuuntainen laajemmissakin aineistoissa. Tarkemman tarkastelun joudun kuitenkin jättämään jatkotutkimuksen aiheeksi. Vaikka aineisto täytyy tuntea huolellisesti, yhtä kirjaa lähilukemalla ei vielä saa kattavaa kuvaa koko *Iijoki*-sarjan vastaavista sisällöistä voimasanojen osalta.

Osasin olettaa, että Herkon puheessa useimmin toistuvat kirosanat *perkele*, *helevetti*, *saatana* ja *piru* olisivat olla frekventeimpien joukossa koko kirjassa ja kirjasarjassa. Tosin myös *jumaliste* vaikuttaa nousevan melko yleiseksi koko *Iijoki*-sarjassa. Yleisimpiä voimasanoja vastaavia merkijonoja on tuhansien *perkeleiden*, *hel(e)vettien*, *saatanoiden* ja *pirujen* lisäksi satoja koko *Iijoki*-sarjassa, kun taas harvinaisempia näyttää olevan vain joitakin kymmeniä. Vahva oletukseni on, että esimerkiksi *perkeleiden* huomattavaan enemmistöön *Iijoki*-sarjan voimasanojen joukossa vaikuttaa se, että kyseisellä voimasanalla on monia funktioita, joissa sitä voidaan käyttää. Se voi kuvastaa kielteisten tunteiden lisäksi tyytyväisyyden tunnetta. *Loimujen aikaan* -romaanissa on tällainen kohta: ”Isän kasvojen ilme kertoi,

että hän tykkäsi kerrankin olostaan. Heti kun tökkäännymme vastatusten, hän alkoi puhua: // – Pommauksen loppulitviiki on lakkarissa. Ja perkele kun Toivo makso vielä kaksi päiväläispäivää mieheen urkon 'urakan' kaupantekijäisiä." Toisaalta taas samassa teoksessa Kalle lakkaa kiroilemasta, kun on vähällä tehdä parannuksen, ja huomaa irtaantuneensa uskostaan sanoessaan *perkele*. Tämä voimasanavalinta on tietoinen kieliyhteisönkin näkökulmasta: näin Kalle viestii perheenjäsenilleen, ettei ole enää uskovainen. Alustavan korpuksen tarkastelun perusteella uskaltaisn esittää, että Päätalo on tuonut *Iijoki*-sarjassaan esiin monia harvemmin kuultavia voimasanoja ja jättänyt perinteiset *saamarit* ja *hitot* yksittäisiksi maininnoiksi.¹⁶

Erilaisilla voimasanoilla tuntuu olevan työnjako. Tutkimassani teoksessa *perkele* leimautuu hyvin voimakkaasti nimenomaan ronskien miesten käyttämäksi voimasanaksi, ja se näkyy siksi Herkon repliikeissä. Herkon lisäksi sitä käyttävät lähinnä Kalle ja Päätalojen ronskipuheinen naapuri Hiltu-Jakki. Nainen käyttää sitä koko kirjassa vain kerran, Riitu toistaessaan Herkon edellä käyttämän *perkeleen*.¹⁷ Toisaalta, kuten jo edellä on tullut esille, Hermannilla on myös hyvän tuulen voimasanoja ja sadatteluja, kuten *saateri* ja *voi sentoki*. Andersson ja Trudgill (1990: 54, 71, 192; ks. myös Hjort 2007a: 68) korostavatkin, että negatiivisten tunteiden lisäksi kirosanoilla voi ilmaista huumoria tai merkitä tiettyä tyyliä tai rekisteriä. Vaikuttaa siltä, että Päätalon tuotannossaan erottamia korvikekirosanoja käyttävät ainakin *Loimujen aikaan* -kirjassa myös naiset. Naisten käyttämiä voimasanoja ovat esimerkiksi *hiikkari*, *taivas*, *horpotti* ja *ketehen*.

On tietysti spekulointia pohtia, millaiset seikat ovat vaikuttaneet kirjailijan mielessä niihin valintoihin, joihin hän on päätenyt voimasanojen käyttämisessä. Kuten edellä on tullut esille, Päätalo sijoitti kiro sanat nimenomaan repliikkeihin, minkä tulkitsen osaltaan kertovan siitä, että hänen tavoitteenaan oli kuvata niiden avulla henkilö-hahmojensa luonnetta ja persoonaa. Vaikka edellä totesin Päätalon muistelleen *paskan*, *perseen* ja sukuelinten nimen olevan yleisimpiä kiro sanoja kotiseutunsa kielessä, niitä ei aineistossani Hermannin Päätalon repliikeissä ole. En tiedä, johtuuko se kirjailijan halusta kenties siloitella liikoja hävyttömyyksiä: Päätalohan on maininnut yrittäneensä ”suhteuttaa” asiat käyttäessään voimasanoja teoksissaan (ks. tämän luvun johdantoa). Toisaalta Päätalo on kertonut Luukkosen

(1980: 92–94) suomen kielen pro gradu -tutkielmaa varten tekemässä haastattelussa, että Koillismaan ”vanha” murre on kirjoitettuna niin raskasta lukea, että kirjailija on sittemmin hiukan oikonut murteeseen kuuluvia ”loppuveuhkauksia”. Tämä vahvistaa käsitystäni siitä, että muissakin murrepiirteissä ja kielellisissä valinnoissa Päätaalo on todennäköisesti tehnyt valikointia kaunokirjallisista syistä (puhekielen illuusion luomisesta ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013; Koivisto & Nykänen toim. 2013).¹⁸

Kallio-Herkon voimasanojen syntaktinen analyysi

Seuraavaksi tarkastelen, millaisissa syntaktisissa asemissa aineistoni voimasanat esiintyvät. Anderssonin ja Trudgillin (1990: 62–63; ks. myös esim. Riihonen 2019: 48) mukaan kirosanoilla voi olla viisi kielipillistä funktiota. Ne voivat olla ensinnäkin itsenäisiä ilmauksia (*separate utterances*, omassa aineistossani esimerkiksi *Perkele...!*) tai toiseksi löyhästi lauseeseen sidoksissa olevia lisäyslausekkeita lauseen alussa tai lopussa (*adsentences*; aineistossani *Perkele, kerran se kirpasoo!*). Lisäyslausekkeet eivät muuta lauseen merkitystä, mutta ne kertovat siitä, kuinka puhuja asennoituu siihen, mitä on sanottu, tai kuinka kuulijan tulisi ymmärtää se, mitä on sanottu. Kolmanneksi ne voivat olla lauseenjäseniä (*major constituents of the sentence*; subjekti, objekti, predikaatti, predikatiivi) tai neljänneksi lauseenosan lisäyksiä (määrite, adverbiaali). Viidenneksi ne voivat olla sananosia tai (esimerkiksi kysymyssanan) vahvistussanoja (*part of a constituent of a sentence, part of a word*). Sananosia lukuun ottamatta aineistossani on esimerkkejä näistä kaikista funktiosta. Ensimmäiseen ja toiseen kohtaan liittyvät voimasana-avalinnat olen ottanut erikseen huomioon syntaktisessa analyysissäni (ks. taulukossa 3 erityisesti parenteettiset lisäykset myöhemmin tässä luvussa), jossa toki jo peruslauseenjäsenyksessä on mukana kolmannen ja neljännen kohdan mukaisten voimasanojen analysointi nominaalisiin lauseenjäseniin ja erityyppisiin laajennuksiin (määritteisiin ja täydennyksiin).

Riihonen (2019: 48) on koostanut *Isosta suomen kielipista* (ks. VISK § 1 713, 1 725–1 728) yhdentoista erilaisen suomenkielisen voimasanan rakenteen listan. Havainnollistaakseni aineistossani esiin-

tyviä voimasanatapauksia annan Riihosen tekemän listauksen yhteydessä kustakin kohdasta esimerkin omasta aineistostani. Riihonen esittää seuraavan listan:

- 1) kiteytyneet konstruktiot (*Johan nyt on heleveti!*)
- 2) inessiivi esimerkiksi emfaattisissa vakuutteluissa, ihmettelevissä kysymyksissä (*Helevetissäkö kuukkassoo...*)
- 3) kieltosanan vahvistaminen tai korvaaminen (*helevetissä levveile*¹⁹)
- 4) *sti*-johdos finiittiverbin määritteenä (*Elä hiiha niin perkeleesti!*)
- 5) genetiivimäärite (*pirun hijas kahvinkokki*)
- 6) lausuman alussa interjektion tavoin (*Jumaliste äitisi peittelee ne hameillaan...*)
- 7) konjunktioalkuinen lause (*Perkele että valtio kenkkää torppariille metät*)
- 8) vuoron lopussa huomionkohdistimen tavoin (*Yhä paranoo, jumaliste*)
- 9) lausumanalkuisen nominaalijäsenen, finiittiverbin tai verbin määritteen jäljessä sävyartikkelin tavoin (*On perkele tuo Patruuna entiijan pellaaja!*)
- 10) interjektion tavoin itsenäinen vuoro yksin tai partikkelin kanssa (*Voi taivahan jumala...*)
- 11) kysymyslauseet (*Mitä perkelettä se Riitu tuohustaa tuommosta savupatsasta taivaalle!*)

Kieliopillisessa analyysissä lähtökohtanani ovat olleet Kaisa Tupin (2012) ja Helmi Riihosen (2019) pro gradu -tutkielmissaan tekemät syntaktiset analyysit kirosanoista. Tuppi tutkii muun muassa kirosanojen syntaktisia funktioita yläkouluikäisille laaditun aukkotestin avulla. Riihonen (2019: 5, 93) taas tarkastelee kirosanoja ja kiroilua talvi- ja jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Ajallisesti Riihosen aineisto sijoittuu hyvin lähelle tutkimaani aineistoa: *Loimujen aikaan* -romani ajoittuu Ylösen (2013: 421) mukaan syksyn 1937 ja joulukuun 1939 väliselle ajalle.

Olen päätenyt toteuttamaan oman analyysini Tupista ja Riihosesta jonkin verran poikkeavalla tavalla kahdesta eri syystä. Ensinnäkin heidän tutkimusaineistonsa ovat luonteeltaan erityyppisiä kuin oma, ja – kuten edellä on tullut esiin – tutkimani tekstiaineisto ei ole

varsinaisesti kirjoitettua eikä varsinaisesti puhuttua. Sen sijaan se on kirjoitettua kieltä, jossa tavoitellaan puhutun kielen illuusiota (ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013). Kirjoitetussa tekstissä lauseiden ja virkkeiden rajat hahmottuvat eri tavoin kuin puhutussa tekstissä, jonka prototyypinen muoto on dialogi (ks. VISK § 1 004). Vaikka keskustelu rakentuu repliikeistä eli vuoroista ja vuorot ovat ennemminkin dialogisia kuin syntaktisia kokonaisuuksia, kaunokirjallisessa tekstissä niissä ei kuitenkaan ole suoraan kyse puheen litteraattia vastaavasta ”hidastuksesta”, joka on kirjoitettu puheen pohjalta mahdollisimman yksityiskohtaisesti. Puhutun kielen kielioppi on siihen verrattuna joiltain osin erilainen, ja vaikka päättäisin tutkia aineistoani puhutun kielen näkökulmasta, minulla ei ole pääsyä repliikkien prosodiaan. En siis voi tukeutua aukottomasti kumpaankaan järjestelmään. Olen ratkaissut tämän asian lähtemällä liikkeelle enemmän puhutun kuin kirjoitetun kielen kieliopista käsin. Hyödynnän analyysiä tehdessäni erityisesti *Ison suomen kieliopin* käsitteistöä.

Toiseksi – kuten taulukko 3 havainnollistaa – Tupin (2012) syntaktisessa analyysissä kiro sanoja voi olla määritteenä (genetiivimääritteenä, interrogatiivipronominin määritteenä, astemääritteenä), yksin tai lausuman alussa (interjektiona, päälauseetta korvaamassa²⁰), irrallisena adverbiaalimääritteenä tai osana idiomeja. Jostain syystä Tupilla on *vituttaa*-verbijohdos omana kohtanaan. Riihonen (2019: 49) sen sijaan kertoo keskittyneensä joustavasti siihen syntaksin tasoon, joka kussakin tapauksessa on hänen mukaansa oleellisin kiro sanarakenteen kannalta. Hän jakaa tekemänsä tarkastelun karkeasti kiro sanoihin lauseenjäseninä, määritteinä, osana lauserakenteita, interjektioina sekä osana kiteytyneitä konstruktioita ja idiomeja. Riihosen (2019: 72–73) analysoimat kieliopilliset rakenteet ovat genetiivimäärite, subjekti, adjektiivimäärite, vakiintuneet ilmaisut, verbin määrite, predikaatti, konjunktiolause, interjektio, predikatiivi, kysymyslause, kiellokonstruktio, muu lauseenjäsen ja pronominin määrite. Molempien luokittelussa liikutaan kolmella kielen tasolla. Sanaluokkien tason lisäksi luokittelussa näkyvät lauseenjäsenten ja lauserakenteiden tasot. Suhteutan syntaktisen analyysini mallia Tupin ja Riihosen tutkimusasetelmiin taulukossa 3.

Taulukko 3. Eroteltujen kieliopillisten rakenteiden vertailua Tupin (2012: 36), Riihosen (2019: 72) ja tämän tutkimuksen syntaktisessa analyysissä.

Tuppi (2012: 36)	Riihonen (2019: 72)	Saviniemi (2022)	
		lauseenjäsentehtävä	= 77
	predikaatti		
		– adverbiaali	30
	subjekti	– subjekti	7
	predikatiivi	– predikatiivi	4
	adjektiivimäärite		
		– objekti	2
genetiivimäärite	genetiivimäärite		
		– genetiivilaajennukset	34
interjektio	interjektio		
	verbin määrite		
adverbiaalimäärite			
astemäärite			
interrogatiivi- pronominin määrite	pronominin määrite		
osana idiomia	vakiintuneet ilmaisut		
	konjunktiolause		
korvaa päälauseen			
	kysymyslause		
	kieltokonstruktio		
<i>vituttaa</i> -verbi			
	muu lauseenjäsen		
		lisäys	= 90
		itsenäinen ilmaus	= 11
		Yhteensä	178

Nähdäkseni voimasanojen syntaktista analyysiä ei voi tyhjentävästi selittää, jos käytettävät käsitteet eivät edusta samaa tasoa. Koska olen analyysissäni kiinnostunut siitä, mitä voimasanoilla tehdään kulloisessakin lausumassa, mielestäni on tarkoituksenmukaista katsoa, miten ne syntaktisesti sijoittuvat vuoroihin. Toisin sanoen analyysiäni selkeyttääkseni rajaan tutkimukseni ulkopuolelle sanaluokkien ja lauserakenteiden tasot ja keskityn selvittämään, mitä aineistoni voimasanoilla tehdään lauseenjäsennystasolla. Koska puhekielen illuusiota edustavat tekstit eivät liene jäsennettävissä analysoimalla ainoastaan

nominaalisia lauseenjäsieniä ja määritteitä, olen ottanut mukaan lisäykset, joiden katson olevan samalla kielen tasolla lauseenjäsentehävien kanssa. Luokitteluni perustuu voimasanojen ryhmittelemiseen syntaktisen roolin mukaisesti, riippumatta siitä, mikä on kyseisen voimasanan morfologinen muoto.²¹

Sijoitin analyysissäni aineistoni voimasanat ensinnäkin nominaalisten lauseenjäsenten luokkiin. Aineistossani ei ole – todennäköisesti aiheeni rajauksen vuoksi – lainkaan predikaattimuotoisia voimasanoja.²² Aineistoni voimasanat ovat substantiiveja tai kiteytyneitä rakenteita, jotka eivät voisikaan toimia predikaatteina.²³ Myöskään voimasanojen adjektiivista käyttöä aineistossani ei ole. Sen sijaan tarkastelemani voimasanat toimivat yleisimmin lauseenjäsentehävistä genetiivilaajennuksina: joko genetiivimääritteinä (esimerkit 1–5) tai yksittäistapauksessa genetiivitäydennyksenä ([– –] ja meni **saatanain** kansa monta päivää rokuliksi). Näissä voimasanana on useimmiten *helevetti*, mutta myös *saatanan*, *perkeleen*, *pirun* ja *helekkarin* ovat mahdollisia. Genetiivimäärite esiintyy useimmiten substantiivin mutta toisinaan adverbien tai adjektiivien laajennuksena.

Ison suomen kieliopin (VISK § 1 726) mukaan kirosanaa substantiivina genetiivimuotoisena määritteenä käytetään usein nimittelyssä, kuten *saatanan kusipää*. Esimerkissä 1 Herkko kuitenkin kohdistaa nimittelyn itseensä. Esimerkin 2 genetiivirakenne liittyy tuskastuneisuuden tunteeseen, kun taas esimerkiksi 3 se liittyy jonkinasteiseen ärähdyksellä ilmaistuun epäluuloisuuteen. Esimerkissä 4 Herkko on kiukustunut veljensä radion kuuntelemista koskevaan nuukailuun. Esimerkki 5 eroaa näistä muista siinä, että siinä kirosanojen – myös genetiivirakenteen – funktiona vaikuttaa olevan ilahtuneisuuden tunne, kun karkailevat lehmät saatiinkin aidattua pois naapurin mailta.

(1) [– –] Voi minnua **saatanan** laukkia...!

(2) – Mikä **helevetin** koppijainen lähti kaivautumaan korvan sissään! [– –]

(3) – Mitä **helevetin** romuja? [isä ärähti.]

(4) [– –] Vähän päästä itköö, että kulluu ne..., mitä **helevetin** annootia ja märkiä akkumulaattoria siinä on.

(5) [– –] Siinä, saateri, joutuu sunterit ’lehmät’ ällistelemään, että mihin **helekkarin** pohjukkaan nyt tuli uijuksi. [– –]

Toiseksi yleisin lauseenjäsentehtävä on adverbiaalina toimiminen. Olen luokitellut adverbiaaleihin *silimäänni-* ja *silimäänkää(n)-*voimasanat, koska terminatiivimuodot eivät ole kieliopillisessa sijassa, joten ne ovat aina adverbiaaleja. Adverbiaalien ryhmässä ovat aineistoni voimasanojen (*niin*-sanat sisältävät) *-sti*-adverbijohdokset, kuten esimerkeissä 6–7. Riihosenkin (2019: 45) aineistossa *-sti* on ainoa adverbijohdin. Antamani esimerkit liittyvät tilanteisiin, joissa Herkko valittelee fyysistä jaksamistaan Kallen rinnalla. *Ison suomen kieliopin* (VISK § 374) mukaan substantiivikantaisten *-sti^x*-johdosten kantana on usein voimasana ja ne ilmaisevat paljoutta affektisesti.

(6) – Elä hiiha **niin perkeleesti!** [– –]

(7) – Pakottaa **niin perkeleesti** paikkoja, ja raato menny nukuissa tönkiksi kun puuhevosella... [– –]

Esimerkki 8 havainnollistaa, että adverbiaalien ryhmässä tyypillinen voimasana on *helevetti*, koska se taipuu muun muassa sisäpaikallissijoissa. Toki ihmettelyn vahvistamiseen käytetään muitakin voimasanoja (esimerkki 9). Muita adverbiaalina toimivia voimasanoja ovat *hiisi*, *saatana* ja *piru*. Adverbiaalien ryhmään olen luokitellut *silimäänni-* ja (*ei*) *silimäänkää(n)* -tyyppiset tapaukset sillä perusteella, että niiden taustalla on vanha terminatiivimuoto (esimerkki 10).

(8) – **Helevettiinkö** se poika on huilannu? [– –]

(9) – **Pirustako** niihin Pelistäjän isäntiin nyt rahanhimo iski...

(10) [– –] Vahto-Toivo sano jo lopulta, että hän ei **silimäänkää** nosta ennää puolta penniä... [– –]

Subjektina tarkasteleman voimasanat eivät ole kovin tyypillisesti, mutta useammin kuin predikatiivina tai objektina. Aineistoni voimasanoista etenkin *piru* toimii subjektina (esimerkit 11–12), usein nimenomaan kysymysmuotoisena (retorisen) kysymyksen yhteydessä. Tapauksen *Perkele hävenny rahasa...* olen kuitenkin tulkinut niin, että kyseessä ei ole lauseen subjekti.

(11) [– –] Akkako sen lie puhutellu eilen päivällä kun oltiin metässä, vain **piruko** tuon ryhisti. [– –]

(12) [– –] Sitä ei usko **pirukaa**, miten monella äänellä se [karhu] rallatteli ja rumpasi suullaan. [– –]

Aineistoni predikatiivirakenteet ovat useimmiten tuloslauseita esi-
merkin 13 tavoin. Poikkeuksen tästä muodostaa Herkon repliikki *Se
nyt on **helekkaria**, että isot ihmiset juuvva märsyävät ja unneuttavat
lapsen*, jossa *helekkari* toimii predikatiivina mutta on ehkä odotuk-
senvastaisesti partitiivimuodossa.

(13) – Ei saatana tästä tule **hevonvittua**...! [– –]

Aineistossani objekteiksi olen tulkinnut esimerkeissä 14–15 havain-
nollistamani lauseenjäsenet. Voimasanalla korvataan *mitä*-kysymys-
sana, kun Herkko on epätietoisuuden vallassa – kyse ei kuitenkaan
ole konkreettisesta tekemisen kohteesta sinänsä.

(14) – En tiijä, että **perkeleenkö** tässä tekisi...

(15) [– –] En tiijä **helevetinkö** tässä tekisi.

Kuten edellä on tullut esiin, kaikki aineistoni voimasanat eivät luon-
nollisestikaan ole nominaalisia lauseenjäseniä, minkä vuoksi olen
niiden lisäksi tarkastellut lauseenjäsenyyksen tasolla tekemässäni
analyysissä lisäyksiä ja lauseenkokoisia itsenäisiä ilmauksia. VISK
(§ 1 071) määrittelee syntaktisen rakenteen keskellä sijaitsevan, sivu-
huomautuksena toimivan lisäyksen parenteesiksi (esimerkiksi [– –]
*jollaisia me, **Luoja nähköön**, lienemme joka sorkka*). Parenteettiset
lisäykset eivät voi integroitua lauseen jäseniksi, ja ne voivat olla min-
kä muotoisia tahansa. Vuorossa voi siis asiasisällön lisäksi olla irto-
naisempia lisäyksiä, jotka voivat olla parenteettisia eli sijaita keskellä
syntaktista rakennetta (VISK § 1 004). Kirjoitetussa tekstissä paren-
teesi merkitään *Ison suomen kielipin* (VISK § 1 073) mukaan muusta
lauseesta erilleen ajatusviivojen tai sulkeiden avulla. Aineistossani ne
on toisinaan erotettu pilkuin, muttei läheskään aina.²⁴ Samassa pykä-
lässä todetaan, että puhutussa kielessä parenteettiset lisäykset voivat
erottua prosodisesti muusta ympäristöstään. On jälleen otettava huo-
mioon, että koska aineistoni ei ole puhuttua eikä edes ääneen luettua,
en pysty tarkastelemaan voimasanojen yhteydessä käytettävää proso-
diaa, vaan sen sijaan joudun tekemään päätelmäni pelkästään kirjoin-
tetun tekstin varassa.

Isossa suomen kieliopissa (VISK § 1 071) todetaan, että parenteesi voi ensinnäkin kommentoida koko kehysrakennetta, jonka osana se toimii. Se voi tarkentaa, korjata tai laajentaa jotain edeltävää ilmausta tai ennakoita tulevaa. Keskustelun kannalta kyse voi olla siitä, että se mahdollistaa puhujalle pitemmän vuoron; vuorovaikutuksen kannalta se yleensä selventää aiempaa vuoroa. Parenteettinen lisäys voi olla monen muotoinen. Se voi olla esimerkiksi kokonainen lause, kiteytynyt sanonta tai nominatiivimuotoinen substantiivilauseke. Parenteettinen lausuma voi myös sijoittua eri kohtiin meneillään olevassa kieliopillisessa rakenteessa (VISK § 1 072; ylipäänsä voimasanan sijoittumisesta vuoroon ks. § 1 727). Voimasanan käyttäminen lisäyksenä on aineistossani kaikkein yleisintä. Lähes yhtä usein voimasana on vuoron alussa kuin sen keskellä, kun taas vuoron lopussa se on huomattavasti harvinaisempi. Yksittäisissä tapauksissa voimasana toimii jälkilisäyksenä nimenomaan liitekysymyksen muodossa (ks. VISK § 1 058), kuten tapauksessa *Kuka tämän kanto lentokoneromuihin, piruko?*

Aineistossani on esimerkkejä kaikista kolmesta paikasta, joihin parenteettinen lausuma voi sijoittua lausumassa *Ison suomen kieliopin* (VISK § 1 072) mukaan: subjektin ja predikaattiverbin väliin, verbin ja objektin tai muun täydennyksen väliin tai keskelle substantiivilauseketta määritteen ja sen pääsanan väliin. Annan seuraavaksi esimerkin kustakin tällaisesta tapauksesta. Esimerkissä 16 lausuma alkaa predikaatilla, mikä vaikuttaa olevan voimasanojen yhteydessä melko tyypillistä, ja parenteettista lisäystä *perkele* seuraa yksikön toisessa persoonassa oleva subjekti. Esimerkissä 17 taas voimasana sijoittuu kielteisessä liittomuodossa apuverbinä toimivan kieltoverbin ja objektina toimivan *näitä*-pronominin väliin. Esimerkissä 18 affektia vahvistava voimasana *saatanan* sijoittuu genetiivimääritteen eli *tuo*-pronominin jälkeen ennen substantiivia *piipunkänäsä*.

(16) – Olet, **perkele**, sinä täysi ori...

(17) [– –] Ei **perkele** näitä jaksa nakella! [– –]

(18) – Niin pitkään tuo Riitu tuohustaa tuon **saatanan** piipunkänäsä kansa, että saahaan venäläisten pommit niskaan [, oli isä uksinut.]

Tarkastelemieni voimasanojen joukossa on jonkin verran lauseenkokoisia itsenäisiä ilmauksia, jotka eroavat parenteettisista lisäyksistä siinä, että ne eivät toimi sivuhuomautuksena, vaan muodostavat itsenäisen vuoron. Tällaisia ilmauksia aineistossani ovat etenkin interjektiot ja niitä hiukan laajemmat huudahdukset. Muodostaessaan vuoron yksin tai vähintään yhden partikkelin kanssa voimasana käyttäytyy interjektioiden²⁵ eli huudahduspartikkeleiden kaltaisesti. Interjektion ja voimasanan ketju toimii usein reaktiivisena vuorona, jolloin sen reaktio saattaa kohdistua edellisen puhujan lausumaan. Voimasana voi osoittaa yksinäänkin reaktion voimakkuutta. (VISK § 1728; interjektioista ks. myös § 856.) Aineistossani on tapauksia, joissa on pelkkä voimasana, kuten esimerkiksi 19. Aineistossani huudahduksina toimivat voimasanat ovat tyyppiä *perkele* ~ *per-ke-lehh*; *jumalankiiotos!*; *saateri*; *voi sentoki*; *voi saatana*; *voi taivahan jumala*. Interjektioita ovat *voi ryökäle* -tyyppiset voimasanatapaukset (ks. esimerkit 19–20).

(19) – **Per-ke-lehh...!**

(20) – **Voi saatana!** Kello tulloo kolome...

Selvästikin voimasanojen luokittelemisessa tarvitaan muita ryhmiä nominaalisten lauseenjäsenten rinnalle, joten parenteettisten lisäysten ja lauseenkokoisten itsenäisten ilmausten tarkastelu tuovat kokonaiskuvan hahmottamiseen tarvittavaa lisävalaistusta. Vaikuttaa siltä, että *Iijoki*-sarjan voimasanoilla on monenlaisia kieliopillisia mutta myös muita funktioita, joita en pystynyt tutkimuksen tässä laajuudessa käsittelemään. Pohdin seuraavaksi mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

Lopuksi

Tässä luvussa tavoitteeni on ollut osoittaa, millaisia voimasanoja fiktiivinen Hermann Pääatalo käyttää ja millaisissa syntaktisissa asemissa nämä voimasanat esiintyvät. Voimasanoilla tarkoitan sanoja, joiden merkitys on kontekstista riippuvainen, joita voidaan käyttää tunnepurkauksiin ja joita ei tulkita kirjaimellisesti. Olen keskittynyt voimasanoihin, joita käytetään manauksen, siunailun ja taivastelun

funktiossa. Aineistonani on ollut fiktiivisen Hermannin Pääatalon repliikit Kalle Pääatalon *Loimujen aikaan* -romaanissa. Yleisimmät Hermannin käyttämät voimasanat ovat *perkele*, *helevetti*, *saatana* ja *piru*. Hänen voimasanansa toimivat joko lauseenjäsenetehtävässä, parentheettisena lisäyksenä tai lauseen kokoisena itsenäisenä ilmauksena. Lauseenjäsenetehtävissä toimiessaan voimasanat ovat tyypillisesti joko genetiivimääritteitä tai adverbiaaleja. Varsinaisten lauseenjäsenetehtävien lisäksi voimasanojen tarkastelu parentheettisina lisinä ja lauseen kokoisina itsenäisinä ilmauksina mahdollistaa syntaktisen analyysin yhdellä kielen tasolla.

Fiktiivisen Hermannin Pääatalon kielessä on jatkotutkimuksen kannalta monenlaisia kiinnostavia kielellisiä aineksia, joista mainittakoon tässä

- hyperbolat, *Saimi kuuluo sillon jo lutteen kävelyn*
- nominaalinen ja verbaalinen koloratiivikonstruktio²⁶, *se palakollisen mätös; käyvä jytälletään koulua*
- paheksuntaimperatiivi (ks. Forsberg 2019: 4–43), *Ärsytä sinä vielä lissää!*
- uskontosanasto, *mikä autuus siitä ratkijaisi*.

Näistä kielellisistä aineksista voi jatkotutkimuksessa lähteä selvittämään ilmiötä, jota kirjailija Kalle Pääatalo nimittää *Iijoki*-sarjassaan käänteishuumoriksi. Hän antaa teoksissaan joitain esimerkkejä käänteishuumorin käytöstä, muttei kuitenkaan määrittele sitä sen tarkemmin. Käsillä olevaa tutkimustani on motivoinut haluni lähteä tämän käänteishuumorin jäljille tutkimalla aluksi yksittäistä kielenkäytön piirrettä, voimasanojen käyttöä. Otaksun, että näilläkin kielellisillä valinnoilla on merkittävä osuus Pääatalon mainitseman käänteishuumorin kielenkäytössä. Voimasanojen affektiivisuudesta lienee helpompaa olla yksimielisiä kuin siitä, mikä kenenkin mielestä on huumoria. Olen siis lähtenyt liikkeelle ennemmin kielestä kuin sen antamista vaikutelmista (ironian monitulkintaisuudesta ks. esim. Rahtu 2006: 19–20). Käänteishuumori vaikuttaa niin laajalta ja monisyiseltä ilmiöltä, että sen tarkempaan tarkasteluun tarvitaan monipuolista jatkotutkimusta.

Tutkimukseni teoreettisia ja metodisia kysymyksiä pohtiessani erityisen kiinnostavaksi osoittautui *kirosanan* ja *voimasanan* määritelmien problematisointi. Kiro sanoja tai laajemmin voimasanoja analysoidessaan joutuu koko ajan tasapainottelemaan kontekstin tulkin kanssa. Tähänkin voitaisiin saada lisävalaistusta *Iijoki*-sarjan korpuksen laajamittaisemmalla hyödyntämisellä.

Havaintojeni perusteella harvimmin toistuvien voimasanojen kohdalla yksittäisen romaanihenkilön pystyy tunnistamaan niiden käytöstä.²⁷ Suppeakin tarkastelu osoittaa alustavasti, että voimasanojen käytöllä voidaan luoda kieli-ideologioihin peilautuvia vastakkainasetteluja vanhoillislestadiolaisten ja muiden välille (ks. Keskimään 2015: 174 kuvio *Iijoki*-sarjan kielenkäyttäjryhmistä kieli-ideologiassa jatkumossa). Toisaalta korpus mahdollistaa *perkeleen* tai jonkin muun voimasanan jakauman tutkimisen koko *Iijoki*-sarjassa. Tämän kielenpiirteen, voimasanojen, käyttö osaltaan viimeistelee Kalle Päätalon synnyinselkosen kielimaiseman kuvausta.

Iijoki-sarjassa on runsaasti voimasanoja, joista osa on etenkin lestadiolaisten käyttämiä korvikekirosanoja, esimerkiksi *herkieaika*, *hiikkari*, *horpotti*, *kuotta*, *pahukkeri*, *setinen* ja *sevie*. Näiden tarkastelu pääosin rajautui tutkimukseni ulkopuolelle, koska niitä ei esiinny tarkasteltavana olleessa romaanissa Hermannin Päätalon repliikeissä, mutta jatkossa olisi kiinnostavaa tutkia niitäkin kansanlingvistiksestä näkökulmasta.²⁸

Nämä ovat vain yksittäisiä esimerkkejä siitä, että tutkittavaa riittää tulevaisuudessakin runsaasti. *Iijoki*-sarjasta luotu korpus on Kielipankissa ensimmäinen näin laaja kokoelma yhden kirjailijan tuotantoa, joten soisin, että mahdollisimman monen eri alan opiskelijat ja tutkijat tarttuisivat mahdollisuuteen ja hyödyntäisivät sähköistä aineistoa erilaisten aiheiden tarkastelussa (jatkotutkimusaiheista ks. myös Karkulehto, Laippala, Launis, Märsynaho, Saviniemi & Sääskilahti tässä teoksessa). Korpuksen sisältämät liki puoli miljoonaa virtettä ja lähes 5,3 miljoonaa sanetta ovat tutkijoiden vapaasti käytettävissä.

Viitteet

- 1 Kalle Päätalo ihaili ja arvosti kirjailija Antti Heikkisen (2019: 146) tulkinnan mukaan hyviä jutunkertoja, ja Leena-puoliso kertoi, että kirjailija osasi *lypsää ukolta* eli isältään vanhoja juttuja (Marttinen 1999: 17).
- 2 Vaikka *Iijoki*-sarjassa on paljon yhtymäkohtia todellisuuden kanssa, on selvää, että minulla ei ole pääsyä kirjailijan isän käyttämään kieleen. Siksi tarkastelen artikkelissani *Iijoki*-sarjan fiktiivisen henkilöihahmon kielenkäyttöä (ks. myös Keskimaa 2018: 25).
- 3 On syytä muistaa, että suomen kielessä esimerkiksi *paska* ja *kusi* ovat olleet alun perin arkisten asioiden nimityksiä ja ne olivat pitkään lääketieteessä käytettyjä käsitteitä eli neutraaleja sananvalintoja. Christfrid Ganander ohjeistaa *Eläinden Tauti-Kirjassa* vuodelta 1788 muun muassa näin: *Esimerkiksi Surwo Liwerstikkua, sekoita wanhaan wiinaan ja truiska Eläimen sieramiin, ja pane tuoresta Sian paskaa haawan päälle*.
- 4 Käytän tutkimuskirjallisuuteen viitatessani *kirosana*-käsitettä, jos sitä on käytetty alkuperäislähteessä.
- 5 *Loimujen aikaan* on voimasanojen käytön ja metakielisen kommentoimisen kannalta erityisen mielenkiintoinen tutkimusaineisto, sillä kirjan tapahtumien aikana fiktiivinen Kalle Päätalo sairastuu ja antaa saarnata syntinsä anteeksi. Toivuttuaan keuhkokuumeesta hän kuitenkin irtaantuu uskostaan.
- 6 Kommentoimissaan kirjojensa voimasanoja Päätalo mainitsee *yrittäneensä suhteuttaa* asiat, sillä hänen kielentallennuspyrkimyksensä kuului olennaisesti se, että asioiden ilmaisua ei sievistelty mitenkään (Vehviläinen 1978: 171; Marttinen 1996: 35).
- 7 Korpusvetoisuuden ja korpuslähtöisyyden eroista ks. esim. Tognini-Bonelli 2001: 84; Jantunen 2009: 106.
- 8 Esimerkiksi *Iijoki*-sarjassa Kalle Päätalon Riitu-äidin tunnusmerkkinen *sanomapitsi* (< *son of a bitch*, 'huoranpenikka') -sadattelu ei esiinny *Loimujen aikaan* -romaanissa yhtään kertaa.
- 9 On merkille pantavaa, että Koivusaaren (2018: 47) haastattelemista informanteista lähes kaikki ei-lestadiolaiset olivat sitä mieltä, että kiroileva henkilö ei voi olla lestadiolainen, mutta lestadiolaiset kertoivat vanhoil-
listlestadiolaisten kiroilevan paljon. Koivusaari (2018: 17) keräsi haastattele-
luaineistonsa vuosina 2016–2017.
- 10 Vaikka fraasi *taivahan takoja* esiintyy Kalevalassa ja kansanrunoissa, Itä-Suomessa tuollaisia tokaisuja ja sanontoja on voinut havaita jonkinlaisina fossiileina tavallisessa kansanpuheessakin (Irmeli Pääkkönen, henkilökohtainen tiedonanto 27.5.2020). Tässä valossa voi ajatella, että Herkon käyttämät sanonnat voisivat olla suullista kansanperinnettä.
- 11 Martti Anneberg (2008) on julkaissut teoksen nimeltä *Silimäniterhän. Sodankylän murrekirja. Perusevää murteen käyttöön ja murreasanasto*.
- 12 Terminatiivisijan tehtävänä on osoittaa, mihin asti jokin ulottuu (Alhoniemi 1978: 188 ja siinä mainitut lähteet): se vastaa kysymykseen "mihin asti, saakka" (Remes 2009: 72). Suomessa ei ole terminatiivisijaa (Alhoniemi 1978: 188 ja siinä mainitut lähteet). Viro on ainoa itämerensuomalainen

- kieli, jossa esiintyy *ni*-päätteinen (< *-*nnik*) terminatiivi nominiparadigman muotona (Remes 2009: 83 ja siinä mainitut lähteet). Alpo Räsänen otaksuu kirjjeessään Tuula-Riitta Rahille 22.8.1998, että *silimäänni* on lähöisin vannottelukontekstista merkityksessä 'silimääni saakka vannon'. (Terminatiivista ks. myös Pääkkönen 1978.)
- 13 Selvästi eri asia on (*voi*) *silimä* kirosanana, joka mainitaan Koivusaaren gradussa nimenomaan vain lestadiolaisten käyttämänä kirosanana. Koivusaaren (henkilökohtainen tiedonanto 25.5.2020) käsityksen mukaan se on kirosanana melko lievä ja sitä käytetään yleensä huudahduksena.
  - 14 Olen laskenut taulukon frekvensseihin yhteen svaavokaalilliset ja svaavokaalittomat variantit. Vastaavasti olen ottanut tekemissäni hauissa huomioon eri taivutusmuodot, esimerkiksi *saatanaa*, *saatanoita*.
  - 15 Kaksinkertaisella tarkastelulla olen halunnut varmistaa, että taulukossani on mukana harvinaisimpienkin voimasanoihin viittaavien merkkijonojen kaikki esiintymät. Korpus ei vielä osaa jäsentää kaikkia ei-yleiskielisiä sanoja oikein (ks. Saviniemi & Mantila tässä teoksessa).
  - 16 Korpuksen lemmahaun mukaan koko *lijoki*-sarjassa on vain kaksi *saamaria* ja 35 *hittoa*.
  - 17 Tommi Kurki (henkilökohtainen tiedonanto 15.8.2019) ehdottaa tämän tyyppiselle ilmiölle nimitystä *kaikukiroilu*.
  - 18 Tosin tämän ajatuksen perinpohjainen selvittäminen edellyttäisi *Koillismaa*- ja *lijoki*-sarjojen kielen vertailua, sillä käsittääkseni Pääatalo viljeli murteellisuuksia runsaammin *Koillismaa*-sarjassa.
  - 19 Mainittu esimerkki *Helevetissä levveile...!* ja *Perkele minä tapa ihteäni heti ensimmäisellä valavokilla* ovat aineistoni ainoat kieltoverbittömät kieltokonstruktiot (ks. Kotilainen 2007, 2012).
  - 20 Tämä Tupin (2012) päälauseetta korvaavien ilmausten luokka lähtee liikkeelle kirjoitetun kielen näkökulmasta: siitä, että kirjoitetussa kielessä on täydellinen lause (finitiiverbittömistä rakenteista ks. esim. Visapää 2008; Västi 2012). Siksi se ei ole minun aineistossani tarkin mahdollinen.
  - 21 Tapauksessa – *Mitä perkelettä se Riitu tuohustaa tuommosta savupatsasta taivaalle!* [– –] voimasana vaikuttaa morfologisesti olevan objektin kaltaisessa käytössä, mutta lauseessa itsessään on jo objektina *savupatsasta*. Siksi olen jäsentänyt voimasanan tässä kontekstissa adverbiaaliksi – adverbiaaleissahan voi olla kiteymiä muista sijamuodoista.
  - 22 Useimmat voimasanat ovat *Ison suomen kieliopin* perusteella täysiparadigmaisia substantiiveja. Voimasanasubstantiivit esiintyvät vakiintuneesti lähinnä kieliopillisissa sijoissa, ja ne ovat mukana kiteytyneissä konstruktioissa. (VISK § 1 725.)
  - 23 Riihonen (2019: 51) huomauttaa, että (V)ISK (§ 1 725) mainitsee kirosanaverbeistä ainoastaan *vituttaa*, ja sitä Herkko ei käytä aineistoni repliikeissä kertaakaan. Hän kyllä kieltää poikaansa muutamia kertoja *vittuillemasta*, mutta nämä vuorot eivät ole manauksen, siunailun tai taivastelun funktiossa.
  - 24 Konstruktio *on se saatana kumma ~ ihme* esiintymiskontekstien affektisia ominaisuuksia ja niiden vaikutuksia kandidaatintutkielmassaan tarkastellut Katja Pyörälä (2021: 11–12) toteaa, että hänen tutkimassaan raken-

- teessa *saatana* muistuttaa parenteettista lisäystä ja erityisesti kiteytynyttä sanontaa. Myös omassa aineistossani on useita kiteytyneiltä vaikuttavia rakenteita, joiden tarkempi tarkastelu jää jatkotutkimuksen tehtäväksi.
- 25 Riihonen (2019: 62) kuitenkin huomauttaa, että kirosanailmaukset eivät ole prototyypisimpiä interjektioita (ks. myös VISK § 856).
  - 26 Koloratiivikonstruktioista Pääatalon *Koillismaa*-sarjassa ks. Annala 1973: 183–186; Rääpysjärvi 2005.
  - 27 *Kalle Pääatalon kirjallisuudesta tykkäävien yhitys* -nimisessä Facebook-ryhmässä on alettu viime vuosina käyttää Hermannin Pääatalolle tyypillisestä *Voi taivahan jumala!* -tokaisusta lyhennettä *VTI*.
  - 28 Kalle Pääatalon *Iijoki*-sarjassa on muun muassa *ketehen*-ilmauksia, kuten *Ketehen mitä tuppuropi!* *Ketehen* vaikuttaa liittyvän etuvokalaasiin *ke*, *ketehän* 'ka, katohan' -muotoihin interjektioista, jotka kuuluivat Suomussalmen murteessa etenkin hevosiemiesten kielenkäyttöön (ks. Räisänen 1965: 40; *Koillismaa*-sarjan osalta Annala 1973: 176). Toisaalta taas Pääatalo antaa kirjoissaan kansanlingvistisen selityksen esimerkiksi haukkumasanalle *siivatta*, jonka merkitys vienankarjalaksi on 'kotieläin, varsinkin nauta (myös lammas, sika tai hevonen)' (KKS s.v. *siivatta*; ks. myös Tavi 2015: 93). Kirjailija mainitsee sanan tulevan kirjan henkilöiden puheeseen vienankarjalasta, ja toisinaan se esiintyy teoksissa nimenomaan vienankarjalan kielen imitoimisen yhteydessä. *Siivatta* esiintyy koko *Iijoki*-sarjassa 10 kertaa, ja näyttää siltä, että sitä käyttää aina nainen puhuessaan miehille tai miehistä, kuten *Rupesiko se, siivatta, vielä kopeloimaan?*

Lähteet

Aineisto

- Pääatalo, Kalle 1976: *Loimujen aikaan. Juuret Iijoen törmässä*. Jyväskylä: Gummerus. 640 sivua.
- Oulun yliopisto 2019: *Iijoki, Oulun yliopiston Pääatalo-kokoelma, Kielipankki Korp -versio* [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019102101>.

Kirjallisuus

- Andersson, Lars-Gunnar – Trudgill, Peter 1990: *Bad language*. Oxford: Blackwell.
- Alhoniemi, Alho 1978: Suomen kielen terminatiiveista. – Alhoniemi, Alho (toim.), *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978* s. 188–206. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku: Turun yliopisto.
- Annala, Erkki 1973: *Kalle Pääatalon Koillismaa-romaanisarjan kielen murrepiirteitä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

- Anneberg, Martti 2008: *Silimäniterhän. Sodankylän murrekirja. Perusevää Sodankylän murteen käyttöön ja murreasanasto*. Sodankylä: Sodankyläseura.
- Beers Fägersten, Kristy 2012: *Who's swearing now? The social aspects of conversational swearing*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. https://www.researchgate.net/publication/282730425_Who's_Swearing_Now_The_Social_Aspects_of_Conversational_Swearing (30.11.2021).
- Eagleton, Terry 1997: *Kirjallisuusteoria. Johdatus*. Tampere: Vastapaino.
- Enell-Nilsson, Mona & Hjort, Minna 2013: "Fuck sädant." Snabba cash -romaanin monikielisistä voima- ja haukkumasanoista sekä niiden suomen-, saksan- ja englanninkielisistä käännöksistä. – Marja Kivilehto, Minna Ruokonen & Leena Salmi (toim.), *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*. Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies s. 95–110. Vol. 7. <https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/fuck-s%C3%A5dant-snabba-cash-romaanin-monikieliset%C3%A4-voima-ja-haukku-ma> (30.11.2021).
- Forsberg, Hannele 2019: Paheksuntaimperatiivi. Affektinen lausekonstruktio. – *Virittäjä* 123 s. 4–43. <https://journal.fi/virittaja/article/view/59164> (30.11.2021).
- Ganander, Christfrid 1788: *Eläinden Tauti-Kirja*. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1788b_rdf.xml (10.9.2021).
- Harju, Tuihti 2021: "Naisten kiroilu kuulostaa vielä paremmalta kuin miesten". *Kieliasenteista kiroilua kohtaan ja niihin vaikuttavista taustamuutujista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202105312410> (30.11.2021).
- Heikkinen, Antti 2019: *Kallio-poika. Peilikuvassa Kalle Pääta*. Helsinki: Gummerus.
- Hjort, Minna (tulossa): *Voi perseensä ja muut pesuvälineet! Voimasanat kaunokirjallisenä resurssina amerikanenglannista suomennetussa ja alun perin suomeksi kirjoitetussa nykykaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hjort, Minna 2007a: Kirošana vai voimasana ja muita karkeita terminologisia pohdintoja. – Nina Niemelä & Esa Lehtinen (toim.), *Översättnings-teori, fackspråk och flerspråkighet* 27 s. 63–75. Vaasa: Vaasan yliopisto. https://www.academia.edu/9938896/Kirosana_vai_voimasana_ja_muita_karkeita_terminologia_pohdintoja (30.11.2021).
- Hjort, Minna 2007b: "Nyt mun täytyy kyllä vaihtaa rekisteriä, eli siis vittu". Voimasanan käytöstä Mikko Rimmisen Pussikaljaromaanissa. – *Sananjalka* 49(1) s. 45–61. <https://doi.org/10.30673/sja.86673> (30.11.2021).
- Jantunen, Jarmo Harri 2009: Ei pelkäästään mielikuvituksen puutteen vuoksi. Kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielentutkimuksessa. – *Virittäjä* 113 s. 101–113. <https://journal.fi/virittaja/article/view/4171> (30.11.2021).
- Jantunen, Jarmo Harri 2011: *Avainsana-analyysi annotoidun oppijankieliaineiston tutkimisessa. Alustavia havaintoja*. – *AFinLA-e. Soveltavan kieli-*

- tieteen tutkimuksia* 3 s. 48–61. <https://journal.fi/afinla/article/view/4456> (30.11.2021).
- Jokelainen, Jessi 2019: *Helvetti on vaa sana. Nuorten kirosoanoille antamat merkitysmääritelmät*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201906082501> (30.11.2021).
- Keskimaa, Sari 2015: *Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – Puhe ja kieli* 35:4 s. 163–185. <https://journal.fi/pk/article/view/55387> (30.11.2021).
- Keskimaa, Sari 2018: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536> (30.11.2021).
- KKS = Karjalan kielen verkkosanakirja. <http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi> (10.9.2021).
- Koivisto, Aino & Nykänen, Elise (toim.) 2013: *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koivusaari, Antti 2018: *Rutto, raato ja ryökäle. Oululaisten käsityksiä vanhoillislestadiolaisten puhekielestä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201802011126> (30.11.2021).
- Koponen, Noora 2020: *”Perkeleestä tulee mieleen kesäilta, itikat ja tikku varpaassa.” Nuorten suomalaisten käsityksiä kiroilusta*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20200650> (30.11.2021).
- Kotilainen, Lari 2007: *Kiellon lumo. Kieltoverbitön kieltostruktuuri ja sen kiteytyminen*. Suomi 193. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotilainen, Lari 2012: *Innovaatio, lipsahdus vai vakiintunut konstruktio? – Ilona Herlin, Lari Kotilainen (toim.), Verbi ja konstruktiot* s. 201–235. Suomi 201. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KS = Kielitoimiston sanakirja. 2021. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. <https://www.kielitoimiston.sanakirja.fi>. Päivitetty julkaisu. Päivitetty 11.11.2020 (10.9.2021).
- Kulonen, Ulla-Maija 1990: *Miten suomalaiset kiroilivat ennen kristinuskoa? – Kielikello 1/1990*. <https://www.kielikello.fi/-miten-suomalaiset-kiroilivat-ennen-kristinuskoa-> (30.11.2021).
- Luukkonen, Marja-Liisa 1980: *Olkivaaran perheen kielenkäytön luonteenomaisia piirteitä Kalle Päätalon romaanissa Koillismaa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Marttinen, Eero (toim.) 2017: *Alkutaival. Itsenäisyyden etsikko aika Kalle Päätalon silmin*. Gummerus: Helsinki.
- Marttinen, Eero 1995: *Mestarin eväät. Kalle Päätalon taival kuvin ja sanoin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1996: *Mestarin selkonen. Kalle Päätalon Koillismaa sanoin ja kuvin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1999: *Mestari elämän telineillä. Kalle Päätalo ystävien silmin*. Jyväskylä: Gummerus.
- McEnery, Tony – Xiao, Richard – Tono, Yukio 2006: *Corpus-based language*

- studies. An advanced resource book.* Routledge Applied Linguistics. London: Routledge.
- Mohr, Melissa 2013: *Holy sh*t. A brief history of swearing.* New York: Oxford University Press.
- Niedzielski, Nancy – Preston, Dennis R. 2003: *Folk linguistics.* Berliini: De Gruyter.
- NS = *Nykysuomen sanakirja 1951–1961.* Helsinki: WSOY. https://www.kotus.fi/sanakirjat/muut_sanakirjat/nykysuomen_sanakirja_%281951-1961%29 (30.11.2021).
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2013: *Nykysuomen etymologinen sanakirja.* Helsinki: SanomaPro.
- Nuolijärvi, Pirkko 2000: Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 13–37. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 2. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielentutkimuksen keskus. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/47535> (30.11.2021).
- Penttilä, Aarni 1963: *Suomen kielioppi.* Porvoo: WSOY.
- Pyörälä, Katja 2021: *Konstruktion on se saatana kumma ~ ihme esiintymiskontekstien affektiset ominaisuudet ja niiden vaikutukset.* Suomen kielen kandidaatintutkielma. Oulun yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-202102091131> (30.11.2021).
- Pääkkönen, Matti 1978: Suomen *nnik-loppuisia terminatiiveja. – *Virittäjä* 82(3) s. 226–240. <https://journal.fi/virittaja/article/view/36988> (30.11.2021).
- Rahtu, Toini 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkohereenssina.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1096. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Remes, Hannu 2009: *Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorphologiaa.* Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 90. Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789514291500> (30.11.2021).
- Riihonen, Helmi 2019: *”On vallan perkelettä kun et kirjoita”.* *Kiroilu sotajan kirjeissä.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-201904241532> (30.11.2021).
- Rinne, Anne 1989: *Kirosanojen käyttö keskustelussa.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto
- Räisänen, Alpo 1965: Kainuun murteiden piirteitä Ilmari Kiannon ”Ryysyrannan Joosepissa”. – *Virittäjä* 69 s. 30–47. <https://journal.fi/virittaja/article/view/34858> (30.11.2021).
- Rääpysjärvi, Teija 2005: *Näkökulmia verbaaliseen koloratiivikonstruktion.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. <https://kaino.kotus.fi/sms/> (10.9.2021).
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3* 1992–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Tammi, Jari 2016: *Suuri kirosanakirja*. Uusi laitos. Helsinki: Kustannusosa-
keyhtiö Pikku-idis.
- Tavi, Susanna 2015: *Rajakarjalaismurteiden venäläiset lainasanat*. Suomen
kielen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20160039> (30.11.2021).
- Tiittula, Liisa & Nuolijärvi, Pirkko 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä
kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
1401. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tognini-Bonelli, Elena 2001: *Corpus linguistics at work*. Amsterdam: John
Benjamins Publishing Company.
- Tornberg, Jasmiini 2019: *Halu, neuvo ja Jumalan tahto. Normien nimeämi-
nen ja modaalisuus Päivämies-lehden blogikirjoituksissa*. Suomen kie-
len pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. [http://urn.fi/URN:NBN:fi:ou-
lu-201905231913](http://urn.fi/URN:NBN:fi:ou-
lu-201905231913) (30.11.2021).
- Tuppi, Kaisa 2012: *Kirosanojen lauseoppia ja nuorten käsityksiä kiroilusta*.
Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Vaattovaara, Johanna – Peterson, Elizabeth 2019: Same old *paska* or new
shit? On the stylistic boundaries and social meaning potentials of swear-
ing loanwords in Finnish. – *Ampersand* 6. [https://doi.org/10.1016/j.am-
per.2019.100057](https://doi.org/10.1016/j.am-
per.2019.100057) (30.11.2021).
- Vehviläinen, Matti 1978: *Kalle Pääatalo*. Jyväskylä: Gummerus.
- Visapää, Laura 2008: *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen
itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seur-
an Toimituksia 1181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa
– Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2008: *Ison suomen kielioppi*. Suo-
malaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura. Verkkoersio, [https://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.
php](https://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.
php) URN:ISBN:978-952-5446-357 (10.9.2021).
- Västi, Katja 2012: *Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjänä
LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Huma-
niora 107. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526200248>
(30.11.2021).
- Waltari, Mika 1935: *Aiotko kirjailijaksi? Tuttavallista keskustelua kaikesta
siitä, mitä nuoren kirjailijan tulee tietää*. WSOY: Porvoo.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan vastaan-
otto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tam-
pere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>
(30.11.2021).
- Ylönen, Ritva 2017: *Kalle Pääatalo. Kirjailijan elämä*. Kirjokansi 140. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

”Ja eikähän sulle tuu minkäälläista käsiällä” – kirjoittamiskäsitykset Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjassa

Minna Säaskilahti

Päätalon *Iijoki*-sarjassa nuori Kalle kasvaa ympäristössä, jossa kirjalliseen kulttuuriin suhtaudutaan välinpitämättömästi ja jopa vihamielisesti, mutta tästä huolimatta hän kiinnostuu jo lapsena kirjallisuudesta ja kirjoittamisesta. Tämä ristiriita motivoi tutkimustani siitä, miten kirjoittamisesta puhutaan romaaneissa ja millaisia käsityksiä siihen liittyy.

Johdanto

Tässä luvussa tarkastelen, millaisena kirjoittaminen näyttäytyy Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjan teoksissa *Huonemiehen poika* (1971), *Tammettu virta* (1972) ja *Kunman jauhot* (1973).¹ Teokset ajoittuvat *Iijoki*-sarjan minäkertojan ja päähenkilön, Kallen², lapsuusvuosiin 1919–1933 (Ylönen 2013: 419–420). Kallen lapsuudessa erityisen epäluuloisesti lukemiseen ja kirjoittamiseen asennoituu Kallen isä Hermanni, joka suorastaan kieltää lukemisen vaimoltaan Riitulta (ja muiltakin perheenjäseniltä):

(1) Ruokakuntamme päätä ei kiinnostanut lukeminen. Joskus kun isä-Hermannin kotisalle sattuessa äiti nukkumaan ruvetessa kaivoi lehden päänpohjistaan, isä nosti päänsä polsterista ja sanoi: – Mikä saatanan lorusanoma sillä taas on! Nakkaa helevettiin eli minä poltan koko repaleen! (HP: 442.)

Kun Kalle kirjoittaa metsätöiden tauolla kertomuksen aihiota muistivihkoonsa, Hermanni-isän kielteinen reaktio on hyvin voimakas:

- (2) – [– –] Mitä, rupesitko sinä rätnäämään, palajoko me on tehty pöllä?
– En. Pistelen vain muistiin omia asioitani.
– Taasko...!
Sana tulee lähes parkaisuna. Vilkaisen isää ja sanon:
– Mitä helvetin taasko? Kuulostaa että itkun pollauttaa.
– No ei palajo puutukkaa, kun tuota sinun touhuasi kahteloo.
Vaikka tiedän varsin hyvin, mitä isä ajaa takaa, sanon kun kirjoitan:
– Mitä pahaa minä nytki teen?
– No tuherrat nuita kirjoituksiasi. Sitte taas yönseuvut ja pyhänaijjan niitä parsit läkkikynän kansa... Etkö tuota ole nähny, minkälaiseksi Satusetäksi ihminen muuttuu kun heittäytyy novelliin lorsaajaksi. Satusetä niitä vain puhuu, mutta sinä rupesit vielä paperille rustaamaan... (HP: 154.)

Hermannin näkemysten taustalla on kieli-ideologia, jonka mukaan kirjallisuuden lukeminen ja kirjoittaminen ovat joutavaa ajanvietettä ja pilaavat ahkeran työmiehen ja työteliään talon maineen (Keskimaa 2015: 175). Hermannin vihamielinen suhtautuminen lukemiseen ja kirjoittamiseen ei ole poikkeuksellista Iijoen selkosilla 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, mutta kirjallisuus on siitä huolimatta monin tavoin läsnä Kallen elämässä. Ennen lukemaan oppimistaan Kalle suostuttelee ääneen lukijoiksi varhain lukemaan oppineen ystävänsä Kalle Loukusan sekä äitinsä Riitun. Yhteiset lukutuokiot ovat äidille ja pojalle ilmeisen tärkeitä, ja niiden seurauksena Riitun lukutaito sujuvoituu huomattavasti. Kansakoulussa Kalle innostuu myös aineiden kirjoittamisesta.

Kirjoittamisen tarkastelu valitsemistani romaanista on siksikin mielenkiintoista, että Päätalokuvaa *Iijoki*-sarjan ensimmäisissä osissa aikaa, jolloin kirjoitustaito yleistyi Suomessa nopeasti. Teoksissa kuvataan paitsi Kallen lukemaan ja kirjoittamaan oppimista 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa, myös edeltävän sukupolven luku- ja kirjoitustaidon oppimista. Kallen vanhempien muodollinen koulutus, parisen viikkoa kiertokoulua, voidaan ajoittaa 1900-luvun ensimmäisiin vuosiin, jolloin koko Suomen 15 vuotta täyttäneestä väestöstä hieman yli 40 % oli kirjoitustaitoisia. Lukutaitoisia vastaavassa ikäluokassa oli jo 99 %, ja muihin maihin verrattuna luku- ja kirjoitustaitoisten määrän näin suuri ero (liki 60 prosenttiyksikköä) oli poikkeuksellista. Kalle Päätalon syntymän (1919) tienoilla, vuonna 1920, kirjoitustaitoisten osuus oli noussut 70 prosenttiin 15 vuotta täyttä-

neistä. Kymmenen vuotta myöhemmin, Kallen kouluvuosien aikana, kirjoitustaitoisten määrä nousi yli 80 prosentin. Toisaalta maan sisällä vaihtelua oli paljon, ja kirjoitustaito yleistyivät rannikkoseudun kaupungeissa selvästi nopeammin kuin maaseudulla ja sisämaassa. (Leino-Kaukiainen 2007: 430–434; Myllyntaus 1991: 118.) Sekä ajallisten että maantieteellisten seikkojen pohjalta on pääteltävissä, että Kallen kasvuympäristössä Taivalkosken sivukylällä kirjoitustaitoisten määrä oli koko maan keskiarvoa pienempi.

Suomalaisten luku- ja kirjoitustaidon edistymiseen 1900-luvulla vaikutti tuntuvasti vuonna 1921 voimaan tullut oppivelvollisuus (Leino-Kaukiainen 2007: 434). Tämä muutos on todennäköisesti ratkaiseva myös Kallen kirjallisten perustaitojen kehittämisessä. Kansakouluasetus annettiin vuonna 1866, ja kansakouluja oli perustettu jo ennen asetuksen antamistakin. Kesti kuitenkin vuosikymmenien ajan, että kansakoulusta todella tuli koko kansan koulu. Varsinkin maaseudulla kansakoulujen perustamista saatettiin vastustaa voimakkaasti. Monilla seuduilla kouluverkko olikin niin harva, että sivukylien lapset eivät välttämättä päässeet kouluun pitkien etäisyyksien ja koulunkäynnin aiheuttamien ylimääräisten kustannusten vuoksi. Monissa kodeissa lapsia tarvittiin myös työvoimaksi. Esimerkiksi Oulun läänissä lukuvuonna 1905–1906 kouluikäisistä lapsista vain 28,3 % kävi kansakoulua. Edes oppivelvollisuuden voimaantulo ei taannut kaikille lapsille pääsyä kansakouluun, ja harvaan asutuilla seuduilla kiertokoulu toimi pitkään kansakoulun korvikkeena. (Nieminen 2003: 88–92; Nurmi 1989: 11–15; Sarjala 1981: 75; Syväoja 2004: 39–57.) Taivalkosken Jokijärven kylälle rakennettiin kansakoulu vuonna 1928, ja sen ensimmäisten oppilaiden joukkoon kuului 9-vuotias *Iijoki*-sarjan päähenkilö Kaarlo (Kalle) Alvar Päätalo (HP 2014 [1971]: 582).

Kalle Päätalon *Iijoki*-sarja on fiktiivinen, kaunokirjallinen teossarja, minkä huomioin tarkastelussani. En pidä sitä varsinaisena historiallisena lähteenä, jonka avulla 1900-luvun alun kirjoittamiskäsitteitä voidaan kuvata objektiivisesti. Toisaalta Päätaloa on pidetty historiatietoisena kirjailijana, joka pyrki kertomaan ihmisistä ja tapahtumista mahdollisimman totuudenmukaisesti. Arjen historiaa kuvatessaan hän on tallentanut *Iijoki*-sarjaan muistitietoa esimerkiksi kasvuympäristönsä vapaa-ajanviettotavoista, lukemisharrastuksesta ja koulunkäynnistä. (Leiviskä tässä teoksessa.) Päätalon tavoitteena

onkin ollut kuvata romaanisarjassaan Iijoen keski- ja latvavesistön ihmisten elämäntapoja ja elinolosuhteita sekä niissä tapahtuneita muutoksia 1920-luvulta sotien jälkeiseen aikaan (Ylönen 2013: 46). Näin ollen oletan, että fiktiivisyydestään huolimatta *Iijoki*-sarja tarjoaa kiinnostavan näkökulman 1900-luvun alun Suomen kirjalliseen kulttuuriin.

Lähestyn Kalle Päätalon tuotantoa sikäli uudenvälisestä näkökulmasta, että *Iijoki*-sarjan kirjoittamiskäsityksiä ei ole varsinaisesti tutkittu aiemmin. Keskimaa on tutkinut väitöskirjassaan *Iijoki*-sarjaa kielellisenä elämäkertana ja on identifoinut Kallen kielielämäkerän merkittäväksi käännekohtaksi Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi?*-oppaan hankkimisen. Keskimaa sivuaa tarkastelussaan Kallen kirjailijahaaveita, mutta käsittelee ennen kaikkea sitä, miten *Aiotko kirjailijaksi?*-opas vaikuttaa Kallen kieli-ideologioihin. Keskimaan tutkimus kohdentuu myös pääasiassa teossarjan eri osiin kuin tämä tutkimukseni. (Keskimaa 2015, 2018.)

Tutkimuksen toteuttaminen

Tutkimustani ohjaa kaksi tutkimuskysymystä:

- 1) Millaisia käsityksiä kirjoittamiseen liittyy Päätalon *Iijoki*-sarjassa?
- 2) Miten kirjoittamisesta puhutaan Päätalon *Iijoki*-sarjassa?

Päätalo kuvaa Kallen luku- ja kirjoitusharrastusta ja kirjailijanuran etenemistä koko *Iijoki*-sarjan ajan (Ylönen 2013: 419–428), mutta aineiston laajuuden vuoksi olen rajannut tarkastelun Kallen lapsuus- ja kouluvuosiin eli sarjan kolmeen ensimmäiseen osaan. Analyysini keskiöön nostan *Kunnan jauhot* -teoksen luvun Hyvien aineitten kirjoittaja (KJ 1973: 504–515), jossa Kalle käy viimeistä vuotta kansakoulua ja alkaa kehittää määrätietoisesti taitojaan aineiden kirjoittajana. Koska kirjoitustaito kytkeytyy yhteen lukutaidon kanssa ja koulu on merkittävä tekstitaitojen oppimisen ympäristö, sivuan analyysisäni myös lukemista ja lukutaitoa sekä laajemmin koulunkäyntiä.

Analyysini viitekehyksenä on Roz Ivaničnin malli kirjoittamisen diskursseista. Ivanič kuvaa mallissaan, miten kirjoittamisesta puhutaan erilaisissa kirjoittamisen konteksteissa sekä millaisia uskomuk-

sia ja arvoja kirjoittamiseen ja kirjoittamaan oppimiseen liittyy. Tavat puhua kirjoittamisesta vaikuttavat paitsi yksilön, kuten oppilaan, toimintaan myös kirjoittamisen opetusta ohjaaviin dokumentteihin, kuten opetussuunnitelmiin. Ivaničnin malli perustuu laajaan meta-analyysiin tutkimuksista, opetussuunnitelmista ja kirjoittamista käsittelevistä pedagogisista teksteistä. (Ivanič 2004: 220–226.)

Ivanič on tunnistanut meta-analyyssissään kuusi erilaista kirjoittamisen diskurssia, jotka painottavat kirjoittamisen eri puolia: taitoja, luovuutta, kirjoitusprosessia, tekstilajia, sosiaalisia käytänteitä sekä kirjoittamisen sosiaalisia, kulttuurisia ja poliittisia ulottuvuuksia. Taitodiskurssissa korostuvat kirjoittamisen edellyttämät osataidot, kuten kirjain-äännevuonon hallinta, kieliopin ja oikeinkirjoituksen hallinta sekä käsiala. Angloamerikkalaisessa kirjoittamisen opetuksessa taitojen kehittäminen vaikutti vahvasti 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. (Ivanič 2004: 225–228.) Vastaavanlaisia painotuksia on nähtävissä myös suomalaisessa kirjoittamisen opettamisessa kyseisenä aikana (S. Kauppinen 1983: 137–141), mutta selvästi pitempään kouluopetuksesta on hallinnut kieliopillisen kompetenssin korostaminen (Makkonen-Craig 2011: 66). Painotus on näkynyt myös suomalaisessa kirjoittamistutkimuksessa, jossa on tarkasteltu erityisesti kirjoittamiseen kytkeytyviä (kielellisiä) taitoja (Juvonen ym. 2011: 52–53; Kulju ym. 2017).

Taitodiskurssin tavoin myös luovuusdiskurssissa painotetaan tekstiä, mutta huomio kiinnittyy erityisesti sisällön tuottamiseen ja tyylin hallintaan. Kirjoittaminen on arvokasta itsessään, ja kirjoitustaito kehittyy ennen kaikkea kirjoittamalla. Luovuusdiskurssissa kirjoittaminen kytkeytyy yhteen lukemisen kanssa, ja kirjoittajana kehittyminen edellyttää hyviä kirjallisia malleja, runsaasti mahdollisuuksia kirjoittaa ja palautteen saamista. (Ivanič 2004: 228–230.) Suomessa omaääninen sisällön tuottaminen on huomioitu kansakoulun opetussuunnitelmissa jo 1910- ja 1920-luvulla (S. Kauppinen 1983: 140–141), ja ainekirjoituksen merkitys kansakoululaisen mielikuvituksen ja tunne-elämän kehittäjänä huomioitiin (Pentikäinen ym. 2017: 161). Esimerkiksi Hästesko linjasi vuonna 1927 julkaistussa äidinkielen opetuksen oppaassaan, että ainekirjoituksen ensimmäinen päämäärä on ”antaa lapsen aistien toiminnoille ja sielun kyvyille, mielikuvitukselle ja tunne-elämälle, kehitystilaisuutta, harjoitusta” (Hästesko 1927: 103).

Ivanič ajoittaa kirjoitusprosessia korostavan prosessidiskurssin esiinnousun 1970-luvun loppuun, jolloin kognitiivisen psykologian piirissä alettiin kehittää malleja kirjoitusprosessin etenemisestä. Pääpaino on valmiin tekstin sijasta kirjoitusprosessin aktiviteeteissa, kuten sisällön ideoinnissa, suunnittelussa, luonnostelussa, palautteen antamisessa ja vastaanottamisessa sekä tekstin muokkaamisessa ja editoinnissa. (Ivanič 2004: 231; ks. myös Luukka 2004: 13–15.) Suomessa prosessikirjoittaminen tuli tunnetuksi 1980-luvulla (Erra & Svinhufvud 2017: 320).

Genrediskurssi on yleistynyt angloamerikkalaisessa kirjoittamisen opetuksen traditiossa 1980-luvulta lähtien, ja se nostaa opetuksen lähtökohdaksi tekstilajien ominaispiirteet. Koska genrediskurssi huomioi myös tilanteet, joissa ja joita varten tekstejä kirjoitetaan, siinä on yhtymäkohtia kirjoittamisen sosiaalisia käytänteitä, kulttuurisia sekä sosiopoliittisia ulottuvuuksia koskeviin diskursseihin. Viimeksi mainittu painottaa lisäksi kriittistä ymmärrystä kirjoittamisen yhteyksistä yhteiskunnallisiin valta-asetelmiin sekä kirjoittamisen merkitykseen identiteettien rakentumisessa. (Ivanič 2004: 232–240; Luukka 2004.)

Kuten edellä olevasta katsauksesta ilmenee, kirjoittamisen opetuksen historiaa tarkasteltaessa ainoastaan taito- ja luovuusdiskurssi ovat ajoitettavissa *Iijoki*-sarjan tapahtuma-aikaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että muut diskurssit olisivat merkityksettömiä *Iijoki*-sarjan kirjoittamiskäsitysten kuvauksessa. Kirjoittaminen on kuitenkin aina edellyttänyt kognitiivista prosessointia, ja tekstejä on tuotettu monenlaisissa tilanteissa, joilla on ollut omat sosiaaliset käytänteensä. Vaikka kirjoittamisen opetus ei perustunut 1900-luvun alun kansakoulussa genrepedagogiikkaan, opetuksen sisällöissä oli erilaisten tekstilajien tuottamista, kuten asioimiskirjoitusta, tapahtuma-, havainto- ja mielikuvitusaineista sekä kuvista ja opetuksen aiheista kirjoittamista (Etelälahti 1923: 4–7; S. Kauppinen 1983: 141). Kirjoittamisella on ollut aina myös merkittävä sosiokulttuurinen ja poliittinen rooli, mikä on nähtävissä esimerkiksi kirjoitustaidon merkityksestä yhteiskunnallisen ja taloudellisen kehityksen vauhdittajana (esim. Makkonen-Craig 2011; Myllyntaus 1991).

Ivaničin mallia on käytetty varsinkin opiskeluun ja opetukseen liittyvien dokumenttien analysointiin kansainvälisissä ja suomalaisissa

tutkimuksissa, mutta sen on katsottu soveltuvan myös muunlaisiin aineistoihin, kuten haastatteluihin (Erra & Svinhufvud 2017: 323). On kuitenkin todettava, että kaunokirjallinen teksti on epätavallinen aineisto Ivaničnin mallia soveltavassa tutkimuksessa, minkä otan huomioon analyysissäni. Ivaničnin kuvausta on kritisoitu diskurskien päällekkäisyydestä ja kronologisesta esitystavasta. Nykypäivän näkökulmasta sitä voi pitää myös osittain vanhentuneena, ja sen julkaisemisen jälkeen on digitalisaation myötä syntynyt uudenlaisia kirjoittamisen välineitä, ympäristöjä ja käytänteitä. (Erra & Svinhufvud 2017: 322; Torvelainen ym. 2019: 34.) Tutkimukseni kannalta Ivaničnin mallin mahdollinen vanhentuneisuus ei ole ongelma, sillä aineistoni koostuu 1970-luvulla julkaistuista teoksista, joiden tapahtumat ajoittuvat 1920- ja 1930-luvuille.

Käytän aineistonani Kielipankin *Iijoki*-korpusta (Oulun yliopisto 2019) sekä painettuja teoksia. Verkkopohjainen Korp-työkalu on auttanut tunnistamaan suuntaa-antavasti tekstikohdat, joissa mainitaan kirjoittaminen. Esimerkiksi *kirjoittaa*-verbi tuottaa aineistosta runsaasti hakutuloksia. Olen huomoinut, että kaunokirjallisessa tekstissä kirjoittamista voidaan kuvata myös ilmauksilla, jotka eivät ole vakiintuneita asiatyylisissä kirjoittamista käsittelevissä teksteissä ja saattavat olla hyvinkin epätavallisia ja persoonallisia. Siksi aineiston analyysi on edellyttänyt ennen kaikkea painettujen teosten lähilukua. Kummankin aineiston osalta kirjoittamista käsittelevien aineistokohdien tunnistaminen ja niiden luokittelu Ivaničnin mallin mukaisesti on perustunut sanatasoon (vrt. Erra & Svinhufvud 2017: 318–319; Torvelainen ym. 2019: 34). Esimerkiksi luonnehdinta lähes makuullaan olevista kirjaimista viittaa käsiälään ja maininta karjaisu- ja utelumerkkien paikoista liittyy oikeinkirjoituksen hallintaan. Ivaničnin luokittelussa käsiälä ja kielen hallinta sijoittuvat taitodiskurssiin.

Iijoki-sarjan kirjoittamisen diskurssit

Taitodiskurssi

Tavallisin taitodiskurssin ilmentynä *Huonemiehen pojassa*, *Tammetsussa virrassa* ja *Kunnan jauhoissa* on käsiälän tarkastelu. Esimerkissä 3 Kalle muistelee opettajien palautetta käsiälästaan:

(3) Koko kouluajan olivat opettajat moittineet käsialaani ja erityisesti sitä, että kirjoitukseni oli liian kaltevaa, ”lähes makuullaan”, joita sanoja opettajat olivat käyttäneet. Myös vihkojeni tuhrimisesta minua oli nuhdeltu. (K): 507.)

Teoksista on tunnistettavissa ainakin 14 kohtaa, joissa kommentoidaan eri henkilöiden käsialaa tai kuvataan käsin kirjoittamista, paikoin pitkästikin kuvaillen. Erityisen tärkeä selkeä ja kaunis käsiala on Hermannille, jolla oli kiertokoulun käyneeksi hyvä käsiala ja joka moittii toistuvasti Kallea huonosta käsialasta:

(4) Ensimmäisen koulutalveni kevätlukukaudella isä lähes jokaisena lauantai-iltana, milloin tuli käymään kotona, komensi minut näyttämään miten olin edistynyt kynänkäyttöaidossa. [- -] Poikkeuksetta isä sanoi heti kun olin tehnyt ensimmäiset kynäliikkeeni: – Ethän sinä oo oppinu viime kerrasta merkkijää! Jos äiti ei ollut kuulosalla, tuli melko varmasti perään: – Miten pirun lailla sinä oot periny Putikan natsuunan näissä kynähommissa! On istunu kohta talaven koulussa eikä silimäänkää saa kirjoituksesta selevää vaikka miten yrittäsi tavata... Ja nuo lumerot! Miten sinä ossaatki ökertää ne nuin rummia. Ja kuitenkin käsiala ja rätinkihommat ovat kaikista tähellisimpiä kun joutuu maaliman jaamantielle... Ei! Annappa että isä tekköo vielä tämän kerran malliksi. (TV: 38.)

Kuten Hermannin moitteista ilmenee, hän syyttää jälleen kerran Kallen huonosta käsialasta tämän äidinpuoleista sukua, mikä aiheuttaa useita riitoja aviopuolisoiden välille. Erään riidan seurauksena Riitu päättää jopa siirtyä avioparin yhteisestä vuoteesta lastensa viereen nukkumaan.

Hyvän käsialan korostuminen on mielenkiintoista. Hermannille se on ainoa arvostettava asia kirjoitustaidossa. Toisaalta Hermann on oman sukupolvensa maaseudulla kasvaneeksi edustajaksi poikkeuksellisen kirjoitustaitoinen. Hyvän käsialan lisäksi hän hallitsee tuottavan kirjoittamisen ja kirjoittaa perheelleen kirjeitä ollessaan pitkiä aikoja pois kotoa. Koska Hermann on käynyt vain lyhyen aikaa kiertokoulua sekä rippikoulun, hän on todennäköisesti kehittänyt kirjoitustaitoaan oma-aloitteisesti – siitä huolimatta, että hän suhtautuu epäluuloisesti lukemiseen ja kirjoittamiseen.

Hyvän käsialan arvostaminen liittyy todennäköisesti käsin kirjoittamisen ideologiseen merkitykseen koululaitoksessa, jossa ylipäätään

muitakin käden taitoja (käsityöt, piirtäminen, maalaaminen ja kotitalous) on pidetty tärkeinä (Makkonen-Craig 2011: 67). Käsiälästä puhumisen heijastelee myös 1900-luvun alkuvuosikymmenien kirjoituksenopetuksen painopisteitä, sillä se sisälsi paljon mekaanista käsiälän harjoittelua (S. Kauppinen 1983: 139). Hermanni on myös nähnyt, että savotoilla ja uittotoissa vastuulliset ja paremmin palkatut työtehtävät edellyttävät taitoa tehdä tarkkoja ja selkeitä muistiinpanoja työurakoiden etenemisestä. Käsiälän luettavuus on ollut muutenkin tärkeää 1900-luvun alussa, sillä suuri osa tärkeistä asiakirjoista kirjoitettiin käsin.

Taitodiskurssi tulee Hyvien aineitten kirjoittaja -luvussa esille myös kirjoitetun kielen konventioiden hallintana:

(5) En vaivannut myöskään isommin päätäni kun näykin pilkkuja, rustasin huutomerkkejä, tökin pisteitä ja loirauttelin kysymysmerkkejä. Sekin tuntui nyt itsestään selvältä, että uuden lauseen ja erisnimen eteen tulee iso kirjain. (KJ: 506.)

Esimerkissä on vakiintuneita kielenhuollon käsitteitä, joiden perusteella se on yhdistettävissä taitodiskurssiin. Kontekstin pohjalta on tulkittavissa, että välimerkkien ja isojen alkukirjainten käyttö onnistuu mahdollisimman moitteettomasti, ja opettajakin huomioi palautteessaan, että tekstissä ei ”ollut edes monta oikeinkirjoitusvirhettä”. Moitteettoman kieliasun merkitys kirjoittamisessa nousee esille myös *Tammetussa virrassa* Kallen kuvaillessa parasta ystävänsä Kalle Loukusa:

(6) Kalle Loukusa ei lukenut säkättävän nopeasti, mutta selvästi ja kertaa-kaan korjaamatta, vaikka olisi ollut kuinka monimutkainen vieraskielinen sana. Myöskään hänen käsiälänsä ei ollut koulun kauneinta. Kuitenkin hän tiesi justiin eikä melkein pisteitten, pilkkujen, tupla- ja puolipisteitten, nakkaus-, karjaisu-, velaksiotto- ja utelumerkkien paikat ja minkäläinen sana aletaan isolla puustaimella. (TV: 291.)

Vaikka hyvän käsiälän tärkeys korostuu tarkastelemieni teosten kirjoittamiskäsityksissä erityisen usein, esimerkki 6 on tulkittavissa siten, että kirjoitetun kielen koodin hallinta arvottuu käsiälää tärkeämmäksi taidoksi.

On odotuksenmukaista, että oikeinkirjoituksen merkitys nousee esille tarkastelemieni teosten kirjoittamiskäsitelyssä, sillä Päätalokuva 1930-luvun alkua ja 1900-luvun opetusoppaissa kirjakielen hallinta nostetaan ainekirjoituksen opetuksen tärkeimpien tavoitteiden joukkoon (Raitio & Niemi 1922: 128; Walorinta 1925: 31–37). Kirjoitetun kielen koodin hallintaa onkin perinteisesti pidetty kirjoittamisen opetuksessa tärkeänä (Ivanič 2004; Luukka 2004; Makkonen-Craig 2011), ja myös Suomessa opettajaohjoinen kirjoitetun kielen normien opetus säilyi keskeisessä asemassa 1900-luvun viimeisiin vuosikymmeniin saakka (Pentikäinen ym. 2017: 166).

Luovuusdiskurssi

Luovuusdiskurssi ilmenee Hyvien aineitten kirjoittaja -luvussa varsinkin kognitiivisena kompetenssina eli kykynä keksiä, esittää ja jäsentää omia ideoita (ks. Makkonen-Craig 2011: 69). Kun opettaja antaa tehtäväksi kirjoittaa aineen aiheesta ”Talvisilla hangilla”, Kalle laatii tekstin, jonka opettaja lukee kiitellen ääneen luokassa. Osa koulutovereista epäilee kuitenkin Kallen ainetta plagiaatiksi:

(7) – Sinähän olit jälentäny sen aineesi Kaarlo Hännisen ”Jäämeren sankarista”, Teemu sanoi.

Selkärangassani tuntui kylmiä viiltoja, enkä pystynyt katsomaan kavereitani silmiin. Levottomuuteni ja pelkoni lisääntyi.

– En oo jälentäny...

– Eläpä ruppea luirimaan! minut keskeytettiin.

– Oli se ”Jäämeren sankarista”! Siitä kohti kun Lauri kulukoo rihmolla eikä oo vielä saanu sitä ristikettua, jonka nahan se sitte möi ja sai matkarahat Ruijaan ja Jäämerelle, sanoi rehellinen ja oikeudenmukainen Teemu harvinaisen äkäisellä äänellä. (KJ: 509.)

Esimerkissä on useita kielellisiä valintoja, jotka korostavat osapuolten tunnereaktioita. Kalle nimeää tunnetilansa ”levottomuudeksi ja peloksi”, ja kuvaus selkärangassa tuntuvista kylmistä viilloista kertoo tunteen voimakkuudesta. Teemun tuhtumuksen kuvausta tehostavat huutomerkki ja tämän äänen kuvailu harvinaisen äkäiseksi.

Plagiointiepäilyt laukaisevat hienoisen kriisin, varsinkin kun Kalle ymmärtää, että syytökset ovat aiheellisia. Kalle tiedostuu omaperäi-

syöden arvosta tekstin ominaisuutena ja ottaa sen tavoitteekseen kirjoittajana kehitymisessä:

(8) Sitten sisälleni heräsi ajatus, joka jälleen kiivastutti sydämeni lyöntejä: Ensi kerralla kirjoitan hyvän aineen ja täysin omasta päästäni! [– –]

Ajatus ei jäänyt pelkäksi tenhotukseksi, vaan aloin salassa harjoitella. Pelkästään huono omatuntoko pakotti minut tähän, vai virisikö minulla jokin sisäinen tarve – sitä en voi varmuudella sanoa. [– –]

Sen tiedän jo varmasti sanoa, että ne tarinat jotka kevätkuuden iltoina kirjoitin, eivät olleet enää yrityksiä pelastaa rauha omalletunnolleni, vaan minua halutti yrittää paperille tunteja, joita sisälläni liikkui. (KJ: 510–511.)

Kiivastuttaa-verbi ja lopun huutomerkki tehostavat päätöksen päättäväisyyttä ja siihen liittyvää tunnelatausta. Kallen läpikäymä kehitysprosessi voidaan tulkita oman kirjoittajaäänänen löytämiseksi. Omaäänisyyttä on pidetty pitkään tärkeänä kirjoittamisen opetuksessa ja luovan kirjoittamisen oppaissa, ja se liitetään itseilmaisuun sekä kirjoittajan omien kokemusten ja persoonallisuuden ilmenemiseen (ks. Harjunen & Juvonen 2013: 9–11 ja siinä mainitut lähteet). Vaikka oman äänen käsite ei näy 1900-luvun alun opetussuunnitelmissa, se ei ollut ilmiönä vieras Kallen kouluaikeiden kirjoituksenopetuksessa.

Kallen määrätietoisessa harjoittelussa on tunnistettavissa informaalin oppimisen piirteitä. Se saa kimmokkeen formaalin oppimisen kontekstissa eli koulussa, mutta sitä ohjaavat virallisten tavoitteiden sijasta Kallen itse asettamat tavoitteet taitavaksi kirjoittajaksi kehitymisessä. Harjoittelu tapahtuu vapaa-ajalla arkeisissa oppimisympäristöissä (salassa), ja se on vahvasti itseohjautuvaa, sillä Kalle toimii tietoisesti ja intentionaalisesti. (Schugurenky 2000: 2–3.)

Aiempi esimerkki 8 kuvastaa myös merkittävää muutosta Kallen motivaatioissa. Luvun alussa motivaatio on ennen kaikkea ulkoinen, sillä sitä ruokkii halu saavuttaa arvostusta opettajan ja koulutoverien silmissä. Esimerkin ilmaukset *virisikö minulla jokin sisäinen tarve* sekä *minua halutti yrittää paperille tunteja, joita sisälläni liikkui* kuitenkin osoittavat, että sisäinen motivaatio, aito halu ilmaista itseään kirjoittamalla, on korvannut ulkoisen motivaation.

Ivaničnin (2004: 229–230) mukaan luovuusdiskurssissa hyvän kirjoittamisen kriteerit perustuvat kaunokirjallisuuteen, ja kaunokirjal-

lisuuden tarjoamaa mallia pidetään tärkeänä kirjoitustaidon kehittymisessä. Kaunokirjallisuuden merkitys kirjalliseen kulttuuriin kasvamisessa nousee esille *Iijoki*-sarjassa sekä Kallen oman että hänen ka-veripiirinsä lukuharrastuksen myötä:

(9) Pyhäamuina menin edelleen Hoikkalaan. Luimme yhdessä Kallen kanssa, keskustelimme urheilusta ja kirjallisuudesta. [– –] Joskus oli seurassamme Simanan Teemu, ja samoin Koskisen Toivo alkoi kärkeä nuoresta iästään huolimatta pyhisin Hoikkalaan. Meitä kaikkia neljää kiinnosti kaunokirjallinen teksti ja tunsimme myös mielenkiintoa selkosen ulkopuolisiin asioihin. (KJ: 504.)

Esimerkki 9 kuvaa kiinnostavalla tavalla poikajoukon omaehtoista lukemisharrastusta, jossa on havaittavissa lukupiiritoiminnan piirteitä. Pojat kokoontuvat lukemaan yhdessä ja keskustelevat lukukokemuksistaan. Yhdessä lukemisen kuvauksia on myös *Huonemiehen pojassa* ja *Tammetussa virrassa*, jossa lukemisesta tulee Kallen ja tämän äidin Riitun yhteinen ajanviette.

Kun Kalle kirjoittaa ensimmäisen kiitosta saaneen mutta sittemmin plagiaatiksi osoittautuneen aineensa, hän pääsee luovuuden viäriämisen myötä flow-tilaan:

(10) Koska minulla ei nyt ollut vaikeuksia keksiä, mitä kirjoittaisin, jännitykseni laukesi ja hallitsin ennen kokemattomalla varmuudella mustekynäni liikkeitä. [– –]

Aikaisemmin olin ainekirjoitustuntien aikana vinkeillettä opettajan silmän välttämässä: jykertänyt peukaloa Tyynen kylkiluitten väliin, nipistellyt tätä käsivarsista ja reisistä, kynsinyt pulpetin pohjaa tai tömistellyt jalkojani. Sen ainekirjoitustunnin aikana en joutanut kunnolla vilkaisuamaan edes pöytänsä takana istuvaa opettajaa. [– –]

Luovutettuani vihkoni järjestäjälle minut valtasi kummallinen tyytyväisyyden tunne, saman tapainen kuin joskus kotona, kun olin tehnyt minulle annetun työn niin hyvin, että vanhempani joutuivat ihmettelemään. (KJ: 507.)

Flow-tilalle on ominaista intensiivinen paneutuminen meneillään olevaan tehtävään, ajan ja paikan tajun kadottaminen sekä kontrollin tunteen vahvistuminen siten, että huoli tehtävässä onnistumisesta katoaa (Csikszentmihalyi, Abuhamdeh & Nakamura 2014: 230–231). Kirjoitustehtävään uppoutunut Kalle unohtaa tavalliset kujeilunsa

eikä juuri rekisteröi muiden läsnäoloa tilanteessa. Kontrollin tunteeeseen viittaa esimerkin alun kuvaus sisällön ideoinnin helppoudesta, jännityksen katoamisesta sekä mekaanisen kirjoittamisen sujuvuudesta.

Prosessi- ja genrediskurssi

Käsitys kirjoittamisesta prosessina ei nouse aineistossani esille kovin laajasti, mutta esimerkin 11 voi tulkita tämän diskurssin ilmentymäksi:

(11) Aloin nyt seurata uudella mielenkiinnolla lukemaani kaunokirjallista tekstiä. En enää vain tyytynyt nauttimaan tunnelmista, mielikuvista ja toiminnasta, vaan aloin pysähdellä miettimään, miten teksti oli syntynyt, romaaneissa tai ”lorulehissä”. (KJ: 506.)

Esimerkin *syntyä*-verbin voi tulkita viittaavan Kallen orastavaan ymmärrykseen kirjoittamisen prosessiluonteesta. Tekstien prosessointi ilmenee myös Kallen uudessa tavassa kirjoittaa muistiinpanoja ja harjoitelmia ”vanhojen kouluvihkojen tyhjille lehdille ja isän savotta-reissuiltaan tuomiin, ainoastaan osaksi käytettyihin tuntikirjoihin” (KJ 1973: 510). Koulussa tapahtuva kirjoittaminen näyttäytyy kuitenkin perinteisellä tavalla tuotospainotteisena (Andrews & Smith 2011: 44–48; Luukka 2004: 11): opettaja antaa oppilaille kirjoitustehtävän, jonka oppilaat toteuttavat säädellyn ajan puitteissa. Palautetta oppilaat saavat vasta valmiista tekstistä kirjoitelmien palautustunnilla, ja se koskee sisällön onnistuneisuutta, käsiälää ja välimerkkien käyttöä.

Aineistossani mainitaan muutamia tekstilajeja, kuten kirje, postikortti ja kouluaine, mutta pelkkien mainintojen perusteella ei välttämättä voi katsoa, että kyse olisi varsinaisesta genrediskurssista. Tämä näkökulma edellyttäisi, että tekstiä ja sen ominaisuuksia tarkasteltaisiin erityisellä tavalla suhteessa kirjoittamisen tavoitteeseen ja kontekstiin. Genrediskurssissa painottuu tekstilajien mallintaminen ja niiden kielellisten piirteiden eksplisiittinen tarkastelu. (Ivanič 2004: 233.) Tällaista tekstilajien käsittelyä *Iijoki*-sarjan ensimmäisissä osissa ei ole tunnistettavissa.

Sosiaalisten käytänteiden diskurssi

Sosiaalisten käytänteiden diskurssissa on yhteisiä piirteitä genrediskurssin kanssa, ja toisinaan rajanveto näiden diskurssien välillä on ongelmallista (Erra & Svinhufvud 2017). Hyvien aineitten kirjoittaja-luvussa kirjoittaminen näyttäytyy kuitenkin ennen kaikkea tavoitteiden ohjaamana ja kontekstisidonnaisena toimintana (Ivanič 2004: 234) tavalla, joka on luontevammin yhdistettävissä sosiaalisiin käytänteisiin.

Kallelle omasta koulu yhteisöstä, muista oppilaista ja opettajasta, tulee tärkeä yleisö, jonka arvostusta hän ryhtyy tavoittelemaan tietoisesti. Kallen esikuvana on koulutoveri Mannilan Irja, joka on taitava kirjoittaja ja jonka aineen opettaja yleensä lukee ääneen. Irjan saama ihailu toimii kannustimena Kallelle:

(12) Kiitoksenkipeä, usitushullu mieleni sai lisähöystettä syyslukukauden koulumenestyksestäni, ja 'ruokahaluni' senkun lisääntyi. Illasta toiseen mietin unta odotellessani: Miltähän tuntuisi jos opettaja lukisi luokalle minun aineeni? Ihan kun Mannilan Irjan aineen... Kyllä silloin kaikki kääntyisivät minua katsomaan... (KJ: 506)

Ilmaukset *kiitoksenkipeä*, *usitushullu mieleni* ja *ruokahaluni* korostavat Kallen arvostuksenkaipuun voimakkuutta. Sosiaalinen ulottuvuus ei ilmene esimerkissä ja aineistossani välttämättä syvällisenä käsityksenä yhteisön ja sen toimintakulttuurin kirjoittamiselle asettamista vaatimuksista, mutta koulun kirjoittamistilanteet edellyttävät sosiaalista kompetenssia. Kirjoittajan on kyettävä arvioimaan, millaiset sisällöt ovat kertomisen arvoisia, ja hänen on pystyttävä huomioimaan tekstin vastaanottaja, vaikka yleisönä olisi pelkästään tekstin arvioija. (Makkonen-Craig 2011: 74.) Opettajan ääneen lukemien esimerkkien, koulutovereiden aineiden, ja lukemansa kirjallisuuden myötä Kalle on muodostanut käsityksiä yleisönsä arvostaman tekstin ominaisuuksista ja pyrkii noudattamaan niitä parhaansa mukaan.

Sosiaalinen diskurssi on nähtävissä myös luovuusdiskurssin yhteydessä käsittelemässäni esimerkissä 7, jossa koulutoverit antavat Kallelle vertaispalautetta opettajan lukemasta aineesta. Vertaisryhmän merkitystä yleisönä korostaa se, että pelkkä opettajalta saatu kiitos ei riitä Kallelle, vaan hän haluaa arvostusta myös koulutovereiltaan.

Kouluyhteisön suosion tavoittelu auttaa Kallea kehittymään kirjoittajana, opettaja lukee useita aineita ääneen luokalle ja koulutoverit antavat hänelle myönteistä palautetta:

- (13) Kun erään aineenkirjoitustunnin jälkeen läjäännyimme poikajoukoksiksi kartanolle, Teemu sanoi:
- Äijä oli kirjottanu taas hyvän aineen.
  - Ja ihan omasta päästään, lisäsi Juusolan Toivo. (KJ: 511.)

Sosiopoliittinen diskurssi

Sosiopoliittinen diskurssi kietoutuu tarkastelemissani teoksissa yhteiskunnalliseen asemaan sekä Kallen identiteettiin ja voimaantumiseen kirjoittamisen kautta. Kirjoittaminen on kytköksissä yhteiskunnallisiin valta-asetelmiin ja politiikkaan (Ivanič 2004: 237–239). Kallen kohdalla tämä näkyy Hermannin-isän kielteisessä suhtautumisessa, jota motivoi perheen luokkatausta. Lukeminen ja kirjoittaminen eivät ole suotavia harrastuksia työläisluokkaan kuuluville (Keskimaa 2015: 175). Vielä vahvempia negatiivisia asenteita ilmentää Kallen parhaan ystävän Kalle Loukusan isä, joka suhtautuu lukemiseen Herkkoakin aggressiivisemmin ja pakottaa akateemisesti lahjakkaan poikansa lopettamaan koulunkäynnin ennen kansakoulun päätötodistuksen saamista:

- (14) Koulun johtokunnan kerrottiin käyneen joululoman aikana taivuttelemassa Hoikkalan isäntää, että hän päästäisi poikansa jatkamaan kouluaan, mutta turhaan. [– –]

Kalle Loukusa joutui jättämään koulun neljäntoista vuoden ikäisenä. Hänen työpanoksensa merkitsi hyvinvoivalle talolliselle enemmän kuin pojan haave päästä jatkamaan kansakoulua vielä kolme lukukautta, jolloin olisi saanut päätötodistuksen, paperin joka olisi antanut hänelle myöhemmin, isän mielivallasta vapauduttuaan, mahdollisuuden jatkaa opiskelua pitemmälle. (TV: 293.)

Hermannin epäluuloisuus kohdistuu myös suulliseen tarinointiin, mikä ilmenee erityisesti hänen suhtautumisessaan perheen kodin uunin muuranneeseen Korpi-Anttiin. Muurari on saanut Hermannilta pilkallisen liikanimen Satusetä (ks. esimerkki 2), sillä Korpi-Antti on etevä tarinankertoja. Kalle ihailee Korpi-Antin kertojantaitoja, ja

Hermannin syyttääkin tätä ”lorsataudin tartuttamisesta” pojalleen eli kirjoittamiskipinän syyttämisestä.

Toinen merkittävä vallankäyttäjä Kallen kirjoittajaidentiteetin muovaamisessa on tämän opettaja, joka näyttäytyy Hermannin vasta-voimana paitsi kouluinstituution edustajana myös kirjallisuuden ja kirjoittamisen pariin rohkaisijana. Opettajan kannustus ja myönteinen palaute motivoivat Kallea kehittymään kirjoittajana ja vahvistavat Kallen kirjoittajaidentiteettiä. Opettaja ennustaa, että ”Kallesta taitaa tulla aivan kirjailija”.

Kouluuyhteisössä kirjoittamisen myötä saavutettu arvostus on Kallelle voimaannuttava kokemus, mutta vielä vaikuttavampaa on kirjoittaminen itsessään. *Kunnan jauhot* -teos kuvaa Kallen elämässä vaikeaa ajanjaksoa, jolloin perheen isä ja elättäjä sairastuu vakavasti ja joutuu pitkäksi aikaa sairaalahoitoon. Vanhimpana lapsena Kallen täytyy ottaa vastuuta äitinsä ja sisarustensa elatuksesta, mutta silti perhe joutuu turvautumaan yhteiskunnan tukeen, mikä on kipeä ja nöyryyttävä kokemus. Kertojan ominaisuudessa Kalle pohtii, miksi ihmisten sijasta hänen teksteissään on pääosassa luonto ilmiöineen: ”Saattaa olla, että luonnosta kirjoittamiseni oli myös pakoa meidän silloisesta arkipäivästämme.” (KJ: 511.)

Vaikka Kalle saa kavereiltaan ihailevaa palautetta onnistuneesta aiheestaan (ks. esimerkki 13), joukossa on toisenlaisiakin näkemyksiä:

(15) Kurtti-Reinon kärsivällisyys loppui niin kuin usein tämän sortin asioille:

– On saatana, että se ilikijää loruta tuommosia vihkoosa! Karvamulukku mies ja kirjottaa kun naiset lempesä haaveissa. (KJ: 511–512.)

Kurtti-Reino lausuu julki ajatuksen kirjoittamisen epämiehekkyydestä ja tehostaa näkemystään voimakkailla ja karkeilla ilmaisuillaan (*saatana, ilikijää* ja *karvamulukku*). Esimerkki 15 kytkeytyy sosiopoliittiseen diskurssiin identiteettikäsitteiden myötä: kirjoittaminen ei sovi miehiseen identiteettiin. Vastaavanlaisia näkemyksiä on tunnistettavissa muistakin tarkastelemistani teoksista. *Tammetussa virrassa* Kalle joutuu kiusatuksi, sillä hän on aktiivinen oppilas ja liikuttuu uskonnontunnilla Jeesuksen elämää koskevista tarinoista. Saavuttaakseen suosiota isompien poikien joukossa Kalle valitsee strategiakseen ali-

suoriutumisen ja koulun normien uhmaamisen. Toisaalta hän tiedostaa toimintatapojensa ongelmallisuuden ja tuntee niistä huonoa omaatuntoa.

(16) Olin ollut koko syyslukukauden erittäin huolimaton oppilas. Olin pa suorastaan tenistellyt opettajaa vastaan niin pitkälle kuin pelkurimainen luonteeni oli myöten antanut. Näin olin alkanut menetellä etupäässä päästäkseni vanhempien poikien kanssa hyvin väleihin. Sellaiset isot sisukkaat nuorukaiset kuin Kurtti-Iivari, Koskisen Pauli, Mikkos-Imma, Hiltu-Väini, Ala-kaksoset, Kyllös-Väikkö ja Mannilan Hannes olivat ottaneet tavaksi tehdä jatkuvasti elleskappia opettajille. (TV: 210.)

Esimerkit 15 ja 16 kuvaavat mielenkiintoisella tavalla ilmiötä, joka on noussut esiin kirjoittamisasenteita koskevissa suomalaisissa ja kansainvälisissä tutkimuksissa vielä 2000-luvullakin. Korostetun maskuliinisissa ihanteissa lukemista ja varsinkaan kirjoittamista ei pidetä suotavana pojille (A. Kauppinen 2011: 372–373). Toisaalta, kuten aiemmin kuvailemani kaveripiiriin lukuharrastuskin osoittaa, *Iijoki*-sarjassa on Kallen lisäksi muitakin poikia, joita varsinkin lukeminen kiinnostaa. Myös poikien kirjalliseen kulttuuriin kasvamista käsittelevät tutkimukset osoittavat, että hegemoniseen maskuliinisuuteen liitetyistä asenteista huolimatta pojat ovat lukijoina ja kirjoittajina oletettua heterogeenisempi joukko (Martino & Kehler 2007; Watson ym. 2010; Sulkunen & M. Kauppinen 2019: 148–149). Esimerkissä 16 sukupuolinäkökulma nousee ilmenee vielä laajemmin koulumenes-tyksen näkökulmasta. Vastaavanlaista tasapainoilua on tunnistettu tutkimuksissa, jotka käsittelevät nykypäivän koulua ja poikien vertaisryhmässä tapahtuvaa statustyötä (Huuki 2010: 84–87; Manninen 2010: 82–88).

Lopuksi

Olen tarkastellut tässä luvussa Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjan kolmessa ensimmäisessä osassa (*Huonemiehen poika*, *Tammettu virta* ja *Kunnan jauhot*) ilmeneviä kirjoittamiskäsityksiä Roz Ivaničnin diskurssimallin avulla. Koska aineistoni on kaunokirjallisuutta, sen ei voida tulkita dokumentoivan 1900-luvun alun kirjoittamisdiskursseja sa-

massa määrin luotettavasti ja objektiivisesti kuin opetussuunnitelmien ja opetusoppaiden kaltaiset asiategstit. Päätalon on kuitenkin todettu kuvanneen *Iijoki*-sarjan miljöötä ja tapahtuma-ajan yhteiskuntaa mahdollisimman autenttisesti (Ylönen 2013). Suomalaista kirjoittamisen opettamista ja kirjallista kulttuuria käsittelevät lähteet kuvaavat 1900-luvun alun kirjoittamisen opetusta samansuuntaisesti kuin Päätalo. Merkille pantavaa on myös se, että *Iijoki*-sarjan ensimmäisissä osissa nousee esille lukemiseen, kirjoittamiseen ja koulunkäyntiin liittyviä käsityksiä ja asenteita, joita vielä nykypäivän kouluakin koskeva tutkimus tunnistaa.

Iijoki-sarjassa kirjoittaminen näyttäytyy ennen kaikkea mekaanisena taitona, kirjoitetun kielen konventioiden hallintana, luovana itseilmaisuna, identiteetin rakentajana sekä sosiaalisen arvostuksen lähteenä. Kirjoittamisesta puhumisen tavat osoittavat, että kirjoittamista ei pidetä yhdentekevänä. Se herättää voimakkaita tunteita puolesta ja vastaan, ja sitä kuvataan voimakkailla affektiivisilla ilmauksilla.

Varsinkin kahdessa ensimmäisessä osassa korostuu käsitys siitä, että taitavalla kirjoittajalla on hyvä käsiala. 1900-luvun alkuvuosi-kymmenien kirjoittamisen opetuksessa painotettiinkin käsialan kehittämistä ja pidettiin tärkeänä mekaanista jäljennöskirjoittamista (S. Kauppinen 1983; Pentikäinen ym. 2017). Käsialan arvostaminen selittyy myös ajankohdan kirjallisella kulttuurilla: monet tärkeät asiakirjat laadittiin käsin, joten käsialan luettavuus on ollut tärkeä piirre. Käsialan korostunutta käsittelyä voi selittää kahdessa ensimmäisessä osassa myös päähenkilön Kallen ikä. Hän aloittaa koulunkäynnin vasta *Huonemiehen pojan* lopussa, ja *Tammettu virta* kuvaa Kallen kahta ensimmäistä kouluvuotta, jolloin kirjoittamisen opetuksessa ylipäättään painottuu perustaitojen harjoittelu.

Kolmas tarkasteltu romaani *Kunnan jauhot* ajoittuu puolestaan Kallen viimeiseen kouluvuoteen, jolloin kirjoittamisen opetuksen tavoitteetkin ovat jo vaativampia. Koulussa kirjoitetaan aineita, jotka edellyttävät oman sisällön tuottamista. Sikäli on odotuksenmukaista, että tässä osassa luovuuden merkitys kirjoittamisessa nousee esiin aiempaa vahvemmin. Kalle tiedostuu luovuuden merkityksestä niin sanotusti kantapään kautta kirjoitettuaan aineen, jota koulutoverit pitävät plagiaattina. *Kunnan jauhoissa* luovuutta on kyetä kirjoittamaan

omaaänistä tekstiä, jonka sisältö perustuu kirjoittajan omaan mielikuvitukseen.

Sosiopoliittisen diskurssin osalta on kiinnostavaa, miten kirjoittaminen kytkeytyy *Iijoki*-sarjassa yhteiskunnalliseen asemaan ja sukupuoleen. Kirjoittamisesta, lukemisesta ja koulunkäynnistä kiinnostunut työväenluokkainen poika kohtaa *Iijoki*-sarjassa samanlaisia negatiivisia asenteita, jotka nousevat esille nykyaikaisissakin poikien luku- ja kirjoitustaitoa sekä koulumenestystä koskevissa tutkimuksissa. Olisi kiinnostavaa tutkia, missä määrin vastaavanlaisia asenteita ilmenee muussakin 1900-luvun alkuvuosikymmeniä kuvaavassa kaukikirjallisuudessa sekä samana aikana julkaistuissa asiateksteissä.

Olen käsitellyt kirjoittamisdiskursseja selkeyden vuoksi erillään toisistaan, mutta todellisuudessa sama tekstinkohta saattaa liittyä useampaan kuin yhteen diskurssiin. Esimerkiksi kuvauksessa Kallen ensimmäisen kouluaineen kirjoittamistilanteesta lomittuvat toisiinsa taito- ja luovuusdiskurssit. Ivanič (2004) mukaan kirjoittamisdiskurssien yhteen kietoutuminen onkin tavallista (ks. myös Erra & Svinhufvud 2017). Vaikka Ivanič on rakentanut diskurssimallinsa kirjoittamista ohjaavien asiatekstien pohjalta, olen kuitenkin pystynyt identifioimaan kaikki Ivaničin kuvaamat diskurssit myös kaunokirjallisesta aineistosta. Tämä viittaa siihen, että malli on sovellettavissa laajemmallekin kuin vain asiatekstien analysointiin.

Olen rajannut tarkasteluni *Iijoki*-sarjan kirjoittamiskäsityksiin, mutta sarjan luomaa kuvaa Iijoen selkosten kirjallisesta kulttuurista olisi tärkeää tarkastella myös lukemisen näkökulmasta. Romaaneissa kirjallisuuden saatavuus on rajallista, ja toisinaan lukemista täytyy piilotella ympäristön negatiivisten asenteiden vuoksi. Lukuharrastus edellyttääkin kekseliäisyyttä ja varovaisuutta. Esteistä huolimatta Kalle ja hänen ystävänsä onnistuvat raivaamaan polkunsa kirjallisuuden pariin. Löytyypä Iijoen selkosilta myös ”kaksi kattilakuntaa, joissa oli omasta takaa ’lorukirjoja’”. Kirjojen lisäksi kaverusten mielenkiinto kohdistuu sanoma- ja aikakauslehtiin. Jo pelkästään *Iijoki*-sarjan ensimmäisissä osissa Pääatalo siis käsittelee kiinnostavalla 1920- ja 1930-luvun maaseudun kirjallista kulttuuria. Tutkimuksen keinoin voisi tarkastella esimerkiksi ajan tekstimaailmaan liittyvää vallankäyttöä. Kuka saa lukea ja kirjoittaa? Millaiset tekstit ovat arvostettuja? Kenellä on valta estää tai mahdollistaa pääsy kirjallisuuden ja

kirjoittamisen pariin? Millaisia edellytyksiä yksilöllä on kasvaa täysivaltaiseksi kirjallisen kulttuurin jäseneksi ympäristössä, jossa hänen mahdollisuuksiaan rajoitetaan?

Viitteet

- 1 Teoksista käytetään tekstissä lyhenteitä HP, TV ja KJ.
- 2 Kun viittaa kirjailija Kalle Päätaloon, käytän nimityksiä Päätalo tai Kalle Päätalo. Kun viittaa *Iijoki*-sarjan fiktiiviseen päähenkilöön, käytän nimitystä Kalle.

Lähteet

Aineisto

- Päätalo, Kalle 2014 [1971]: *Huonemiehen poika*. 12. painos. Helsinki: Gummerus.
- Päätalo, Kalle 2014 [1972]: *Tammettu virta*. 12. painos. Helsinki: Gummerus.
- Päätalo, Kalle 1973: *Kunnan jauhot*. Jyväskylä: Gummerus.
- Oulun yliopisto 2019: *Iijoki, Oulun yliopiston Päätalo-kokoelma, Kielipankki Korp -versio* [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019102101>.

Kirjallisuus

- Andrews, Richard – Smith, Anna 2011: *Developing writers. Teaching and learning in the digital age*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- Csikszentmihalyi, Mihaly – Abuhamdeh, Sami – Nakamura, Jeanne 2014: Flow. – Mihaly Csikszentmihalyi, *Flow and the Foundations of Positive Psychology. The Collected Works of Mihaly Csikszentmihalyi* s. 227–238. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8>.
- Erra, Satu & Svinhufvud, Kimmo 2017: Kirjoittamisen diskurssit lukion äidinkielen ja kirjallisuuden opetussuunnitelman perusteissa ja äidinkielen ylioppilaskokeen määräyksissä. – *Virittäjä*, 121(3). <https://doi.org/10.23982/vir.51462>.
- Etelälahti, Eemeli 1923: *Ala- ja yläkansakoulun kirjoituksen opetus*. Helsinki: WSOY.
- Harjunen, Elina & Juvonen, Riitta 2013: Mikä ihmeen oma ääni? – Elina Harjunen & Riitta Arvilommi (toim.), *Kuinka teksti kirjoitetaan omaksi?* Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2013 s. 9–23. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

- Huuki, Tuija 2010: *Koulupoikien statustyö väkivallan ja välittämisen valokuvissa*. Acta Universitatis Ouluensis, E, Scientiae Rerum Socialium 113. Oulun yliopisto.
- Hästesko, Frans Akseli 1927: *Äidinkielen opetusoppi*. Helsinki: WSOY.
- Ivanič, Roz 2004: Discourses of writing and learning to write. – *Language and Education* 18 s. 220–244.
- Juvonen, Riitta – Kauppinen, Anneli – Makkonen-Craig, Henna – Lehti-Eklund, Hanna 2011: Mitä lukiolaisten kirjoittamisesta on tutkittu? – Anneli Kauppinen, Hanna Lehti-Eklund, Henna Makkonen-Craig & Riitta Juvonen (toim.), *Lukiolaisten äidinkieli. Suomen- ja ruotsinkielisten lukioiden opiskelijoiden tekstimaisemat ja kirjoitustaitojen arviointi* s. 27–61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kauppinen, Anneli 2011: Lukiolaisten tekstimaisemat ja kieliasenteet. Kyseilytutkimuksen satoa. – Anneli Kauppinen, Hanna Lehti-Eklund, Henna Makkonen-Craig & Riitta Juvonen (toim.), *Lukiolaisten äidinkieli. Suomen- ja ruotsinkielisten lukioiden opiskelijoiden tekstimaisemat ja kirjoitustaitojen arviointi* s. 303–383. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1304. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kauppinen, Sirppa 1983: *Äidinkielen didaktiikka*. Helsinki: Otava.
- Keskimaa, Sari 2015: Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – *Puhe ja kieli* 35(4) s. 163–185.
- Keskimaa, Sari 2018: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536>.
- Kulju, Pirjo – Kauppinen, Merja – Hankala, Mari – Harjunen, Elina – Pentikäinen, Johanna – Routarinne, Sara 2017: Reviewing Finnish studies on writing in basic education. Towards pedagogy for diversity. – Noora Pyyry, Liisa Tainio, Kalle Juuti, Raul Vasquez, & Maiju Paananen (toim.), *Changing Subjects, Changing Pedagogies. Diversities in School and Education* s. 110–127. Ainedidaktisia tutkimuksia 13. Helsinki: Suomen ainedidaktinen tutkimusseura.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007: Suomalaisen kirjalliset taidot autonomian kaudella. – *Historiallinen aikakauskirja* 4/2007 (105) s. 420–438.
- Luukka, Minna-Riitta 2004: Tekstejä, luovuutta ja prosesseja. Näkökulmia kirjoittamiseen ja sen opetukseen. – Minna-Riitta Luukka & Pasi Jääskeläinen (toim.), *Hiiden hirveä hiihtämässä. Hirveä(n) ihana kirjoittamisen opetus* s. 9–22. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 48. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- Makkonen-Craig, Henna 2011: Kirjoittajan kompetenssit ja äidinkiellellä kirjoittaminen. – Anneli Kauppinen, Hanna Lehti-Eklund, Henna Makkonen-Craig & Riitta Juvonen (toim.), *Lukiolaisten äidinkieli. Suomen- ja ruotsinkielisten lukioiden opiskelijoiden tekstimaisemat ja kirjoitustaitojen arviointi* s. 62–91. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1304. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Manninen, Sari 2010: *”Iso, vahva, rohkee – kaikenlaista”*. *Maskuliinisuudet, poikien valtahierarkiat ja väkivalta koulussa*. Acta Universitatis Oulensis, E, Scientiae Rerum Socialium 112. Oulun yliopisto.
- Martino, Wayne – Kehler, Michael 2007: Gender-based literacy reform. A question on challenging or recuperating gender binaries. – *Canadian Journal of Education* 30(2) s. 406–431.
- Myllyntaus, Timo 1991: *Luku- ja kirjoitustaito teollistuvassa Suomessa – tilastoharhako?* – *Historiallinen aikakauskirja* 2/1991 (89) s. 116–121.
- Nieminen, Marjo 2003: *Köyhälistön koulutus 1880–1930-luvun Suomessa. Oikeus vai velvollisuus?* – Risto Rinne ja Joel Kivirauma (toim.), *Kouluksellista alaluokkaa etsimässä. Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla* s. 79–152. Kasvatusalan tutkimuksia 18. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Nurmi, Veli 1989: *Kansakoulusta peruskouluun*. Helsinki: WSOY.
- Pentikäinen, Johanna – Routarinne, Sara – Hankala, Mari – Harjunen, Elina – Kauppinen, Merja – Kulju, Pirjo 2017: *Oikeinkirjoituksesta monilukutaitoon. Suomalainen kirjoittamisen opetus ennen ja nyt*. – Vesa Korhonen, Johanna Annala, & Pirjo Kulju (toim.), *Kehittämisen palat, yhteisöjen salat. Näkökulmia koulutukseen ja kasvatukseen* s. 157–180. Tampereen yliopisto.
- Raitio, Konstantin – Niemi, Herman 1922: *Äidinkielen opetusoppi kansakoulu-y.m. alkeisopetuksen tarpeeksi*. Helsinki: WSOY.
- Sarjala, Jukka 1981: *Suomalainen koulutuspolitiikka*. Helsinki: WSOY.
- Schugurensky, Daniel 2000: *The forms of informal learning. Towards a conceptualization of the field*. WALL Working Paper 19. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education of the University of Toronto. <https://tspace.library.utoronto.ca/handle/1807/2733>.
- Sulkunen, Sari – Kauppinen, Merja 2019: *”Ainakin muutaman pojan luokallani tiedän lukevan.” Poikien (osin piiloiset) luku- ja kirjoitustaidot*. – Antti Kivijärvi, Tuija Huuki, & Harry Lunabba (toim.), *Poikatutkimus* s. 146–173. Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 205. Tampere: Vastapaino.
- Syvöja, Hannu 2004: *Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Torvelainen, Päivi – Tarnanen, Mirja – Hankala, Mari – Kainulainen, Johanna 2019: *Miten luokanopettajaopiskelijat arvioivat itseään tekstien tuottajina?* – Manne Kallio, Heidi Krzywacki & Saira Poulter (toim.), *Arvot ja arviointi* s. 28–50. Ainedidaktisia tutkimuksia 16. Helsinki: Suomen ainedidaktinen tutkimusseura.
- Wäälö, Väinö 1925: *Ainekirjoitus*. Helsinki: Otava.
- Watson, Anne – Kehler, Michael – Martino, Wayne 2010: The problem of boys’ literacy underachievement. Raising some questions. – *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 53(5) s. 356–361.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Päättalon liijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>.

Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjan yksilöpsykologinen vaikutus

Ritva Ylönen

Mitä sellaista tapahtui suomalaisessa yhteiskunnassa ja kirjallisuuden historiassa 1900-luvulla, mikä sai sadat tuhannet suomalaiset lukemaan Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjaa ja koukuttumaan siihen? Mitä *Iijoki*-sarjan ja lukijoiden kohtaamisessa – vuorovaikutuksessa – oikein tapahtui ja tapahtuu? Miten sarjan lukukokemus vaikutti lukijaan ja laajemmin – lukijan sosiaaliseen ympäristöön ja yhteiskuntaankin?

Johdanto

Tämä luku tulkintoineen ja väitteineen pohjautuu Tampereen yliopistossa marraskuussa 2013 tarkastettuun väitöstutkimukseeni, monografiaan *Tervaksinen toteemi. Kalle Päätalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Tarkastelen siinä *Iijoki*-sarjan kriitikko- ja lukijavastaanottoa ja vaikutusta vuosikymmenittäin diakronisesti (Jauss 1983 [1970]: 205, 219–221) ilmestymisajan kattavana prosessina. Pääpaino tämän luvun tarkastelussani on *Iijoki*-sarjan lukukokemuksen monitahoisessa yksilöpsykologisessa vaikutuksessa.

Saksalaisen kirjallisuuden professorin Hans Robert Jaussin 1983 [1970] reseptioesteettinen teoria (Jauss 1983 [1970]: 201–208; Segers 1985: 63–74) asettaa keskiöön todellisen, tekstin ulkopuolisen reaali-lukijan ja lukuapahtuman. Tämä teoria on toiminut soveltaen käytettynä tutkimukseni teoreettisena pääviitekehystenä. Olen tosin joutunut ottamaan teoreettiseksi työkalukseni myös psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen piiriin kuuluvan transaktioteorian, jossa korostuu lukijan subjektiivinen kokemus (Holland 1975)¹ sekä jossain määrin amerikkalaisen kirjallisuuden professori Louise M.

Rosenblattin (1981 [1978]) tulkinnat lukijan ja tekstin vuorovaikutuksesta. Rosenblatt painottaa lukijan ja tekstin transaktiota, jossa lukija tuo teokseen oman maailmankuvansa aineksia. Kun selitetään fiktiivisten hahmojen motiiveja ja maailmankuvaa, eettiset, filosofiset ja moraaliset kysymykset tulevat mukaan. (Ylönen 2013: 20; myös Makkonen 1995: 181.) *Iijoki*-sarjan vastaanottoa ja vaikutusta olisi ollut mahdotonta konstruoida ilman sosiologiaan kuuluvia käsitteitä (Jauss 1974: 296–317). Professori J. P. Roosin (1988: 25, 28–40, 60) sukupolvi-käsite valmiiksi määritellyine luokkineen on ollut merkittävä apu analyysissäni.

Väitöstutkimuksessani aineistonani olivat Päätalolle sarjan ilmestymisaikana tulleet lukijakirjeet², sarjan teoksia koskevat kritiikit ja muu mediajulkisuus. Aineiston analyysissä olen käyttänyt sekä laadullisia että määrällisiä menetelmiä. Tässä luvussa keskityn vain lukijoihin, jotka kirjoittivat lukukokemuksistaan ja omasta elämästään tuhansia kirjeitä rakastamalleen kirjailijalle. Kritiikit jäävät tämän teoksen tarkastelun ulkopuolelle. *Iijoki*-sarjan lukukokemus vaikutti analyysini ja tulkintani mukaan lukijaan yksilöpsykologisesti – tervehdyttävästi. Sarja toimi lukijoilleen ”mielen apteekkina” (Ylönen 2013: 111).

Kirjeotoksen laajuus on väitöstutkimuksessani 159 kappaletta. Kirjeitä on yhtä paljon jokaiselta *Iijoki*-sarjan ilmestymisvuosikymmeneltä. Otos on riittävä, koska sen laajentaminen ei olisi kirjeiden sisällön samankaltaisuuden (elämänkohtaloiden ja demografian) vuoksi tuonut oleellisesti uutta tietoa sarjan lukijareseptiosta ja vaikutuksesta. (Ks. myös Ylönen 2013: 42.) Tukeudun tässä tekstissä otantaan kokonaisuudessaan, koska sen radikaali pienentäminen olisi vaikuttanut tulkinnan luotettavuuteen. Lukijakirjeaineistosta tätä tekstiä varten tehty erillinen muutaman kirjeen otos ei olisi ollut riittävä, kun analysoinnin ja tulkinnan kohteena on koko lukijakunta. Tekstin lähiluku, analysointi ja tulkinta sen pohjalta ei tässä yhteydessä ole toimiva.

Tarinan ja tunteen symbioosin voima ja vaikutus

Jo antiikin filosofit Aristoteles etunenässä ymmärsivät, mikä voima tarinoissa piilee. Identiteetti rakentuu tarinoista, joita me kerromme

ja joihin yhä uudelleen ja uudelleen palaamme. Identiteettiä vahvistetaan ja uudistetaan myös siten, että kuvittelemme itsemme lukutapahtumissa teosten henkilöhahmoiksi. (Hall 1999: 36, 71–72, 253.) Ilmiö on nähtävissä selvästi *Iijoki*-sarjan lukukokemuksia kuvaavissa kirjeissä.³

Lukijat solahtivat Pääatalon hitaan, perusteellisen ja tunnekylläisen kerronnan myötä mukaan Pääatalon omaelämäkerralliseen tarinaan – ”Kalleksi Kallen paikalle”. Lukija lukee *Iijoki*-sarjan teoksia identiteettinsä läpi ja projisoi niihin halujaan ja toiveitaan. Mielihyvän tunne syntyy tunnistamisesta, siitä, kuinka lukijan halut ja toiveet kohtaavat lukutapahtuman ulkoistetussa, sosiaalisesti hyväksyttävämässä muodossa kuin jos hän toisi ne itse julki. Tämä lukutapahtumassa tehty päänsisäinen omien vaikeimpien, piilotettujen, jopa tiedostamattomienkin elämäntapahtumien ja -kriisien prosessointi on tutkimukseni mukaan ollut yksilöpsykologisesti erittäin merkityksellistä ja hoitavaa. Se on ollut samalla myös koukuttavaa ja siten yksi selitys Pääatalon asemalle kansan suosiossa. (Ylönen 2013: 176–179 ja siinä mainitut lähteet, ks. myös Ylönen 2013: 238.)

Katartinen ja sympaattinen samastuminen

Hans Robert Jauss (1974: 296–317) esittelee artikkelissaan, mitkä ovat teoksen sankariin identifioitumisen viisi eri interaktiomallia ja mitä vaikutuksia tällä samastumisella on lukijan tunteisiin (ks. myös Ylönen 2013: 54). *Iijoki*-sarjan vastaanotossa ovat tutkimukseni mukaan käytössä ainakin seuraavat tavat:

- Puhdistava samastuminen tapahtuu, kun lukijat asettavat itsensä ahdinkoon ja kärsimyksiin joutuvan epätäydellisen ja lukijaansa muistuttavan teoksen sankarin asemaan. Puhdistava samastuminen aiheuttaa lukijassa järkytyksen tai koomisen laukeamisen. Kokemus on vapauttava, terapeuttinen.
- Sympaattinen samastuminen tapahtuu, kun lukijat asettavat itsensä arkisen ja epätäydellisen sankarin asemaan, tulevat osaksi tarinaa. Sankari voi herättää lukijassa säälin ja solidaarisuuden tunteita.

Molemmat samastumismallit ovat tutkimuksieni ja tulkintani mukaan käytössä *Iijoki*-sarjan lukijoilla. (Ylönen 2013: 182–183.)

Lukukokemus mahdollistaa samastumisen, jota voidaan kuvata ”minän menettämisenä”. Lukuprosessin alussa lukija saa nimittäin kutsun ja luvan ajatella ja tuntea samoin kuin joku toinen.⁴ Kirja muuttuu sanojen, kuvien, tunteiden ja ajatusten sarjaksi ja lukijan mieli teoksen tapahtumapaikaksi. (Poulet 1980; Makkonen 1995: 183–184; Ylönen 2013: 255.) Kirjailijalle lähetetyissä kirjeissä lukijat kuvasivat tätä prosessia osuvasti:

[– –] Peilaan itseäni koko ajan kun kerrot itsestäsi. Tunteistasi, kömmähdyksistäsi jne. Välistä raivostun siitä millainen ”tonttu” sinä oikein taas olit ja huomaankin, että raivostun itselleni. (MG, M -82.)

Iijoki-sarjaan rakentuu lukijaa heijastavia ”peilejä”, kun lukijat tunnistavat päähenkilö Kallella itsensä heikkouksineen ja vahvuuksineen. Päätalon saamien lukijakirjeiden perusteella useat muistot nousivat 1970-luvulla kollektiivisesta muistista. Ne nousivat agraarisesta elämästä, lapsuuden tunnemaailmasta ja perheen sisäisistä ristiriidoista. Niitä nousi myös kyläyhteisön merkityksestä sekä sota-ajasta ja lammasta köyhyyden kokemuksiin. (Ylönen 2013: 254–257.)

Iijoki-sarjaa verrattiin joissakin kritiikeissä ranskalaisen modernistin Marcel Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä* -sarjaan (1913–1927). Yhtymäkohtia löydettiin teosten rakenteesta, kirjoitustavasta ja lukukokemuksesta – sarjan vastaanotosta ja vaikutuksesta. Proust toteaa, että hänen silmissään hänen lukijansa eivät ole hänen lukijoitaan vaan oman itsensä lukijoita. Hänen teoksensa toimivat vain suurennessa, joiden kautta lukijat voivat lukea itseään. (Proust 2017 [1927]: 415.)

Suurin osa tavallisista lukijoista luki teoksia tietoisesti hedonistisesti, vain itselleen tärkeitä syistä. Lukija saattoi etsiä Päätalon sarjasta kosketusta ja viitteitä omaan reaaliomaailmaansa ja tarpeisiinsa. Moni luki teossarjaa viihteenä viihteen vuoksi ja haki siitä tosi-tv:n kaltaista elämän tragikomedialla, draamaakin. Toki jotkut lukijoista halusivat löytää *Iijoki*-sarjasta taide-elämyksiä. (Ylönen 2013: 254–257.)

Vastaanoton kohde ja vaikuttamisen lähde – *Iijoki*-sarja

Iijoki-sarja on laajuudeltaan noin 17 000 sivua. Siinä esiintyy päähenkilö Kalle Päätalon lisäksi noin 1 800 muuta henkilöä. Sarjaa pidetään

yhtenä maailmankirjallisuuden laajimmista teoksista. Viimeisen osan *Pöhlökanto Iijoen törmässä* Päätalo kirjoitti vuonna 1998 useamman vuoden tauon jälkeen ”lukijoiden vaatimuksesta” täydentämään sarjan henkilöiden vaiheita. Se on kuin pitkä jäähyväiskirje mestarinsa menestyksen taanneelle uskolliselle lukijakunnalle.

Päätalon mukaan *Iijoki*-sarja on läpileikkaus hänen sukupolvensa elämästä 1920-luvulta 1960-luvulle. Kirjailija päätyi aiheeseen, koska ”mikään muu sukupolvi ei ole joutunut kokemaan niin paljon maailman muuttumista”. (Vehviläinen 1978: 165; Ylönen 2013: 46.) Päätalon lapsuuden voimakkaita kokemuksia oli erityisesti isän mielisairausten ja sen seuraamusten aiheuttama trauma. *Iijoki*-sarjassa kuvataan ruumiillisen työn tekijän kasvamista ja kehittymistä henkisen työn tekijäksi, kirjailijaksi. Sen keskeisiksi teemoiksi nousevat lapsena koettujen voimakkaiden kokemusten vaikutus koko elämään ja ponnistelu vaikeuksien kautta asetettuun tavoitteeseen, kirjailijaksi. Näitä vaikeuksia ja elämän solmukohtia ovat ensinnäkin oppiminen elämään viisivuotisen sodan aiheuttamien ruumiillisten ja henkisten vammojen kanssa sekä sopeutuminen sodan jälkeen kaupunkimaiseen ympäristöön. Myöhemmin niitä ovat rakennusmestarius ja sen luomat paineet, varhain alkaneet vakavat sairaudet ja kirjailijantien karikat ja uhraukset. Päätalo käy läpi myös avioeron, hänelle syntyy avioliiton ulkopuolinen lapsi, hän solmii uuden avioliiton ja kokee isyyden. Kaiken kauhean ja traagisen vastapainoksi sarjassa on lukijoiden kannalta riittävästi iloa ja onnistumisia: se on loppujen lopuksi huikea tuhkimotarina.

Päätalo korosti haastatteluissa sitä, että hän oli *Iijoki*-sarjaansa kirjoittaessaan tositapahtumien vanki. Se rajoitti hänen mielestään vääjäämättä sarjan taiteellisuutta. Ainoita keinoja ilmaista taiteellisuutta olivat esittämistapaan liittyvät traagisuuden tai koomisuuden korostaminen sekä tapahtumien ja henkilöiden tärkeyden painottaminen muun muassa toiston keinoin. Päätalon mukaan sarjan vähänkin merkittävät tapahtumat ovat todellisuuspohjaisia, mutta replikointi kuvitteellista. Tosin hän sanoi tuntevansa sarjansa henkilöt niin hyvin, että hän lähes tiesi, mitä he sanoisivat. (Vehviläinen 1978: 166; Ylönen 2013: 46.)

Tärkeäksi tavoitteekseen Päätalo koki tallentaa kirjasarjaan se rikas kieli, jota Taivalkoskella puhuttiin hänen lapsuus- ja nuoruus-

aikanaan (*Kaleva* 15.10.1978). Pääatalo halusi myös näyttää, millä tavoin yhteiskunta vielä 1930-luvulla suhtautui perheisiin, jotka eivät saaneet omin neuvoinensa irti edes niukinta jokapäiväistä leipäänsä. Vuonna 1984 Pääatalo laajensi tavoitteitaan: hän halusi antaa *Iijoki*-sarjassa pienoiskuvan 1900-luvun Suomesta (*Turun Sanomat* 24.12.1984). (Ylönen 2013: 46.)

Totuutta *Iijoki*-sarjan päähenkilön Kalle Pääatalon ja kirjailija Kalle Pääatalon välisestä suhteesta on vaikeaa, ellei mahdotonta, määrittää. Suuri lukijakunta otti joka tapauksessa sarjan alusta saakka vastaan omaelämäkertana. Heille *Iijoki*-sarjan Kalle Pääatalo oli yhtä kuin julkisuudessa esiintyvä kirjailija Kalle Pääatalo. (Ylönen 2013: 46.)

Kalle Pääatalolle tulleet lukijakirjeet tutkimusmateriaalina

Lukijakirjeet – reseptidokumentit – ovat minulle kirjallisuuden vastaanoton ja vaikutuksen tutkijana ainutlaatuisia lähteitä ja tutkimuskohteita. Kirjailija Kalle Pääatalolle ne merkitsivät tärkeää palautetta hänen kirjoitustyönsä merkityksestä ja lukijakuntansa rakenteesta sekä toiveista. Lukijoiden palaute oli hänelle jopa tärkeämpää kuin kriitikoiden arvioinnit. Jokaisen lukijakirjeen yllälaitaan Pääatalo kirjoitti vastauksensa päivämäärän ja kuvauksen vastauksen muodosta ja laajuudesta. Kirjailijan vastauksia lukijoille on päätyneet arkistoon vain muutama kappale. Lukijoille Pääatalon vastauskirjeet olivat tärkeitä. (Ylönen 2013: 44–48.)

Vuonna 1991 kirjailija Kalle Pääatalo arvioi saaneensa lukijakunnaltaan noin 4 500–5 000 kirjettä ja noin 7 000–8 000 korttia sekä vastaanneensa 3 500–4 000 viestiin. Tuhansia kirjeitä tuli myöhemmin lisää. *Iijoki*-sarjan ilmestymisaikana Pääatalo sai noin 3 000 lukijakirjettä. (Ylönen 2013: 42.) Aineistonani toimivan otoksen suuruus on 159 kirjettä. Otos jakautuu tasaisesti kolmelle vuosikymmenelle kirjeiden päiväyksen mukaan.

Seuraavaan taulukkoon 4 olen koonnut sukupolvittain ja vuosikymmenittäin niitä demografiatietoja, joita lukijakirjeistä oli mahdollista saada selville.

Taulukko 4. Lukijakirjeiden kirjoittajien demografiatiedot prosenttiosuuksina sukupolittain ja vuosikymmenittäin.

Sukupolvi	Vuosikymmen	Koulutus				Suku-puoli		Asuinpaikka			Suuren muuton kokeneita	Asenne			Keski-ikä
		Akateeminen	Keskiaste	Peruskoulu	Ei tietoa	Mies	Nainen	Kaupunki	Taajama	Maaseutu		Neutraali	Negatiivinen	Positiivinen	
Pääatalon ikäiset ja vanhemmat	1970	17	33	33	17	66	34	84	8	8	58			100	63 v.
Pääatalon ikäiset ja vanhemmat	1980			56	44	22	78	44	33	23	22			100	66,5 v.
Pääatalon ikäiset ja vanhemmat	1990	33	17	50		67	33	33	50	17	33			100	68 v.
n. 1925–1940 syntyneet	1970	20	27	40	13	53	47	27	46	27	53			100	46 v.
n. 1925–1940 syntyneet	1980	28	18	9	45	64	36	73		9	27	9		91	55,5 v.
n. 1925–1940 syntyneet	1990	63		37		100		100			75			100	58 v.
1940–1955 syntyneet	1970	8	15	46	31	46	54	31	31	38	54	8		92	30 v.
1940–1955 syntyneet	1980	20	24	28	28	48	52	72	28		56			25	37 v.
1940–1955 syntyneet	1990	44	20	24	12	52	45	60	40		32			25	48 v.
1955–1965 syntyneet	1990	17		33	50	17	83	67	33		17			100	30 v.

Ikänsä kirjoittajat useimmiten kertovat kirjeissä suoraan, mutta koulutus jää usein avoimeksi tai se pitää päätellä ammatista. Ammatillinen edustus onkin laaja: edustettuina ovat työläiset, keskiluokka ja johtavassa asemassa olevat. Akateemisen koulutuksen saaneet ovat hyvin edustettuina otoksessani. Taulukosta käy ilmi myös, kuinka moni kirjoittajista oli kokenut suuren muuton eli kaupungistumisen tuoman rakennemuutoksen.

Lukijakirjeitä yhdistää keskeisesti tarve tuoda ilmi kiitollisuus ja ihailu kirjailijaa kohtaan. Tämän tarpeen on luonut Kalle Päätalon kirjojen, etenkin *Iijoki*-sarjan, lukukokemus. Kirjeitä yhdistää myös lukukokemuksen kuvaaminen vaikutuksineen. Kallen elämäntarinan vertautuminen lukijan elämään sai lukijat vastavuoroisesti kertomaan elämästään kirjailijalle. (Ylönen 2013: 43.)

Lukijakirjeet ovat stereotyyppisiä muodoltaan, ja melkein kaikissa niissä on tietty struktuuri. Rakenteeseen kuuluvat puhuttelun, aloituksen ja esittelyn lisäksi elämäkerrallinen aines, arvioiva aines ja lopetus. Suurin osa kirjeistä on kirjoitettu kuin vanhalle ystävälle. Päätalo oli tullut lukijalle miltei lähisukulaiseksi tai sukulaissieluksi, kuten lukijat usein asian ilmaisivat. Kirjailijaa puhuteltiin kirjeen alussa kirjailijaksi, professoriksi tai mestariksi, mutta vähitellen puhuttelu muuttui kirjeessä Kalleksi ja sinutteluksi. (Ylönen 2013: 171.)

Kirjoittajat perustelevat kirjoittamista sillä, että he ovat lukeneet Päätalon tuotannon moneen kertaan. He ovat hankkineet tai aikeissa hankkia kaikki Päätalon kirjoittamat teokset itselleen. Päätalon teoksia lukivat sellaisetkin henkilöt, jotka eivät lukeneet kirjoja lainkaan tai lukivat vain silloin tällöin. Kirjeissä on mainintoja oman tai lähiomaisen lukutottumuksen muuttumisesta Päätalon teosten ansiosta, kun romaaneja karttaneesta henkilöstä saattoikin tulla innokas lukija. Ainakin vanhempien miesten kohdalla Päätalon teokset madalsivat kynnystä lukea muutakin kuin lehtiä ja tietokirjallisuutta. Lähetämällä lukijakirjeitä, osallistumalla yleisönä kirjailijan julkisiin esiintymisiin ja suosittelemalla teoksia tuttavillean lukijat osoittivat arvontaan ja tukeaan kirjailijalle. Päätalon ja hänen sarjansa ympärille kehittyikin vähitellen kultti- ja fani-ilmiö. (Ylönen 2013: 172.)

Sarjan uusimman teoksen lukeminen laukaisi lukijoissa tarpeen olla yhteydessä kirjailijaan, joten kunkin teoksen sisältö eli niiden kuvaama vaihe Päätalon elämässä vaikutti siihen, millaiset lukijat aktivoituivat. Esimerkiksi sota-aikaan painottuvat teokset herättivät 1970-luvun loppupuolella ilmestyessään sotamuistoja, joten 1970-luvulla kirjoittaneiden joukossa on paljon sodan kokeneita. Kirjeiden perusteella köyhyyden, pula-ajan sekä savotoiden kuvaukset jopa pakottivat vastaavissa oloissa eläneet ja heidän jälkeläisensä muistelemaan omia tai vanhempiensa elämänvaiheita. Lukijakirjeiden sisältö on hyvinkin intiimiä: asioita, joita kerrotaan luottamuksellisesti vain

esimerkiksi parhaalle ystävälle tai psykiatrille. (Ylönen 2013: 173–174.)

Iijoki-sarjan lukukokemuksen monitahoinen yksilöpsykologinen ja yhteiskunnallinen vaikutus

Lukijan ja *Iijoki*-sarjan teoksen vuorovaikutukseen liittyy vahva samastuminen Kalleen tai muihin sarjan henkilöihin, tapahtumiin ja tunnetiloihin. Kalle koettiin luvun alkupuolella esittelemieni Jaussin interaktiomallien mukaisena epätäydellisenä sankarina. Hän joutui ongelmiin, kärsi ja pettyi. Lukijat järkyttyivät Pääatalon kokemuksista tai näkivät niissä komiikkaa. Pääatalohan lievitti vaikeita asioita huumorilla. (Ylönen 2013: 198.)

Juuri samastumismahdollisuus teki *Iijoki*-sarjasta yksilölle merkityksellisen. Se oli yksi tapa käyttää teossarjaa terapeutisesti hyödyksi. Valtaosalle lukijoista oli tärkeintä se, miten *Iijoki*-sarja vaikutti heidän persoonaansa ja elämänlaatuunsa yksilötasolla ja sitä kautta myös heidän sosiaalisiin suhteisiinsa ja asemaansa. (Ylönen 2013: 241.)

Osa *Iijoki*-sarjan kaupunkilaislukijoista puntaroi perusteellisesti tekijöitä, jotka mahdollistivat paljasjalkaisen kaupunkilaisen samastumisen sarjan päähenkilöön. Asiaa selitti se, että Pääatalon kuvaamat tunnot ja tapahtumat ovat yleisiä ja ajasta sekä kontekstista riippumattomia. Niihin voi kuka tahansa samastua. Yksilön elämästä kertova *Iijoki*-sarja on tyyppillinen keskivertosuomalaisen tarina, jolloin se tarjoaa lukijalle tietoa itsestään. Pääatalo arveli itsekin yhdeksi suosionsa syyksi, että hän oli keskivertokansalainen niin hyvässä kuin pahassa. Hänen elämänhistoriansa oli kuitenkin kansallisesti poikkeuksellisen edustava. Tällainen yleispätevyys mahdollisti laajan lukijakunnan. Lukijakirjeissä toistui mantrana selitys samastumiseen: ”Löydän sieltä itseni.” *Iijoki*-sarjaa verrattiin jopa Raamattuun: siitäkin löytyi lohtua ja mielenrauhaa. Sarja toimi yhdistävänä kommunikaatiopohjana siinä missä *Raamattu* tai *Tuntematon sotilas*. (Ylönen 2013: 176–179, 250–251 ja siinä mainitut lähteet, 257–260.)

Teosten huumorin sävyttämä kieli ja rikas murteenkäyttö koettiin vahvuutena. Huumori toisaalta elävöitti, toisaalta vaimensi kuvatun

elämän ankaruutta. Päätalon hidas, toisteinen ja perusteellinen kerontatapa ei häirinnyt lukijaa, vaan antoi tilaa identifioitumiseen. Lisäksi se oli uskottavuuden ja totuudellisuuden merkki ja tae. (Ylönen 2013: 198, Päätalon huumorista ks. Ylönen 2013: 277–280.)

Lukijat arvottivat positiivisesti Päätalon tapaa vastata katkeruuteen ja kostonhimoon huumorilla ja pyrkimällä menestymään omassa elämässään, ”näyttämään vielä”. Mitä syvemmälle ihmisen pohjamutiin henkilökohtaisista kokemuksista ja tunteista kertovat tekstit menevät, sitä samastuttavampia ne ovat. Tämä toteutui myös Iijoki-sarjan vastaanotossa, ja voi olla, että myös kirjailija Kalle Päätalo on tiennyt sen sarjaa kirjoittaessaan. Se lienee ollut sarjan kirjoitusprojektin aikana alitajuisena myös kirjailijan mielessä.

Terapeuttisuus

Lukijat kuvasivat kirjeissä lukukokemustaan ja pohtivat Päätalon kirjailijanlaatua ja suosiota:

[– –] Lukija samastuu – ainakin minä – aina päähenkilöön, jos kirja on hyvin kirjoitettu. Ja sinun kirjasi ovat kirjoitetut niin, että tunnen kansasi katumusta, häpeää, kiukkua ja onhan niitä onnellisiakin hetkiä. Ja näinhän ne luultavasti tuntevat ne sadat tuhannet miehet ja naiset, jotka tänäkin syksynä kirjaasi lukevat. Olen ennenkin kirjoittanut, että olet sellainen kirjailija, jonka tekstin kautta jäyhä suomalainen mies – ja nainenkin – saa purkaa tunteitaan. Siinä varmaankin on menestyksen salaisuus. Koska kirjoitat tosi tapahtumista, itse koetuista tunteista, joihin on helppo samastua. (LT, N -85.)

Päätalon tunnetuimpiin lukijoihin kuuluva opettaja Esko Myllymäki kuvasi samastumisen aiheuttamia fyysisiä reaktioita ja terapeuttisuutta puheessaan Päätalopäivillä kesällä 1996:

[– –] Usein Kalle vie meidät matkalle omaan itseemme, syvälle sielumme pieniinkin koloihin. Sillä retkellä olemme monasti saaneet nauraa vatsamme kipeiksi, usein on tultu takaisin silmät kyynelissä. [– –] Ajattelin, että taas kerran Kalle pelasti minut psykiatrin ja psykologin kynsistä.

Päätalolla oli synnynnäinen kyky kuvata tunnetiloja ja eritellä herkkiä sosiaalisia suhteita. Lukijat halusivat palata sarjan teoksiin uu-

delleen, useaan kertaan. Niistä sai jokaisella lukukerralla irti jotakin uutta, merkityksellistä: pääsi syvemmälle sarjan maailmaan, elämään ja henkilöihin. (Ylönen 2013: 169.) *Iijoki*-sarjan yksilöpsykologinen merkitys tuli todistetuksi lukijakirjeissä moneen kertaan ja monin eri tavoin (Ylönen 2013: 176–179).

Pääatalon rooli miehisen häpeän tulkkina antoi miespuolisillekin lukijoille mahdollisuuden avoimuuteen hyvin henkilökohtaisissa asioissa.

[– –] Minä tiedän, mitä on olla nuorukainen sinunlaisella luonteella. Olen itse kokenut sen. Olin äärettömän ujoinen ja hermoherkkä, köyhistä oloista vieläpä sorakielinen [– –] kömpelö luokan hiljaisiin kaveri [– –] (OV, M -75.)

[– –] myös nämä tyttömärrit ovat kohdelleet meikäläistä jokseenkin saman kaavan mukaan, sillä olen ollut erittäin ujo ja arka naisten lähettyvillä [– –] (SV, M -79.)

Miespuolisissa lukijoissa herättivät vastakaikua sarjan 1970-luvulla ilmestyneiden teosten kuvaukset Kallen epäonnisuudesta ja arkuudesta solmia suhteita vastakkaiseen sukupuoleen. Kriitikoiden, Pääatalon miespuolisten ikätovereiden, kunnioituksen herättivät kirjailijan sota-ajan kuvaukset sukupuolitautien sairastamisesta ja siitä aiheutu- neesta häpeästä ja salailusta. (Ylönen 2013: 178, 211, 213.)

Viihteellisyys ja nautinto

[– –] Tiedätte esittelyittä, miten kirjanne kuluvat monien käsissä, mutta se suunnaton suru ja mittaamaton ironia, joka huokuu teoksen lehdeltä, on kertakaikkista. On nautinto nähdä, kun lukija vahvasti eläytyen paneutuu tekstiinne. Nenän niiskahdukset, hampaiden kirsunnat ja ilmeinen ilo peilautuvat kasvoista. Ei se ole voinut olla helppoa Teillekään? (MP, N -81.)

Pääatalon teoksia ostettiin myös viihteellisyyden ja tekstin tuottaman mielihyvän ja nautinnon takia. Kirjeissä kuvataan, miten Pääatalon tekstin lukeminen nostatti tunteet pintaan siinä määrin, että lukijat eivät voineet estää naurunpyrskähdyksiä tai itkuun purskahtamista. Fyysiset reaktiot – nauru ja itku – kohdistuivat alitajuisesti lukijaan

itseensä, eivät yksin Pääatalon sattumuksiin. (Ylönen 2013: 255.) Lukijoissa heräsi samastumisen myötä solidaarisuuden ja säälinkin tunteita epäonnista, epätäydellistä ja arkisen tutulta tuntuvaan Kallea kohtaan. Miten Kallen käy? Lukutapahtumaan hiipi mukaan tirkistelyn piirteitä. Välillä lukijat olivat kiinnostuneempia lukemaan kirjailijasta kuin kirjailijan tuotantoa. (Ylönen 2013: 201.) Lukijakirjeissä selotetaan yömyöhään vuoteessa tai muissa intiimeissä paikoissa tapahtunutta lukemista, mikä toi lukemiseen hedonistisen nautinnon. Tämä vahvistaa kuvaa siitä, että sarjaa luetaan myös viihteeksi. (Ylönen 2013: 255.)

Yhteiskunnallinen merkitys

Pääatalo tuo *Iijoki*-sarjassaan esille ihmiselämän koko kirjon. Sarjan tapahtumat seurauksineen ovat yhä ajankohtaisia: syrjintä, syrjäytyminen, koulukiusaaminen, köyhyys ja sen aiheuttama häpeä itsetunto-ongelmineen, tulojen riittämättömyys, olematon sosiaaliturva, pelko lasten huostaanotosta, lama- ja sota-ajan traumaattiset kokemukset, irrallisten seksisuhteiden, sukupuolitautien ja aviorikoksen aiheuttamat syyllisyys ja häpeä, sodanjälkeiset ongelmat sopeutumisessa, työn ja asunnon saamisessa, mielenterveyden horjuminen, sairaaloinen mustasukkaisuus, avioliitto- ja erokriisit, vakavat sairaudet, työpaikkakiusaaminen, irtisanominen... *Iijoki*-sarjasta löytyi tarvitsevalle vertaistukea monenlaisiin elämänkriiseihin. Juuri tämä teki sarjasta merkityksellisen. (Ylönen 2017: 254–255.)

Kalle Pääatalo oli selviytyjä, joka kanavoi eriarvoisuuden, alemmuuden, häpeän ja syyllisyyden tunteensa sekä vihan, katkeruuden ja koston ajatuksensa yhteiskuntaa rakentavalla ja sitä hyödyttävällä tavalla. Elämän hyvä ja paha kanavoituivat yltiöpäiseen, ylimitoitettuun ja loputtomaan työllä näyttämiseen. Se toimi edistysuskon mallina lukijoille: Kalle on selviytynyt ja onnistunut, miksi en siis minäkin? Sarjalla oli myös välineellistä yhteiskunnallista vaikutusta: se loi työpaikkoja, lisäsi Taivalkosken kunnan matkailuarvoa ja antoi kustantajalle mahdollisuuden julkaista myös taloudellisesti kannattamatonta laatukirjallisuutta.

Viihdekirjallisuuden leima ja sarjan lukemisen kategorisoiminen huonon maun merkiksi voivat jopa toimia esteenä sarjan yhteiskun-

nallisen merkityksen havaitsemiselle. Mielestäni *Iijoki*-sarjan yhteiskunnallinen ja yksilöpsykologinen merkitys oli kuitenkin huomattavasti suurempi kuin sen esteettinen arvo. (Ylönen 2013: 333–334.)

Lukijayhteisöjen muodostaja

Päätalo tiedosti jo sarjan alkumetreillä massalukijakuntansa ominaislaadun, sen yhteisten kokemusten ja koti-ikävän merkityksen. Päätaloilmiön synnyssä suuren muuton sukupolvi oli tärkeä tekijä. Kirjailijoiden kanonisointiprosesseissa ensimmäisenä vaiheena pidetään sitä, että kulttuurin hallitsevat piirit hyväksyvät kirjailijan ja teoksen kanonisoinnin. Lukijakunta voi kuitenkin vaikuttaa kanonisoivasti kirjaostoillaan ja -lainauksillaan. Tällöin kyseessä on oltava riittävän iso massa, kuten Päätalon *Iijoki*-sarjan ostajien ja lukijoiden kohdalla. (Segers 1995: 121; Ylönen 2013: 122.)

Olen (Ylönen 2013) hahmottanut sarjan lukijakunnasta seuraavia lukijaryhmiä:

- metsätyömiehet
- suuren muuton kokeneet
- sotakaverit
- rakennustyömiehet
- kirjailijaksi haaveilevat
- paluumuuttoa kaupungista maaseudulle suunnittelevat
- omakotitalon rakentajat
- koulukiusatut
- eronneet
- köyhästä tai muuten traagisesta lapsuudesta häpeää tuntevat
- ensimmäisen polven sivistyneistö
- aikuisopiskelijat
- ujoudesta ja arkuudesta kärsivät
- esiintymiskammoiset

Kallen omien elämänvaiheiden kuvaukset synnyttivät luonnostaan erilaisia lukijayhteisöjä. Kuten jo aikaisemmin kirjeitä kuvatessani totesin, esimerkiksi *Iijoki*-sarjan alkupään teoksia leimaavat savotta- ja uittokuvaukset toivat lukijoiksi näissä ammateissa toimineita miehiä ja naisia. Metsätyöläiset muodostavatkin *Iijoki*-sarjan yhden lukija-

yhteisön. He samastuivat lukiessaan *Iijoki*-sarjan ensimmäisiä savot-
tojen leimaamia teoksia. Moni metsätyöläinen joutui työn koneel-
listumisen vuoksi etsimään uutta työtä, ja useat heistä päätyivätkin
rakennustyöntekijöiksi, kuten myös Pääatalo itse. (Ylönen 2013: 179–
182.) Sota-ajasta kertovia teoksia puolestaan lukivat sodan kosketta-
mat. Rakennustyöntekijät saivat tuntuman ja koukuttuivat Päätaloon
jo esikoiskirjan *Ihmisiä telineillä* (1958) myötä. Lukuisat omakoti-
talojen rakentajat saivat oppia ja vertaistukea sarjasta. Sama koskee
aviokriisejä, eroa ja uuden kumppanin löytämistä. Sodan jälkeistä ai-
kaa kuvaavissa teoksissa vahvistui Päätalon sitkeä pyrkimys kirjaili-
jaksi, mikä toi kirjeissä esiin lukijayhteisönä lukijat, joilla oli vastaavia
aikomuksia. (Ylönen 2013: 253, 333–334.)

***Iijoki*-sarja koti-ikävä ja kaipuun isänmaana**

Päätalon *Iijoki*-sarja sekä heijasti että lääkiti lukijakirjeiden perus-
teella henkisiä kipuja ja pahaa oloa, joita aiheutti 1960-luvun ja 1970-
luvun alun yhteiskunnallinen rakennemuutos – suuri muutto. *Iijoki*-
sarjan yhteiskunnallinen merkitys tulee esille juuri tässä. Lukijat
kamppailivat rakennemuutoksen aiheuttamien identiteettiongelmien
keskellä, mutta eivät itse kyenneet tiedostamaan ongelmiaan. He pys-
tyivät kuitenkin käsittelemään ne sarjan Kallen ja muiden henkilöi-
den avulla. (Ylönen 2013: 177 ja siinä mainitut lähteet.)

Sarjan yhteiskunnallisesta merkityksestä puhuttaessa on muistet-
tava, että suuri muutto, maaseudun tyhjeneminen kaupunkeihin ja
maan rajojen ulkopuolelle osuivat sarjan alkuun. Näen sarjan keskei-
simmän yhteiskunnallisen merkityksen juontuvan tästä yhteiskun-
taa ja yksilöitä ravistelleesta ilmiöstä. Pääatalo loi omia sopeutumis-
vaikeuksia kuvatessaan lukijoilleen keinoja selvittää näiden vastaavista
ongelmista.

Iijoki-sarjan aloitusvuosikymmenellä lukijakirjeiden kirjoittajista
noin puolet edusti samaa sukupolvea kuin Pääatalo (ks. taulukkoa 4).
Lukijoita yhdistivät Päätaloon jo sukupolven yhteiset avainkokemuk-
set eli sodat ja lama. Yhtäläisyyksiä oli myös demografisissa tekijöis-
sä: niitä olivat maaseutu asuinpaikkana, alhainen koulutustaso, ras-
kas ruumiillinen työ ja yhteinen arvomaailma. Päätalon ikätoverit

elivätkin sarjaa lukiessaan omia elämänvaiheitaan. Muistelutyö sarjan avulla merkitsi menneen terapeutista työstämistä. (Ylönen 2013: 176 ja siinä mainitut lähteet.)

Suuria ikäluokkia edustavat lukijat olivat *Iijoki*-sarjan vaikutuksen alaisuudessa puolet elämästään. Siitä jäi heihin pysyvä muistijälki (ks. myös Leiviskä tässä teoksessa). Kirjoittaessaan elämästään Pääatalo toimi lukijoidensa muistina. (Ylönen 2013: 334.) Taivalkoski kotiseutuna ja Kallioniemi kotina toimivat *Iijoki*-sarjassa ikoneina, sillä ne muistuttavat viittaamaansa kohdetta – lukijan omaa todellista kotitiseutua tai kotia tai siihen liittyvää mielikuvaa (Ylönen 2013: 287–289, 311).

Lopuksi

Kriitikoiden moittimassa Pääatalon samassa tyyliässä, kerrontatavassa ja kielessä sekä aihepiirissä pysyttäytyminen koitui lopulta kirjailija Kalle Pääatalon voitoksi. Samaa voi sanoa siitä, että hän ei politiikan leimaamalla 1960- ja 1970-luvuillakaan suostunut sitoutumaan poliittisesti, saati julistamaan mitään ismiä tai ideologiaa. Se miellytti Pääatalon sankkaa lukijakuntaa. He saattoivat itse ottaa kantaa sarjassa kuvattujen yhteiskunnan toimien oikeellisuuteen tai riittävyteen. (Ylönen 2013: 332–333.)

Lukijakirjeiden mukaan *Iijoki*-sarjan muuttumattomuus oli eittämätön myyntivaltti (muuttumattomuudesta ks. Ylönen 2013: 332–333). Lukijat tiesivät jo etukäteen saavansa sitä, mitä halusivatkin: viihteellisyyttä, helppolukuisuutta, lähihistoriaa vaivattomasti omaksettavassa muodossa, mahdollisuutta seurata todellisten ihmisten elämää ja samastua heihin, terapiaa ja elämänuskoa. Lukijat kokivat saavansa täyden vastineen sijoittamilleen rahoille. Samalla he tulivat liitetyksi osaksi suurempaa yhteisöä, niihin, jotka pitivät Pääatalon kirjallisuudesta ja halusivat palata ja paeta teosten maailmaan yhä uudelleen sekä jakaa kokemuksensa samanmielisten kanssa. Yhteinen arvopohjakin yhdisti. Pääatalo todella kuuluu niihin kirjailijoihin, jotka ovat lunastaneet paikkansa lukijakuntansa sydämessä.

Viitteet

- 1 Norman Holland on amerikkalainen kirjallisuuskriitikko.
- 2 Lukijakirjeiden kirjoittajien koodinimi muodostuu niin, että esimerkiksi Lasse Lukija on LL, M -85, jossa LL = kirjoittajan etu- ja sukunimen alkukirjaimet, M = mies (N = nainen) ja -85 = kirjeen kirjoittamisvuosi. Lukijakirjeotos on tehty Kalle Päätalolle *lījoki*-sarjan ilmestymisvuosina (1971–1995 ja 1998) tulleista lukijakirjeistä. Otoksen kirjeet on luetteloitu (Ylönen 2013: 406–411). Alkuperäiset kirjeet ovat professori Kalle Päätalon arkistossa Päätalo-instituutissa Taivalkoskella (Saapuneet kirjeet).
- 3 Identiteetin käsite jaetaan tavallisesti henkilökohtaiseen ja sosiaaliseen identiteettiin. Henkilökohtainen identiteetti rakentuu niistä ihmisen ominaisuuksista, jotka erottavat hänet muista ja tekevät hänestä ainutlaatuisen. Sosiaalisen identiteetin ymmärretään tarkoittavan niitä ominaisuuksia, jotka jaetaan saman ryhmän muiden jäsenten kanssa (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2001: 366).
- 4 Saksalainen kirjallisuudentutkija Wolfgang Iser kyseenalaistaa tekstin ja lukijan välisen vastakkainasettelun. Tekstin merkitys syntyy Iserin vaikutusteorian mukaan sen vuorovaikutuksen tuloksena, jonka osapuolia ovat lukija ja teksti. (Iser 1978; Alanko 2001: 223-228; Ylönen 2013: 19.)

Lähteet

Aineisto

Päätalo-instituutti, Taivalkoski
Professori Kalle Päätalon arkisto
Saapuneet kirjeet (159 lukijakirjeen otos)

Kirjallisuus

Alanko, Outi 2001: *Lukijasta lukemiseen, tulkinnasta elämykseen. Lukijan käsite kirjallisuudentutkimuksessa*. – Outi Alanko & Tiina Käkälä-Puumalainen (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hall, Stuart 1999: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

Helkama, Klaus – Myllyniemi, Rauni – Liebkind, Karmela 2001: *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita.

Iser, Wolfgang 1978: *The act of reading. A theory of aesthetic response*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Holland, Norman N. 1975: *Readers reading*. New Haven: Yale University Press.

- Jauss, Hans Robert 1974: Levels of identification of hero and audience. – *New Literary History* V 2 s. 283–344.
- Jauss, Hans Robert 1983 [1970]: Kirjallisuushistoria kielitieteen haasteena. – Maria-Liisa Nevala (toim.), *Kirjallisuuden tutkimuksen menetelmiä*. Tietolipas 94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Makkonen, Anna 1995: *Lukija, lähdekö mukaani? Tutkielmia ja esseitä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Poulet, Georges 1980: Criticism and the experience of interiority. – Jane P. Pompkins (toim.), *Reader-response criticism. From formalism to post-structuralism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Proust, Marcel 2017 [1927]: *Kadonnutta aikaa etsimässä 10. Jälleen löydetty aika*. Helsinki: Otava.
- Roos, J. P. 1988: *Elämäntavasta elämäkertaan. Elämäntapaa etsimässä 2*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Rosenblatt, Louise M. 1981 [1978]: *The reader, the text, the poem. The transaction theory of literary work*. Carbondale: Southern Illinois Press.
- Segers, Rien T. 1985: *Kirja ja lukija. Johdatusta kirjallisuustutkimuksen uuteen suuntaukseen*. Tietolipas 97. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Segers, Rien T. 1995: Läpimurto ja kanonisointi: uusi haaste kirjallisuushistorialle. Kuinka Virginia Woolfista tuli kuuluisa. – Markku Ihonen & Yrjö Varpio (toim.), *Helmi, simpukka, joki. Kirjallisuushistoria tänään*. Tietolipas 137. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vehviläinen, Matti 1978: *Kalle Pääatalo*. Helsinki: Gummerus.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>.
- Ylönen, Ritva 2017: *Kalle Pääatalo. Kirjailijan elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehdet

- Kaleva* 15.10.1978. "Sisäisestä käskystä tavoitteisiin". Tekijä tuntematon.
- Turun Sanomat* 24.12.1983. Nordell, Harri: "En osaa muuta tehdä kuin työtä".

Selkosten Proust taipuu moneen – *Iijoki*-korpus ja digitaalisen tekstilouhinnan mahdollisuudet

Sanna Karkulehto

<https://orcid.org/0000-0001-7267-9612>

Veronika Laippala

<https://orcid.org/0000-0002-7635-429X>

Kati Launis

<https://orcid.org/0000-0002-8498-7361>

Jaana Märsynaho

Maija Saviniemi

<https://orcid.org/0000-0003-2977-1143>

Minna Säaskilahti

”Kun kokeilee kädellä, tuntee, että tässä kohtaa on harjanne”, siteeraa *Helsingin Sanomien* pitkäaikainen kulttuuritoimittaja Antti Majander (2019) kolumnissaan talonsa kellarin sementtilattiaa esittelevää Kalle Päätaloa ja jatkaa: ”Siis valuvika.” Tämä oman kellarin sementtilattian harjanteen huolellinen harmittelu kuvastaa Majanderin mukaan sitä, että Päätalo on Suomen uskottavin kirjailija. Vastaus kysymykseen, miksi valuvika tekee Päätalosta uskottavan, edellyttää kuitenkin taustoitusta. Miten *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimittaja päätyi Kalle Päätalon kellariin Tampereelle todistamaan tämän lattiaansa aikaansaamaa harjannetta?

Kun Majander oli lähdössä haastattelemaan pian 79 vuotta täyttävää Päätaloa, oli hänen toimittajakollegansa Ilkka Malmberg – ainakin anekdootin mukaan – ehdottanut, että pikkutarkaksi ja huolelliseksi tiedetyltä rakennusmestari-kirjailijalta kysyttäisiin, oliko tämä tyytyväinen omaan, itse omilla käsillään ja omin avuin rakentamaansa taloon. Vastaus kysymykseen on arvattava: aivan tyytyväinenhän Kalle ei ollut. Kellarin sementtilattiasta löytyy nimittäin yksi harjan-

ne, jonka hän muistaa ottaa esille vielä elämänsä ehtopuolellakin. Tämän rikkumattoman muistin sekä rehellisyyden yhdistelmän toimittaja nimeää osoitukseksi Päätalon uskottavuudesta.

Lähdemme tämän teoksen päätännössä Päätaloon usein liitetyn rehellisyyden tavoittelun, pikkutarkan muistin sekä muistamisen merkityksen motivoimina tarkastelemaan, mitä mahdollisuuksia jo edellä esitelty Oulun yliopiston ja valtakunnallisen Kielipankin julkaisema *Iijoki*-tekstikorpus (2019) voi tarjota. Tarkastelemme, mitä annettavaa sillä on yhtäältä Päätalo-tutkimukselle ja toisaalta niin kirjallisuuden, kielen ja kulttuurin kuin myös niiden kulttuuristen ja historiallisten kontekstien tutkimukselle. Pohdimme, millaisia tutkimusaiheita korpusavusteinen, korpusvetoinen ja korpuspohjainen lähestymistapa mahdollistavat.

On sinänsä selvää, että laaja, koko Päätalon *Iijoki*-sarjan sisältävä tekstikorpus avaa aivan uudenlaisia mahdollisuuksia tutkia sellaisia aiheita, joiden analyysiä tutkijoiden rajallinen muisti ja kapasiteetti käsitellä suuria aineistoja eivät ole aiemmin mahdollistaneet. Tässä kokoomateoksessa *Iijoki*-korpusta on jo hyödynnetty Saviniemen ja Sääskilahden luvuissa, ja korpus olisi soveltunut varsin hyvin muidenkin kirjoittajien aineistoksi.

Voi olla, että tähänastista, jopa yllättävän niukkaa Päätalo-aiheista tutkimusta¹ (ks. myös Saviniemi & Mantila tässä teoksessa) selittää juuri tutkittavan aineiston massiivisuus. Tutkijalle voi syntyä kokeumus siitä, että luotettavan analyysin tekeminen aineistosta edellyttäisi sellaista Päätalon koko tuotannon käsittävää, syvällistä asiantuntemusta ja mittavaa perehtymistä koko *Iijoki*-sarjaan, jota hän ei voi rehellisyyden nimissä väittää edustavansa. Korpus mahdollistaa nyt sen, ettei koko sarjaa tarvitse ottaa lähilukuun, vaan on mahdollista syventyä tarkemmin tutkimusaiheen kannalta keskeiseen teokseen ja hakea muista sarjan teoksista olennaista tietoa erillisten hakulausekkeiden avulla. Ilman korpusta olisi lähes mahdotonta tehdä pikkutarkkaa tutkimustyötä, jossa tutkijan täytyisi hakea analyysikohteet muistinsa varassa.

Ryhdyimme nyt – Päätaloon liitettyihin rehellisyyden tavoitteluun ja pikkutarkkaan muistiin kiinnittyen – tarkastelemaan *Iijoki*-korpuksen tutkimusmahdollisuuksia. Pohdimme *Iijoki*-sarjan omaelämäkerrallista luonnetta ja käsittelemme samalla sitä, miten digitaali-

sen tekstikorpuksen avulla voitaisiin tutkia tarkemmin *Iijoki*-sarjaan, teosten tekijyyteen sekä faktan ja fiktion välimaastoon asettumiseen kytkeytyviä kirjallisuudentutkimuksellisia peruskysymyksiä.

Kirjallisuudentutkimuksen perusteiden äärellä: *Iijoki*-sarjan laji faktan ja fiktion välissä

Kuten edellä toteamme, Päätalosta puhuttaessa hänen pikkutarkka, ilmiömäiseksi kuvattu muistinsa nousee usein esiin. Todennäköisesti lähes yhtä monesti päädytään kysymykseen Päätalon teosten lajista eli siitä, onko hänen tuotantonsa faktaa vai fiktiota – onko Päätalon tuotannossa kyse laajennetusta omaelämäkerrasta vai laajamittaisesta sarjasta kaunokirjallista proosaa? Päätalon teosten vastaanotosta väitöskirjansa laatinut ja Kalle Päätalon elämäkerran kirjoittanut Ritva Ylönen (2017: 12) linjaa, että suurin osa Päätalon tuotannosta on omaelämäkerrallista. Tämä muotoilu, tekstin määrittely *omaelämäkerralliseksi*, korostaa teosten olevan Päätalon omaa elämää kertaavia ja siitä kertovia, siis *kerronnallisia* teoskokonaisuuksia, mikä tuo ne väistämättä kertomusten lainalaisuuksien piiriin. Eletty elämä ei sinänsä ole kertomus eikä varsinkaan fiktiota, mutta kun elämästä aletaan kertoa, se *kerronnallistuu* eli muuttuu kertomukseksi, jota kerrotaan kertojansa muistin ja tarinallisuuden tajun varassa.

Tästä huolimatta lukijoiden ja joidenkin elämäkertureiden on paikoin ollut vaikeaa tehdä eroa, onko *Iijoki*-sarjan päähenkilö fiktiivinen Kalle Päätalo vai kirjailija itse. Karonen (1999: 201) kärjistää, kuinka jopa itsestään selvänä pidetään sitä, että *Iijoki*-sarjan minäkertoja ja päähenkilö Kalle Päätalo on sen kirjoittaja, kirjailija Kalle Päätalo. Näin toki onkin, mutta siitä huolimatta meillä ei ole Päätalon kaunokirjallisen tuotannon kautta pääsyä todellisten henkilöiden elämään vaan ainoastaan muistin varassa kerronnallistettujen ja fiktiivisiksi muodostuneiden hahmojen kirjoissa kuvattuun todellisuuteen. Edes pikkutarkaksi, ilmiömäiseksi kuvattuun muistiinsa nojaava Päätalo ei olisi voinut tuottaa ulkomuistista esimerkiksi dialogia kymmenien vuosien jälkeen (ks. esim. Rajala 1999: 176). Tämän Päätalo on itsekin todennut: kaikkien repliikkien muistaminen olisi hänenkin mielestään suorastaan luonnotonta (Vehviläinen 1978: 166). Roos

huomauttaa, että koska dialogi on tässä mielessä keksittyä, siis sepitettä ja näin aina lähempänä fiktiota kuin faktaa, merkittävä osa – Päätalon itsensä arvioimana noin 95 prosenttia – omaelämäkerrallisesta tekstistä on luotu kirjailijan vapaudella. (Roos 1999: 27–28.)

On todennettu, että kirjailija Päätalon ja fiktiivisen Kalle Päätalon elämät eivät kaikin osin ole identtiset, mikä sekin osoittaa, että kaunokirjallisuus aina käyttää niin kerronnallisia kuin muitakin kaunokirjallisia keinojaan tarinoiden elävöittämiseen ja fiktiivisen maailman luomiseen. Vuonna 2017 ilmestynyttä elämäkertaa *Kalle Päätalo. Kirjailijan elämä* kirjoittaessaan Ylönen on pitänyt lähtökohtanaan sitä, että *Iijoki*-sarja kuvaa todellisia tapahtumia. Hän on kuitenkin korjannut *Iijoki*-sarjan luomaa kuvaa niiltä osin kuin romaanissa kuvattu ei ole yhdenpitävä muiden tietolähteiden, kuten arkistoaineistojen, kanssa. (Ylönen 2017: 13.) Meillä on nyt siis todellisen henkilön elämänvaiheista entistä enemmän tietoa, joka todentaa, ettei Kalle Päätalon elämässä kaikki mennyt niin kuin kirjoissa.

Paikoin liiankin kärkevään ja mustavalkoiseen kahtiajakoon perustuva spekulatio faktan ja fiktion tai toden ja valheen välillä johtuu osaltaan Päätaloon liitetystä rehellisyyden vaatimuksesta. Päätalo kirjasi itselleen muistiin johtoajatuksensa: ”Ja kaikki REHELLISES-TI. En saa sääliä enkä lellää myöskään itseäni” (Heikkinen 2019: 132; Päätalon tuotannon rehellisyydestä ks. esim. Vehviläinen 1978: 99; Pietilä 1980: 11; Marttinen 1996: 147; Vahtola 1999: 151, 2001: 30). Päätalo on tuonut rehellisyyden ajatusta vahvasti esiin itse haastatte- luissa, joissa hän on toistanut elämänkulustaan samoja asioita, joita kirjojen Kalle kertoo. Ei siis ole mikään ihme, että kirjailijan elämä sekä lukijoiden muista lähteistä päivittämä tieto sekoittuvat keskenään. (Ylönen 2013: 253.) Tästäkin huolimatta Päätalo on kertonut väärittäneensä ja liioitelleensa asioita, jos draaman kaari on sitä vaatinut (Janatuinen 2005: 19; ks. myös Roos 1999: 29), ja vaikka hänen intentiotaan pyrkii totuudellisuuteen ja rehellisyyteen ei sinänsä ole syytä epäillä, hänen ymmärrystään omasta toiminnastaan nimenomaan kaunokirjallisena kertojana ei sitäkään pidä vähätellä. Kuten Ylitalo (2010) on osoittanut, Päätalon minäkertoja ottaa toisinaan myös kerronnallista etäisyyttä itseensä. Näin tapahtuu esimerkiksi teoksessa *Loimujen aikaan* (1976, sit. Ylitalo 2010: 121):

Monissa erilaisissa tunnelmissa siinä itsensä näköinen päähenkilö oli nousemassa postiautoon ja lähtemässä sotaväkireissulle. Nyt on poika taas lähdössä, ja tämä lähtö on totta. Pojan perhe on hajonnut ja kotiselkonen on joutunut sodan jalkoihin.

Tätä lähtöä en koskaan pystynyt kuvittelemaan.

Vaikka Päätalo on ollut tietoinen totuudellisuuden tavoittelun sekä kuvitteellisen ja sepitteen välisistä ristiriidoista omassa tuotannossaan, hänen teostensa varsinaisen toiminnan kuvauksen aitoutta ei Räisänen (1981: 6) mukaan ole silti syytä epäillä: Räisänen pitää sitä niin ”oikeana” kuin mihin hyvämuistinen kirjailija on pystynyt. Päätalo piti faktan ja fiktion välisen rajan vetämistä vaikeana, mutta linjasi, että *Iijoki*-sarjassa kaikki vähänkin merkittävät tapahtumat ovat totta (Vehviläinen 1978: 166; ks. myös Ylönen 2013: 286, 2017: 12) – tai ainakin mahdollisimman totta.² Voitaneen ajatella, että *Iijoki*-sarjan henkilöhahmoihin on saatu ainekset kahdesta hyvin erilaisesta näkökulmasta. Lapsuuden tuntemukset, muistelukset, väärin muistamiset ja määrittelemättömät tunnelmat on suhteutettu aikuisen ja tietoisin kirjailijan tietoon ja ennen muuta siihen, millaisia hahmoja hän on elämänsä henkilöistä teoksissaan rakentanut. Kaunokirjallisuudessa on kyse korkeintaan *totuudellisuudesta* ja sen tuottamisesta. Kuitenkin Päätalon teosten käyttö menneisyyden tutkimuksen ja tulkinnan, esimerkiksi viime aikoina mielenkiintoisia tutkimusaiheita näkyväksi nostaneen muistitietotutkimuksen ja muistitietohistorian (ks. Fingerroos & Haanpää 2006; Leiviskä tässä teoksessa), aineistona on vähintäänkin kiinnostava mahdollisuus. Kaunokirjallisenä, faktan ja fiktion väliin asettuvana aineistona se saattaisi avata uudenlaisia teoreettis-metodologisia näkökulmia siihen eri tieteiden väliseen kriittiseen keskusteluun ja osittaiseen ohipuhuntaan, jota on käyty muistitiedon käytön luotettavuudesta historian tutkimuksessa (ks. esim. Teräs 2018).

Toisaalta digitaalinen *Iijoki*-korpus tarjoaa uusia mahdollisuuksia tutkia aina lännä ollutta mutta tähän mennessä analysoimatta jäänyttä peruskysymystä sekä Päätalon tuotannon lajista faktan ja fiktion välissä että siihen kiinnittyvästä tekijyyden suhteesta teosten minäkertojaan. Kaunokirjallisuuden digitaalisista tekstikorpuksista tähän mennessä tehty tutkimus ja digitaalinen tekstilouhinta on ni-

menomaan aloitettu lajia, tekijyyttä ja henkilöahmoja koskevilla analyyseilla. On tutkittu, pystyvätkö algoritmit ”tunnistamaan” kirjallisuuden lajeja, miten erottaa kirjailijan tyyli lajityypille tyypillisistä piirteistä ja miten lukijat hahmottavat fiktiivisiä henkilöahmoja (Allison ym. 2011; Mahlberg ym. 2016; Schöch 2017; Santos 2018: 91–93).

Kirjallisuudentutkimuksen uusia mahdollisuuksia: *Iijoki*-sarja digitaalisen tekstilouhinnan esimerkkiaineistona

Päätalon tuotannon mittavuuden kannalta korpustutkimus tuntuu luontevalta tavalta syventyä hänen teoksiinsa. Pelkästään *Iijoki*-sarjan vuonna 2019 digitoiduissa 26 osassa on peräti 17 014 sivua (Roos 1999: 25): lähes puoli miljoonaa virkettä ja liki 5,3 miljoonaa sanetta. *Iijoki*-korpus rinnastuu laajuudessaan muun muassa Nottinghamin ja Birminghamin yliopistojen CLiC-yhteisprojektin digitaalisiin Dickens-, ChiLit- ja ArTs-teoskorpuksiin, jotka kaikki jäävät sanamääriltään kuitenkin sitä pienemmiksi.³ Kuten Saviniemi ja Mantila toteavat tässä teoksessa, kyseessä on ensimmäinen näin laaja kokoelma yhden kirjailijan tuotantoa Kielipankissa. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Aleksis Kivi -korpuksessa on tämän teoksen ilmestyessä yhteensä 413 735 sanetta.⁴ Päätalon tuotantoa on verrattu kilvan Marcel Proustin *Kadonnutta aikaa etsimässä* -kirjasarjaan (*À la recherche du temps perdu* 1913–1927), jossa on noin kolmetuhatta sivua (ks. esim. Janatuinen 2005: 329–330, 341; Kirstinä 2006; Kirves 2005; Niemi 1999: 36; Roos 1999: 25; Rajala 1999: 179; Sinnemäki 1998; Ylönen 2013: 13–14).⁵ Noin kolmetuhatsivuinen on myös kuusiosainen omaelämäkerrallinen romaanisarja *Taisteluni* (*Min kamp*), jonka on kirjoittanut toisinaan leikkisästi Norjan Päätaloksikin kutsuttu Karl Ove Knausgård vuosina 2009–2011 (Knausgårdin ja Päätalon eli ”selkosten Proustin” vertaamisesta ks. esim. Koivisto 2017).

Päätalon tuotannosta ei ole juuri tehty kokonaista, kokoavaa tutkimusta. Kustannustoimittaja Jaakko Syrjä arvioi jo 1970-luvulla sen johtuvan aineiston suuresta koosta: sen analysoimiseen ei ole ollut

soveltuvia välineitä. Toisaalta kirjallisuudentutkimuksen ja kritiikin keinot eivät Syrjän mukaan ole tuntuneet toimivan Päätalon teosten kohdalla muutenkaan. (Vehviläinen 1978: 199.) Ylösen (2013: 331) mukaan argumentointia sarjan hyvydestä tai huonoudesta hankaloitti se, ettei lajissa ollut vertailukohtaa. Rajala (1999: 184) taas havaitsi uuden kerronnan genren alkavan erottautua, ja sen analysoimiseksi olisi hänen mukaansa kehitettävä tieteidenvälisiä menetelmiä. *Iijoki*-korpus voisi tarjota siihen yhden tutkimusmahdollisuuden.

Päätalo dokumentoi ja arkistoi yksityiskohtia hyvin huolellisesti ja millintarkasti. Nyt vireillä oleva korpustutkimus ja digitaalinen tekstilouhinta avaavat uudenlaisia mahdollisuuksia tehdä yksityiskohtais-takin tutkimusta sekä Päätalon teksteistä että niiden kulttuurisista ja historiallisista konteksteista, mikseipä psykohistoriallisestakin näkökulmasta. Nyt se pikkutarkka yksityiskohtaisuus, josta Päätalo sai kritiikkiä aikalaisiltaan, nousee uudenlaiseksi tutkimusmahdollisuudeksi. Korpuksen digitaalinen louhinta mahdollistaa määrällisen tutkimuksen, jonka avulla yksityiskohtien merkitys voidaan todentaa ja osoittaa validiksi kvantitatiivisen datan sekä sen laadullisen analyysin avulla. Tämä taas tarjoaa aivan uusia määrällisen ja laadullisen tutkimuksen yhdistämisen mahdollisuuksia.

Datarikasteisessa kirjallisuudentutkimuksessa pitäisikin pyrkiä määrällisen ja laadullisen analyysin yhdistämiseen: kaukolukeminen, laajojen kokonaisuuksien tarkastelu ja lukeminen etäältä kirjallisuudentutkimukselle tyypillisen lähilukemisen sijaan (ks. Moretti 2013 [2000]), kaipaa tulkinnan tueksi syvällisen kirjallisuuden ja kirjallisuushistorian sekä kirjallisuudentutkimuksen menetelmällisen tunte-muksen (Parente-Čapková 2017: 40; Navarro-Colorado 2018; Santos 2018). *Iijoki*-korpuksen avulla Päätalon teosten kokonaisrakenteesta pystyttäneen tulevaisuudessa tuomaan esiin sellaisia seikkoja, joita kirjailija ei ehkä itsekään hahmottanut valtavan tekstimassansa äärellä. Nyt nimenomaan sarjan kokonaisrakenteen tutkiminen alkaa olla tähänastista helpompaa: käsityönä 26 romaanin analysoiminen olisi huomattavasti työläämpää ja todennäköisesti rajoittuneempaa. Korpustyökalujen avulla pystytään tarkastelemaan tietyille kirjoille ominaisia tendenssejä, joita ei käsin tekstejä käsiteltäessä välttämättä havaita. Toisaalta näitä tendenssejä voi lähestyä erottavien tai tyyppilisten vertailutekstien kautta, jolloin voidaan nostaa esiin kysymyksiä

siitä, mikä on tyyppillistä juuri *Iijoki*-sarjan teoksille, mikä erottaa niitä muista tai mikä vaihtoehtoisesti yhdistää niitä muihin teksteihin tai teoksiin. Tämänkaltaiset ominaisuudet eivät välttämättä hahmotu pelkällä lähiluvulla, eikä sellaisten tarkastelu isosta aineistosta olisi aina mahdollistakaan. Yhden sanan käytön tarkastelu koko *Iijoki*-sarjasta olisi valtava työ ilman korpustyökalujen apua. Korpuksen käyttö vähentää myös inhimillisen virheen mahdollisuuksia.

Suomessa kirjallisuustieteellistä korpustutkimusta ei ole tiettävästi tehty vielä kovin laajasti. Digitaalisesta kirjallisuudentutkimuksesta kiinnostuneet tutkijat ovat Suomessa keskittyneet esimerkiksi suomalaisten lukutottumusten ja kirjallisen maun tutkimukseen laajan kirjaston lainausdatan pohjalta. Toiseksi on tutkittu kirjallisuushistoriaa ja vastaanottoa Kansalliskirjaston digitaalisten lehtikokoelmien pohjalta. Kolmanneksi on tarkasteltu digitaalisissa ympäristöissä tapahtuvaa kirjoittamista ja lukemista.⁶ Korpustutkimuksen alueella kansainvälisesti tunnettuja ovat jo mainitut CLiC-yhteistyöprojekti sekä The Stanford Literary Lab. Esimerkiksi Diane Santos (2018) tutkii portugalilaista kirjallisuutta elektronisessa muodossa, ja Anna Čermáková (ks. esim. Čermáková & Chlumská 2017; Čermáková & Mahlberg 2018) hyödyntää lastenkirjallisuuden digitaalisia korpuksia. Vuonna 2018 julkaistiin *Frontiers*-alustalla ”Computational Linguistics and Literature” -teemanumerossa Anna Kazantsevan toimittamana yhteensä viisi kirjallisuudentutkimuksellista artikkelia.⁷ Charles Dickensin tuotannosta tehtyä korpusta tutkitaan tyylin näkökulmasta CLiC-Dickens-projektissa, jonka tavoitteena on osoittaa tietokoneavusteisten menetelmien käytettävyys ja hyöty kirjallisuuden ja esimerkiksi teosten henkilöhahmojen tutkimuksessa.

Korpuslingvistiikka tarkastelee usein suurikokoisia digitaalisia aineistoja laskennallisten menetelmien avulla. Erityisesti kirjallisuudentutkimuksessa puhutaan *korpusstilistiikka*-nimisestä (*corpus stylistics*) tutkimussuuntauksesta, jossa kaunokirjallisten teosten tyyliä tutkitaan korpuslingvistiikan menetelmillä (esim. Mahlberg ym. 2016; Stockwell 2017; McIntyre & Walker 2019). Franco Morettin (2013 [2000]) lanseeraama määrällinen kaukoluvun (*distant reading*) metodi sopii luonnehtimaan tämänkaltaista tutkimusotetta, jossa kaunokirjallisia (tai muita, ks. esim. Kannisto 2016) aineistoja ei lähi-lueta vaan lähestytään tietokoneavusteisesti laajana kokonaisuutena,

jolloin niistä voidaan eritellä esimerkiksi romaanilajin kehitystä, henkilöhahmojen verkostoja, teemoja ja tyylipiirteitä. Katherine Bode (2018) on kirjoittanut Australian kansalliskirjaston Trove-tietokannan pohjalta datarikasteista, kontekstualisoitua ja ylijarajaista kirjallisuuden historiaa 1800-luvun Australiasta. Hän hyödyntää bibliometriikan, verkostoaalyysin ja topiikkimallinnuksen kaltaisia digitaalisiä metodeja.

Korpuslingvistiikan laskennallisten menetelmien avulla voidaan tutkia tiettyjen sanojen tai sanaryhmien käyttöä ja käytön vaihtelua esimerkiksi romaanikokoelman eri osissa tai yhden romaanin lukujen välillä. *Iijoki*-korpuksen kohdalla tämä voisi tarkoittaa romaaneissa tiiviisti toistuvien ja helpohkosti esiin louhittavien voimasanojen käytön ja niiden vaihtelujen seuraamista. Korpuksen avulla on jo saatu selville (ks. Saviniemi tässä teoksessa), että Päätalon kielessä *hitot* ja *saamarit* esiintyvät melko harvoin, mutta niiden sijaan etenkin nykylukijalle vieraammat voimasanat, kuten *hiikkari*, *horpotti* ja *lempe*, tulevat esiin. Voimasanojen käytössä on eroja myös miesten ja naisten sekä uskovaisten ja ei-uskovaisten henkilöhahmojen välillä. Edelleen voi kysyä, käytteliko *Iijoki*-sarjan aloittanut 52-vuotias Päätalo – joka sarjan alussa kuvasi itseään lapsena ja nuorena – rehvakaammin voimasanoja kuin sarjan loppupuolen iäkkäämpi, muuttuneessa elinympäristössä aikuista itseään kuvaava kirjailija-kertoja. Jo nämä esimerkinomaiset tarkastelut osoittavat, että pelkästään yksittäisten sanojen, esimerkiksi voimasanojen, digitaalisen tekstilouhinnan avulla voidaan tutkia konteksteja, joihin teokset sijoittuvat, kuten niiden sosiokulttuurista ympäristöä. Lisäksi voidaan tarkastella tekstin tekijyyden, henkilöhahmojen, kerronnallisten keinojen ja tyylin kysymyksiä.

Iijoki-korpuksesta voisi tarkastella muutaman tyypillisen sanan toistumista louhimalla tekstimassasta esiin yksityiskohtia. Näin tekstistä olisi mahdollista tunnistaa luotettavammin teoksen tyylin kannalta merkittävää toistoa, ja tätä tietoa voitaisiin soveltaa paitsi kirjailijan tyylin analysoinnissa myös tarkoituksenmukaisten käännösratkaisujen tekemisessä (Čermáková 2015: 375). Kerronnan kannalta kiinnostavan dialogin käytön yleisyyttä voi tarkastella etsimällä sitä merkitsevät repliikkiviivat. Sanaston tasolla tietyt murre sanat on mahdollista seuloa esiin: ”Mää räyryn rasvaksi, tiämmä!” ärähtelee

Hyvästi, Iijoki -romaanin minäkertojan kipeä, äreä ja ”emäkrapulaa” sairastava kirvesmieskaveri junassa matkalla Tampereelta Kyröskoskelle (Pääatalo 1995: 5).

Edellä mainittua Pääatalon romaania lukiessa huomio kiinnittyy toiseenkin tekstin erityispiirteeseen: Pääatalo käyttää runsaasti paikannimiä ja erisnimiä. Erilaiset erisnimet, kuten paikkakunnat, on mahdollista tunnistaa automaattisesti nimientunnistusjärjestelmällä (Luoma ym. 2020). Näin voidaan tarkastella erilaisten paikkojen määrää ja merkitystä teksteissä, kuten sitä, onko niitä runsaasti kautta koko sarjan vai vaihtelee nimien määrä. Pelkästään edellä siteeratun *Hyvästi, Iijoki* -romaanin yhdellä sivulla (Pääatalo 1995: 5) nimiä on runsain mitoin: *Tampere, Kyröskoski, Ikaalinen, Juhtimäen Jauli, Sasinmäki*. Nimien runsas käyttö sitoo romaanit vahvasti paikkaan, mikä taas on omiaan lisäämään Pääatalon tekstin dokumentoitavana pidettyä kronikoinnin (ks. Saviniemi & Mantila tässä teoksessa) tuntua, tekstin realistisuutta ja mimeettisyyttä: tämä on totta ja tapahtunut, oikeissa paikoissa oikeille ihmisille.

Pääatalon suosima realistinen, todentuntua ja arkipäiväisyyttä korostava tyyli on ollut suomalaisen lukijakunnan suosiossa pitkään, viimeistään 1970-luvulta lähtien (Eskola 1979, 1990; Eskola & Linko 1986; Jokinen 1997). Nämä piirteet viehättävät edelleen lukijoita, mistä kertoo esimerkiksi Enni Mustosen (oik. Kirsti Manninen) *Syrjästäkatsojan tarinoita* -sarjan suuri menestys niin kirjastoissa kuin kirjakaupoissakin (Launis ym. 2018). Nykylukijoiden kirjallista makua luonnehtivat sarjamaisuus ja kotimaisuus (ks. Launis ym. 2018) eli piirteet, jotka kuvaavat Pääatalon tuotantoa. Lisäksi työn kuvaus, jolla Pääatalon ja Väinö Linnan lukijasuosioita on selitetty (Eskola 1990: 96–102), on yksi suomalaisen romaanin pisimmistä jänteistä. Tämä jänne jatkuu edelleen nykykirjallisuudessa (Ojajarvi 2013: 154–156; Launis ym. 2018: 15). Realistinen tyyli siis liittyynee Pääatalon ilmiömäiseen lukijasuosioon (ks. Ylönen 2013; Kuivasmäki 1974; Janatuinen 2005), ja juuri tähän tekstin tyylin tutkiminen toisi lisäarvoa. Korpuksen avulla päästään siis käsiksi siihen, mistä päätalomainen, omaelämäkerrallinen todentuntuisuus tyylin, ilmaisujen, kerronnan ja sanaston tasolla yksityiskohtaisemmin rakentuu.

Edellä esitetyn yksittäisten sanaryhmien tarkastelun lisäksi korpusta voi käyttää romaanien ominaispiirteiden analysointiin koko

Kuvan 9 sanapilvi on laadittu Pythonin Wordcloud-paketilla normalisoimalla isot kirjaimet pieniksi, poistamalla välimerkit ja filtteröimällä pois yleisimmät konjunktiot, apuverbit ja osa pronomineista. Tyyppillisesti tekstiaineistojen yleisistä sanoista voi päätellä aineiston aihepiirejä sekä tyyllisiä ominaisuuksia. Sanapilven motivoimassa *Iijoki*-sarjan laadullisessa analyysissä voisi keskittyä tarkastelemaan muun muassa sarjan aihepiirejä ja henkilöitä: mitä *Iijoki*-sarjan aihepiireistä tai henkilöistä voidaan analysoida ja tulkita sen perusteella, että sen yleisimpiin sanoihin kuuluvat esimerkiksi maskuliiniset *kalle*, *veikko*, *janne*, *ville*, *isä*, *mies* ja *poika* mutta myös sanat *äiti* ja *vaimo* nousevat silti yleisimpien sanojen joukkoon? Kertovatko *minä*-pronominin monet muodot siitä, että *Iijoki*-sarja asemoituu omaelämäkerrallisiksi ”minän kertomuksiksi” (ks. Rojola 2002: 70), ja mistä kielivät raportoivat verbit *sanoi* ja *jatkoi*? Entä mitä kertovatkaan *Iijoki*-sarjasta sanan *ei* korostunut yleisyys sekä se, että sen yleisempiin sanoihin lukeutuu myös *perkele*?

Päätaloa on pidetty maskuliinisena, miesten maailmaa kuvaavana ja mieslukijoiden suosiossa olevana kirjailijana (Janatuinen 2005). Päätalon teoksissa esiintyvä minäkertoja on tiedetysti hyvin tunteellinen mies. Teoksissa kuvaillaan monenlaisia tunteita ja affekteja, joihin koskevia sanoja ja ilmauksia korpuksesta on mahdollista louhia esiin. *Iijoki*-korpuksesta voitaisiin tarkastella pojasta mieheksi kasvun kuvaamisen tunne- ja affektikirjoja: Kuvastavatko erilaiset tunnekirjat eri ikävaiheita? Vaihtuvatko tunnerekisterit aikakausien, iän tai paikkojen mukaan? Ovatko jotkin tunteet ja affektit, kuten Päätalon tuotantoon tiiviisti liitetty häpeä, läsnä aina ja niin mittavasti kuin on oletettu? Tuloksia olisi mahdollista vertailla joihinkin muihin isoihin aineistoihin, esimerkiksi mediateksteihin, mikä tarjoaisi mahdollisuuksia moniaineistaisen suomalaisten miesten tunteita eri vuosikymmeninä tarkastelemaan tutkimukseen. Muutenkin olisi kiinnostavaa miettiä korpusten tarjoamia tutkimusmahdollisuuksia yhdistettynä joihinkin muihin laajoihin, louhittavissa oleviin aineistoihin. Yksi mielenkiintoinen aihe voisi olla moniaineistoinen massadatatyyppinen suomalaisten metsä- tai luontosuhteita tarkasteleva tutkimus.

Ylipäänsä Päätalolle ominainen toisto on erityisen mielenkiintoinen näkökulma korpustutkimukseen. Liisi Huhtala (1972: 93) näki Pääatalon käyttämässä murreasanastossa mekaanista toistuvuutta. Toisto onkin olennainen osa sittemmin julkaistua *Iijoki*-sarjaa. Ylönen (2017: 65, 294) pitää toistamista ensinnäkin Pääatalon tapana korostaa tapahtumien merkitystä, minkä lisäksi se vahvistaa lukukokemuksen terapeuttisuutta. Toki toistolla on merkitystä myös niiden lukijoiden kannalta, jotka eivät ole seuranneet sarjaa alusta saakka (Ylönen 2013: 276). Lisäksi Pääatalolla on selvästi ollut pyrkimyksenä murre sanojen opettaminen lukijoille, ja toisto liittyyne siihen tavoitteeseen. Runsas murreasanaston käyttö onkin aineiston vahvuus: Räisänen (1999: 96) arvioi kansankielen sanojen nousevan Pääatalon teoksissa määrältään tuhansiin.

Korpuksen tekstejä voisi tulevaisuudessa verrata geneettisen kritiikin näkökulmasta (ks. Mantila, Keskimaa & Saviniemi tässä teoksessa) Taivalkosken Pääatalo-instituutissa säilytteillä oleviin käsikirjoitusversioihin, etenkin jos viimeksi mainitut digitoitaisiin sähköisesti muokattavaan muotoon. Pääatalon kirjojen toimitusprosessille oli leimallista käsikirjoituksen merkittävä tiivistäminen ja lyhentäminen. ”Joka kerran olen joutunut lyhentämään käsikirjoitusta, en koskaan lisäämään”, kirjailija on todennut (Sainio 1973: 15). Koska Pääatalon käsikirjoituksista pisimmät olivat peräti yli tuhatta sivua, *Iijoki*-sarjan teosten tekstiä jouduttiin yleensä lyhentämään enimmillään 20–25 prosenttia. Kustantajan edustajat ja kirjailija itse lyhensivät käsikirjoituksia yhteistyönä, ja tiivistämistä jouduttiin tekemään käsikirjoituksissa kauttaaltaan. (Marttinen 1995: 176, 1999: 165, tiivistämisestä ks. myös Lappalainen 1999: 173.) Käsikirjoitusten rakenteen vuoksi tekstiä ei voinut lyhentää pelkästään alusta, lopusta tai keskeltä (Marttinen 1999: 165). Kustannustoimittaja Juhani Syrjä piti Pääataloa ”hyvin kaukaa virittävänä” kirjailijana, joka saattaa viitata tekstissään johonkin vasta 200 sivun päässä tulevaan asiaan. Toisaalta Syrjän kärjistyksen mukaan Pääatalon teoksissa saatetaan kertoa sama asia ainakin kolmeen kertaan. (Marttinen 1999: 165.) Tällaisten rakenteellisten ratkaisujen vertaaminen painetussa kirjassa ja käsikirjoitusversioissa voisi sekin olla kiinnostavaa uutta tietoa tuottava tutkimuskohde. *Iijoki*-korpuksen tutkimukselliset käyttömahdollisuudet ovat todellakin lukuisat, ja tässä olemme todennäköisesti sivunneet niistä vain murto-osaa.

Lopuksi: Kadonnutta aikaa tutkimassa

Palaamme näin päätäntölukumme lopuksi vielä sen alussa kuvailemaamme haastattelutilanteeseen ja anekdoottiin Päätalon erityislaatuudesta muistista sekä pyrkimyksestä rehellisyyteen: Päätalo olisi toki voinut jo kunnioitettavassa lähes 80 vuoden iässään ja kyseisessä haastattelutilanteessa vain vastata toimittajan kysymykseen, että tottahan talosta täydellinen tuli, kun hän sen itse omin käsin rakensi. Siihen ei umpirehellisestä Päätalosta anekdootin mukaan kuitenkaan ollut. Tarina jatkuu vielä siten, että vasta myöhemmin toimittaja-Majanderille valkeni kollegansa Malmbergin itsensä esittäneen samaisen kysymyksen Päätalolle jo aiemmin. Silloinkin Päätalo oli kuljettanut toimittajaa kellariinsa katsomaan ja todistamaan tuota samaa, kohtalokasta valuvikaa. Tapahtuman kerronnallinen toisto sinetöi Majanderin mukaan todisteen Päätalosta Suomen uskottavimpana kirjailijana. Jos rakennusmestari on niin rehellinen, että on valmis toistamiseen kertomaan ventovieraalle eteläsuomalaiselle sanomalehtitoimittajalle rakennustöissä tekemästään virheestä, hänen on oltava omaelämäkerrallisten teostensa tarinoiden minäkertojanakin umpirehellinen, tai ainakin niin umpirehellinen kuin mahdollista. Tarinan pitäisi siis näin vahvistaa uskoa, että Päätalo pyrki kykyjensä mukaan kertomaan teoksissaan kokemuksistaan totuuden ja vain totuuden, minkä lisäksi hänellä oli pettämättömän tarkka, jopa – tai ennen kaikkea – itselleen armoton muisti.

Sen toteamiseen, että Päätalo pyrki teostensa tekijänä mahdollisimman totuudenmukaiseen, vaikkakin toki aina subjektiiviseen kuvaukseen oman elämänsä kulusta, ei tietenkään tarvita helsinkiläisen sanomalehden miestoimittajia, vaikka anekdootti talonsa kellarin valuvikaa esittelevästä kirjailijasta kuriositeettina sinänsä sympaattinen onkin. Totuudellisuuden tavoittelu näyttäytyy paitsi Päätalon teosten omaelämäkerrallisen kerronnan eetoksena myös niille hyvin lajityypillisenä piirteenä, jota kirjallisuudentutkija Lea Rojola (2002) on kuvannut suoranaiseksi elämäkerrallisten teosten ja ”minän kertomusten” lajilaiksi. Tämä lajilaki tuottaa lukijoille lupauksen totuudesta ja kertojan vilpittömästä rehellisyydestä, ja sen noudattamista Päätalon tapauksessa tämän toistuvasti hyvin pikkutarkaksi kuvattu muisti vielä tukee. Omaelämäkerrallisten teosten lajilakia noudatellen Pää-

talo lupaa ja vakuuttaa lukijoilleen kuin oikeuden edessä kunniansa ja omantuntonsa kautta, että todistaa ja kertoo elämästään kaiken totuuden mitään siitä salaamatta, mitään siihen lisäämättä tai mitään siitä muuttamatta.

Varmaan juuri nämä seikat todella ovat yksi keskeinen syy Päätalon suosioon: hänen teoksensa välittävät lukijoilleen tunnetta tekijän vilpittömästä rehellisyydestä ja tämän tekemän muistelutyön pedanttisesta huolellisuudesta ja tarkkuudesta – ja tekevät siis kirjailijasta uskottavan. Tämä uskottavuus on kannatellut jo Päätalon ikätoverien sukupolvesta seuraavaan ja sitä seuraavaan lukevaan sukupolveen. Päätaloa luetaan edelleen, kuten myös tutkitaan, ja tämä käsillä oleva teos osoittaa mitä erinomaisimmin, miten moneen Päätalon tuotanto taipuu ja miten monitahoisen kulttuurisen varannon hänen teoksensa juuri uskottavuudessaan tutkijoillekin tarjoavat. Päätalon teosten arvo ei olekaan siis pelkästään siinä, miten uskottavasti niissä kuvataan tekijän omaa elämää. Se on myös siinä, mitä ja miten niissä kerrotaan kaikesta muusta tekijän ympärillä näyttäytyneestä, jo menneestä elämästä ja ihmisistä sekä näitä ympäröineistä valta- ja alakulttuureista ja koko yhteiskunnasta.

Silti ei sovi unohtaa sitäkään, ettei Päätalon teosten lumo voi mitenkään selittyä pelkästään niiden uskottavuudella. Ovathan esimerkiksi lakitekstit, erilaisten tuotteiden ja kulutushyödykkeiden käyttöohjeet tai vaikkapa lääkeaineiden tuoteselosteetkin lajityypeilleen uskollisesti totuudenmukaisia ja uskottavia. Siitä huolimatta niitä ei lueta viihtymis-, eläytymis- tai varsinkaan lumoutumistarkoituksessa kuin korkeintaan niitä hyödyntävässä kokeellisessa kirjallisuudessa. Päätalon teoksia kuitenkin luetaan, ja niitä luetaan sukupolvesta toiseen. Päätalon tavassa kertoa tarinoita on oma veto- ja tenhovoimansa, eikä häntä ole perusteettomasti tituleerattu selkosten Proustiksi. Vaikka Päätalon tuotanto tarjoaa monitahoisen kulttuurisen varannon, jonka avulla voimme etsiä kadonnutta aikaa ja jota voidaan tutkia niin kielitieteen, murretutkimuksen, historian kuin elokuvatutkimuksenkin näkökulmista, kuten tässä teoksessa on tehty, myös teosten kaunokirjallisuudelle on annettava se painoarvo, joka sille kuuluu.

Etsikäämme siis selkosten Proustimme teoksissaan kuvaamaa kadonnutta aikaa, kuten tässäkin teoksessa on tehty, ja nauttikaamme samalla siitä, *miten* tuota kadonnutta aikaa erinäisin kaunokirjallisin

ja kerronnallisin keinoin kuvataan. Näiden tavoitteiden saavuttamisessa voimme uutena kvantitatiivisena, laajojen tutkimusaineistojen hankinnan ja kokoamisen menetelmänä hyödyntää digitaalista tekstilouhintaa sen eri muodoissa. Tekstilouhinta voi johtaa uusin silmin tehtyjen havaintojen myötä kokonaisuun uusiin tutkimuskysymyksiin ja -näkökulmiin. Näiden aineistomassojen analyysiin ja tulkintaan ja varsinaisten johtopäätösten tekoon tarvitsemme silti edelleen – ja todennäköisesti vielä entistä kriittisemmin – laadullista tutkimusotetta.

Viitteet

- 1 Päätalon tuotannosta on tehty jonkin verran opinnäytteitä, mutta esimerkiksi väitöstasoista tutkimusta siitä on toistaiseksi tehty kirjallisuudentutkimuksen alalla hyvin vähän. Kuitenkin Päätalo on tuottanut teoksissaan poikkeuksellisen runsaasti aineistoa, jossa riittää tutkittavaa yli tieteenalajajojen. Onkohan niin, että Päätaloo lukevat rakastavat ja kunnioittavat kohdettaan niin paljon, etteivät tohdi lähteä tutkimaan aihetta? Ja lieneekö toisaalta niin, että Päätaloo lukemattomat eivät rakasta kohdetta tarpeeksi lähteäkseen sitä tutkimaan, vaan tuotannon laajuus pikemminkin kavahduttaa heitä kauemmaksi? Vaikka Päätalon tuotantoon kohdentunut vähäinen tutkimuksellinen kiinnostus ja sen kaunokirjallista laatua koskeva vähättely (ks. Ylönen 2013: 323–326) lienevät vähentyneet, voi kuitenkin olla, että etenkin tuotannon laajuus on estänyt tutkijoita tarttumasta Päätalon teoksiin.
- 2 *Iijoki*-sarjan genreä on pohdittu enemmänkin. Karonen (1999: 203–204, 207) näkee siinä monta todellisuutta ja päätyy pitämään sitä luotettavana muistelmadokumenttina, jossa omaelämäkerta ja romaani lomittuvat. Vahtola taas luonnehtii sarjaa omaelämäkerralliseksi muistelmateokseksi, joka on toteutettu kaunokirjallisin menetelmin ja joka perustuu muun muassa omiin kokemuksiin, haastatteluihin ja kirjallisiin lähteisiin (Vahtola 1999: 151, ks. myös Ylönen 2013: 284; Keskimaa 2018: 24). *Iijoki*-sarjan teoksia on määritelty omaelämäkerralliseksi romaaneiksi sarjan ilmestymisvuosikymmenten ajan, joskin kronikkaromaaneista ja muistelmista puhuminen alkoi yleistyä 1990-luvulla (Ylönen 2013: 294). Ylönen (2013: 307 ja siinä mainitut lähteet) on havainnut, että sarjan tultua valmiiksi sen luokittelu omaelämäkerraksi tai autobiografiaksi vaikuttaisi lisääntyneen. Roos (1999: 30) pohtii, että sarja on omaelämäkerta ja kaunokirjallisuutta eikä siis ”täysiverinen” omaelämäkerta. Hän heittää ehdolle autofiktion (ranskaksi ja englanniksi *autofiction*) (vrt. Lauri & Ojajärvi 2017: 122) ja muistelmaproosan (ruotsiksi *memoarprosa*) käsitteet, kunnes päätyy *omaelämäkertaepiikkaan*. *Iijoki*-sarjaa voi luonnehtia hyvällä syyllä myös *tunustuskirjallisuudeksi* (ks. esim. Karkulehto 2007: 143–144).
- 3 CLiC (bham.ac.uk).

- 4 Ks. <https://www.finlit.fi/fi/tutkimus/edith/aleksis-kivi-korpus-sks>.
- 5 Ranskassa on käynnissä korpusprojekti Proustin kirjeistä, ks. <https://cahier.hypotheses.org/corr-proust> ja <http://proust.elan-numerique.fr/>.
- 6 Ks. esim. projektit "LibDat: Towards a More Advanced Loaning and Reading Culture. A Study, based on Digital Material, of Contemporary Finnish Loaning and Reading Habits" (Suomen Akatemia, <http://virtual.vtt.fi/virtual/libdat/>), COST-verkosto "Women Writers in History. Toward a New Understanding of European Literary Culture" (http://www.womenwriters.nl/index.php/COST_Action), "Tekstit liikkeessä: Naiskirjailijoiden tuotannon vastaanotto Suomessa ja Venäjällä 1840–2020" (Emil Aaltosen säätiö, <https://tekstitliikkeessa.com/tekstit-liikkeessa/>) sekä *Avaimen* (2/2021) teemanumero "Kirjallisuus digitaalisissa ympäristöissä", toim. Hanna-Riikka Roine ja Laura Piippo, <https://journal.fi/avain/issue/view/7763>.
- 7 Ks. <https://www.birmingham.ac.uk/schools/edacs/departments/englishlanguage/research/projects/clic/index.aspx>.

Lähteet

- Allison, Sarah – Heuser, Ryan – Jockers, Matthew – Moretti, Franco – Witmore, Michael 2011: Quantitative formalism. An experiment. – *Pamphlets of the Stanford Literary Lab, Pamphlet 1*, January 15, 2011. <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet1.pdf> (11.4.2021).
- Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti*. Kirjallisuus digitaalisissa ympäristöissä. Vol 18 Nro 2 (2021) <https://journal.fi/avain/issue/view/7763> (4.1.2022).
- Bode, Katherine 2018: *A world of fiction. Digital collections and the future of literary history*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.8784777>.
- Čermáková, Anna 2015: Repetition in John Irving's novel *A widow for one year*. – *International Journal of Corpus Linguistics* 20(3) s. 355–377.
- Čermáková, Anna – Chlumská, Lucie 2017: Expressing place in children's literature. – T. Egan & H. Dirdal (toim.), *Cross-linguistic correspondences. From lexis to genre* s. 75–96. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Čermáková, Anna – Mahlberg, Michaela 2018: Translating fictional characters. *Alice and the Queen* from the *Wonderland* in English and Czech. – Anna Čermáková & Michaela Mahlberg (toim.), *The corpus linguistics discourse. In honour of Wolfgang Teubert* s. 223–253. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Eskola, Katarina 1979: *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.
- Eskola, Katarina 1990: *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon*. Helsinki: Tammi.
- Eskola, Katarina – Linko, Maaria 1986: *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieliitin ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Helsinki: Tammi.

- Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkinen, Antti 2019: *Kallio-poika. Peilikuvassa Kalle Päätalo*. Helsinki: Gummerus.
- Huhtala, Liisi 1972: *Kalle Päätalon Koillismaa-sarjan tarkastelua*. Eripainos-sarja 6. Turku: Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- Janatuinen, Jenni 2005: *Miehenkuva*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Jokinen, Kimmo 1997: *Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kannisto, Maiju 2016: Uusi, ehempi, paras? Digitaaliset tekstilouhinnan työkalut televisiotutkimuksessa. – *Lähikuva* 1/2016 s. 62–70.
- Karkulehto, Sanna 2007: *Kaapista kaanoniin ja takaisin. Johanna Sinisalon, Pirkko Sasion ja Helena Sinervon teosten queer-poliittisia luentoja*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 81. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789514286117> (13.4.2021).
- Karonen, Vesa 1999: Juuret lijoen törmässä. Missä latva? – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäässä 80 vuotta s. 199–208*. Helsinki: Gummerus.
- Keskimaa, Sari 2018: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis, B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536>.
- Kirstinä, Leena 2006: Päätalo, Kalle (1919–2000). – *Suomen kansallisbiografia*, osa 7, Negri-Pöysti s. 850–852. *Studia Biographica* 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4834> (10.12.2021).
- Kirves, Jenni 2005: Kalle Päätalo ja rakkauden nälkä. Selkosten Proust oli myös selkosten Miller. – *Parnasso* 1/2005 s. 44–49.
- Koivisto, Päivi 2017: *Pienten lajien maailmat. Lyhyt suomalaisen autofiktiohistoria 1/3*. [https://www.helmet.fi/fi-FI/Tapahtumat_ja_vinkit/Vinkit/Pienten_lajien_maailmat_Lyhyt_suomalaise\(129798\)](https://www.helmet.fi/fi-FI/Tapahtumat_ja_vinkit/Vinkit/Pienten_lajien_maailmat_Lyhyt_suomalaise(129798)) (29.5.2020).
- Kuivasmäki, Riitta 1974: *Kolme suomalaista menestyskirjailijaa ja heidän lukijansa. Väinö Linnan, Hannu Salaman ja Kalle Päätalon tuotannon vastaanoton tarkastelua*. Yleisen kirjallisuustieteen lisensiaatintyö. Tampereen yliopisto.
- Kyröläinen, Aki-Juhani – Laippala, Veronika 2020: Määrällinen korpuslingvistiikka. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konsenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV s. 487–524*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1457. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- Lappalainen, Jussi T. 1999: Tutkimuksen ja fiktion yhtäläinen synty. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäässä 80 vuotta s. 165–174*. Helsinki: Gummerus.

- Launis, Kati – Cherny, Eugene – Neovius, Mats – Nurmi, Olli – Vainio, Mikko 2018: Mitä naiset lukevat? Vantaan kaupunginkirjaston digitaalisen lainausdatan tulkintaa. – *Avain* 4/2018 s. 4–21. <https://journal.fi/avain/article/view/76461> (14.4.2021).
- Lauri, Jarkko – Ojajärvi, Jussi 2017: 1950-luku. Taloa rakentamassa. – Jussi Ojajärvi & Nina Työlähti (toim.), *Maamme romaani. Esseitä kirjallisuuden vuosikymmenistä* s. 113–147. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 121. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Luoma, Jouni – Oinonen, Miika – Pyykönen, Maria – Laippala, Veronika – Pysalo, Sampo 2020: A broad-coverage corpus for Finnish named entity recognition. – *Proceedings of the 12th Language resources and evaluation conference* s. 4615–4624. <https://www.aclweb.org/anthology/2020.lrec-1.567> (14.4.2021).
- Mahlberg, Michaela – Stockwell, Peter – de Jooode, Johan – Smith, Catherine – O'Donnell, Matthew Brook 2016: CLiC Dickens: Novel uses of concordances for the integration of corpus stylistics and cognitive poetics. – *Corpora* 11(3), 433–463. <https://doi.org/10.3366/cor.2016.0102>.
- Majander, Antti 2019: Kirjallisuuskriitikon kauhunhetki. Kalle Päätalo polvistui eteeni. Marraskuussa täyttyy 100 vuotta omaelämäkerrallisuuden maailmanennätysmiehen syntymästä. – *Helsingin Sanomat* 3.8.2019. <https://www.hs.fi/blogi/majander/art-2000006193321.html> (3.6.2020).
- Marttinen, Eero 1995: *Mestarin eväät. Kalle Päätalon taival kuvin ja sanoin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1996: *Mestarin selkonen. Kalle Päätalon Koillismaa sanoin ja kuvin*. Jyväskylä: Gummerus.
- Marttinen, Eero 1999: *Mestari elämän telineillä. Kalle Päätalo ystävien silmin*. Jyväskylä: Gummerus.
- McIntyre, Dan & Walker, Brian 2019: *Corpus stylistics. Theory and practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Moretti, Franco 2013 (2000): *Distant reading*. Lontoo: Verso Books.
- Navarro-Colorado, Borja 2018: On poetic topic modeling. Extracting themes and motifs from a corpus of Spanish poetry. – *Frontiers in Digital Humanities*. <https://doi.org/10.3389/fdigh.2018.00015>.
- Niemi, Juhani 1999: Kansan suosikki ja kaanon. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäessä 80 vuotta* s. 35–41. Helsinki: Gummerus.
- Ojajärvi, Jussi 2013: Työn syrjässä. – Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta* s. 154–156. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1390:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Parente-Čapková, Viola 2017: Naisten kirjoittaman kirjallisuuden yllirajainen vastaanotto. Kohti kirjallisten toimijuuksien historiaa. – *Avain* 4/2017 s. 36–49. <https://journal.fi/avain/article/view/69305/30757> (14.4.2021).
- Pietilä, Arto 1980: Veri veti kohti selkosia. – *Pääsiäis-Pellervo* 2/1980 s. 8–11.
- Päätalo, Kalle 1995: *Hyvästi, Iijoki*. Jyväskylä: Gummerus.

- Rajala, Panu 1999: Kuinka Pääatalo otti lukijan kyytiinsä. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 175–185. Helsinki: Gummerus.
- Rojola, Lea 2002: Läheisyyden löyhkä käy kaupaksi. – Markku Soikkeli (toim.), *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen* s. 69–99. Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos, Sarja A 50. Turku: Turun yliopisto.
- Roos, J. P. 1999: Mutta onko tämä omaelämäkerta? – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 25–30. Helsinki: Gummerus.
- Räisänen, Alpo 1981: Kalle Pääatalo syntymäseutunsa kielen ja kulttuurin välittäjänä. Professori Alpo Räisänen esitelmä Pääatalo-Savotassa 12.–13.7.1980. – *Taivalkosken Sanomat* 7 s. 5–7.
- Räisänen, Alpo 1999: Kestävämpi kuin Kollajan poola. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 91–98. Helsinki: Gummerus.
- Sainio, Mauri 1973: Kalle Pääatalo. Pitkän tekstin mies. – *YV* 1/1973 s. 14–17.
- Santos, Diane 2018: Literature studies in Literateca. Between digital humanities and corpus linguistics. <https://www.linguateca.pt/Diana/download/DianaSantosFSCEO.pdf> (14.4.2021).
- Schöch, Christof 2017: Topic modeling genre. An exploration of French classical and enlightenment drama. – *Digital Humanities Quarterly* 11 (2).
- Sinnemäki, Anssi 1998: Kuka olikaan ensimmäinen? <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000003733229.html> (10.12.2021).
- Stockwell, Peter 2017: Poe's Gothic ambience. – Linda Barone (toim.), *Over many a quaint and curious volume of (not) forgotten lore. Edgar Allan Poe across disciplines, genres and languages* s. 7–23. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Teräs, Kari 2018: Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta? – *Alusta!* 6.7.2018. <https://alusta.uta.fi/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/> (12.4.2021).
- Vahtola, Jouko 1999: Pelastettu kulttuuri. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 151–163. Helsinki: Gummerus.
- Vahtola, Jouko 2001: Kalle Pääatalo 1919–2000. – *Pääatalo-sanomat* s. 27–30.
- Vehviläinen, Matti 1978: *Kalle Pääatalo*. Jyväskylä: Gummerus.
- Ylitalo, Riikka 2010: Kalle Pääatalo, Pohjois-Suomen suuri kansankirjailija. – Sinikka Carlsson, Liisi Huhtala, Sanna Karkulehto, Ilmari Leppihalme & Jaana Märsynaho (toim.), *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria* s. 119–121. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Tiede 1261. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ylönen, Ritva 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9214-3>.
- Ylönen, Ritva 2017: *Kalle Pääatalo. Kirjailijan elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Isä ja isoisa tutkimuskohteena*

Riitta Päätalo

Vilja Päätalo

Kalle Päätalon tuotanto on ainutlaatuinen, ja siksi on hienoa, että laajan lukijakunnan lisäksi tutkijat ovat innostuneet hänen tuotannostaan. Me kirjailijan lähiomaisina olemme saaneet itsekin paljon ajateltavaa ja uusia näkökulmia, kun olemme tutustuneet eri alan tutkijoiden tekemiin havaintoihin. Omat opinto- ja työtaustamme sopivat mainiosti Päätalon tuotannon tarkasteluun: Riitta Päätalo psykologina ymmärtää, miksi isä Kalle-kirjoitti elämästään juuri näin, ja Vilja Päätalo äidinkielen ja kirjallisuuden opettajana pitää vaarinsa kielen kuvausta kiehtovana.

On kiinnostavaa, että Kalle Päätalon tuotantoa voi tutkia niin monesta eri näkökulmasta. Olisi helppo ajatella, että kirjallisuuden tutkiminen on kirjallisuudentutkimuksen kenttää. Tämän alan asiantuntijat ovatkin tehneet Kalle Päätalon tekstien parissa arvokasta työtä niin tässä teoksessa kuin aiemminkin. Päätalon tuotannolla on kuitenkin annettavaa myös todella monelle muulle tieteenalalle: niin lääketiedettä, kieltä, kasvatustiedettä, elokuvia kuin historiaakin tutkivat ovat löytäneet kirjoista aineistoa, joka tarjoaa uutta tietoa alansa tutkimukselle. Tämä on meille lähiomaisille suuri kunnia.

Meille sukulaisille onkin olemassa kolme Kalle Päätaloa. Jo pitkään meille on ollut selvää, että on olemassa kaksi – ihminen itse, eli isä-Kalle, sekä kirjojen Kalle, joka on fiktiivinen hahmo. Nyt listaan voi lisätä myös akateemisen Kallen, ja seuraavaksi esittelemme lyhyesti nämä kolme hahmoa, jotka ovat erillisiä ja kuitenkin samoja.

Isä-Kallella viittaamme perheenjäseneen, isään ja isoisaan, jonka saimme tuntea hänen kuolemaansa asti eli vuoteen 2000. Isä-Kalle ei ole se henkilö, josta *Iijoki*-sarja pääosin kertoo: meistä perheen-

jäsenistä kukaan ei ole elänyt Kalle Päätalon elämän 40 ensimmäisen vuoden aikana, eikä meillä ole siihen elämänvaiheeseen vaikutusta eikä muistoja siitä. Juuri näistä vuosista koostuu pääosa Päätalon merkittävää *Iijoki*-sarjaa. Meidän muistikuvissamme Kalle on kirjailija, joka on kotona aina läsnä, koska hän kirjoittaa joka ikinen päivä, lähes ympäri vuoden. Kesän hän lomaili, mutta muuten hän ei käynyt kovinkaan usein missään. Elämä Tampereen Viialan omakotialueella poikkosi paljon naapurien tehdastyöläisten, kirvesmiesten ja muiden työläisperheiden arjesta. Vaikka isä-Kalle oli kotona, hän ei kuitenkaan ollut läheskään aina henkisesti läsnä. Omaa elämäänsä romaanimuotoon kirjoittava mies eli omassa kuplassaan sitä aikakautta, josta kulloinkin kirjoitti, ja tämä heijasteli perhe-elämään. Perheen yhteisessä ruokapöydässä isä kertoi tarinoita siitä, mistä kulloinkin kirjoitti. Vielä lastenlasten muistikuvissa esiintyvä hauras, vapiseva vaari kirjoitti yhä, vaikka lastenlasten vierailu toikin tauon urakkaan.

Toinen Kalle, eli kirjojen Kalle, on helppo sekoittaa isä-Kalleen eli oikeaan henkilöön. Mielestämme tämä ei ole mikään ihme: onhan myös *Iijoki*-sarjan päähenkilön nimi Kalle Päätalo ja paikkojen ja henkilöiden kuvauksessa pyritään olemaan uskollisia niiden esikuville. On mielenkiintoista pohtia, menisivätkö nämä kaksi harvemmin sekaisin, jos edes sarjan päähenkilön nimi olisi vaihdettu. Onhan Päätalon muissakin teoksissa usein pääroolissa melko paljon Kalle Päätaloa muistuttava mies, mutta kun nimi vaihtuu, on kirjailija ja henkilöhahmo selkeämpi erottaa toisistaan. Ihmisiltä voi myös unohduttaa se, että vaikka kirjassa rehelliseen kuvaukseen pyritäänkin, on se luonnollisesti vain yhden yksilön subjektiivinen kokemus omasta ja aikalaistensa elämästä. Asiat eivät mene aina yksi yhteen totuuden kanssa, ja olisi hassua ajatella, että niin olisi. Kirjathan ovat romaaneja, vuosikymmeniä tapahtumiensa jälkeen luotuja. Esimerkiksi käyttyjä keskusteluja ei voi kukaan muistaa, vaan dialogit on luotu sen tiedon pohjalta, mitä kirjailijalla on sanojasta ollut. Oikeiden nimien käyttö ja yksityiskohtaisuus luovat illuusion totuudesta: monet lukijat haluaisivat löytää objektiivisen totuuden, mutta se on kadonnut historiaan. Ehkä yhtä totuutta ei koskaan ollutkaan.

Akateeminen Kalle taas seikkailee tämänkin kirjan sivuilla. Kuten jo alussa totesimme, Päätaloa voidaan lähestyä monelta kantilta ja eri aikoja hyödyntäen. Murreutkija voi tarkastella kieltä sen puhehet-

ken kontekstissa tai verrata sitä nykyiseen, kun taas yhteiskunnallisen alan tutkija voi valita usean eri vuosikymmenen makro- ja mikro-tasojen kuvausten väliltä. Sari Keskimaa on tässä teoksessa puhunut *Iijoki*-sarjasta kielentutkijan aarreaittana, ja laajemminkin ajateltuna Päätalon tuotanto on paitsi lukijoille, myös tutkijoille melkoinen arkku täynnä aarteita. On varmaa, että Päätalo-tutkimus tulee jatku-
maan tulevaisuudessa.

Meidän mielestämme ainakin *Iijoki*-sarjan psykologinen puoli kai-
pasi lisää tarkastelua: sarjahan on elämäkerrallinen ”terapiakerto-
mus”, kun Kalle pyrkii löytämään merkityksiä elämänsä tapahtumil-
le. Lapsuuden olot nähdään syynä käytökseen ja välillä huonoihinkin
valintoihin, ja Kalle esittää itse kiinnostavia pohdintoja näiden väli-
sistä suhteista. Kielentutkimuksessa paitsi murteen, myös esimerkik-
si huumorin tai flirttikeskustelujen vertailu nykypäivänä käytettyyn
kieleen olisi kiinnostavaa. Ennen kaikkea toivomme, että Päätalon
kirjallisuudesta kiinnostuneet tutkijat uskaltavat tarkastella tuotantoa
oman tieteensä ja kokemuksensa lähtökohdista ja tuoda sitä kautta il-
mi tutkimusta, pientä tai suurta, joka saattaisi ilahduttaa myös taval-
lisia lukijoita.

Kirjoittajat

FT **Pekka Kaarninen** on väitellyt kulttuurihistorian alalta vuonna 2013 ja työskentelee historiantutkijana. Kalle Päätaloa hän käsitteli jo tukkilaiselokuvia tarkastelevassa väitöskirjassaan ”*Tukkijätkät ja moterni*”. *Tukkilaisuus, metsätyö ja metsäteollisuus suomalaisissa näytelmäelokuvissa* (2013). Kaarninen on perehtynyt suomalaisen elokuvan ja varsinkin vanhan suomalaisen elokuvan historiaan.

FT **Sanna Karkulehto** työskentelee kirjallisuuden professorina Jyväskylän yliopistossa. Hän on kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen dosentti Oulun yliopistossa ja sukupuolentutkimuksen dosentti Lapin yliopistossa. Pohjoissuomalainen ja pohjoispohjalainen kirjallisuus on yksi Karkulehdon kiinnostuksenkohteista.

📄 <https://orcid.org/0000-0001-7267-9612>

FT **Sari Keskimaa** väitteli suomen kielen alalta ensimmäisenä Päätalon tuotannosta vuonna 2018 Hänen artikkeliväitöskirjansa *Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana* tutkimusaineistona on koko Iijoki-sarja. Keskimaa työskentelee Haapaveden Opistossa koulutuspäällikkönä.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-5522-180X>

FT **Veronika Laippala** on digitaalisen kielentutkimuksen professori Turun yliopistossa. Hän on erikoistunut laajojen digitaalisten kieliaineistojen tarkasteluun ja tekstinlouhintamenetelmiin erityisesti tekstilajien näkökulmasta.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-7635-429X>

FT **Kati Launis** on kotimaisen kirjallisuuden dosentti Turun yliopistossa. Parhaillaan hän työskentelee projektissa ”Tekstit liikkeessä. Naiskirjailijoiden tuotannon vastaanotto Suomessa ja Venäjällä 1840–2020” (Emil Aaltosen Säätiö). Hänen erikoisalaansa on kirjallisuushistoria, naiskirjallisuus, työväenkirjallisuus sekä digitaalinen kirjallisuudentutkimus.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-8498-7361>

FL **Matti Leiviskä** työskentelee tohtorikoulutettavana Oulun yliopiston historiatieteissä, ja hänen pääaineensa on Suomen ja Skandinaavian historia. Hänen tutkimusalaansa on erityisesti vanhempi asutushistoria ja pohjoinen paikallishistoria. Väitöskirjassaan Leiviskä tutkii Etelä-Pohjanmaan Kyrönjokilaakson asutushistoriaa keskiajalta 1600-luvulle.

FT **Harri Mantila** on suomen kielen emeritusprofessori Oulun yliopistossa. Hänen erikoisalaansa on murteentutkimus ja sosiolingvistiikka.

FM **Jaana Märsynaho** työskentelee kirjastonhoitajana Oulun kaupunginkirjastossa. Hän on perehtynyt erityisesti pohjoissuomalaiseen ja pohjoispohjalaiseen kirjallisuuteen.

VM, psykologi, psykoterapeutti **Riitta Päätalo** on kirjailijan tytär.

FM **Vilja Päätalo** on kirjailijan tyttären tytär ja työskentelee äidinkielen ja kirjallisuuden sekä kielten opettajana perusopetuksessa.

FT **Maija Saviniemi** työskentelee suomen kielen yliopistonlehtorina Oulun yliopistossa. Hän väitteli kielenhuoltodiskursseista vuonna 2015. Saviniemen erityisenä kiinnostuksen kohteena ovat sosiolingvistiset tutkimusaiheet diskurssianalyttisestä näkökulmasta.

📧 <https://orcid.org/0000-0003-2977-1143>

FT **Minna Sääskilahti** työskentelee äidinkielen ja kirjallisuuden didaktiikan yliopistonlehtorina Oulun yliopistossa. Hänen erikoisalaansa on tekstintutkimus sekä äidinkielen ja kirjallisuuden aine-didaktiikan tutkimus.

FT **Ritva Ylönen** on kirjallisuudentutkija ja tietokirjailija, joka väitteli Tampereen yliopistosta ensimmäisenä Kalle Päätalon tuotannosta vuonna 2013. Kirjallisuustieteen alaan kuuluva väitöskirja on nimeltään *Tervaksinen toteemi – Kalle Päätalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Ylönen on erikoistunut tutkimaan teosten vastaanottoa ja vaikutusta niin yksilöpsykologisesti kuin yhteiskunnallisestikin. Väitöskirjatutkimuksen pohjalta syntyi elämäkerta *Kalle Päätalo. Kirjailijan elämä* (SKS 2017).

Abstract

Kalle Päätalo through the eyes of researchers

The Finnish novelist Kaarlo (Kalle) Alvar Päätalo's (1919–2000) main work, the Iijoki series, consists of 26 novels (comprising ca. 17 000 pages) and was written in 1971–1998. In this book the text corpus in Kielipankki concerning Päätalo's works is introduced to the readers, as well as the possibilities of digital text mining.

This book includes scientific articles concerning the works of Kalle Päätalo. It also gives ideas for the research that can be carried out in the future. The authors of this book are researchers in the fields of history, linguistics and literature, respectively. The research results presented in this book speak for the fact that the Iijoki series is a significant source material for future research, for example from the point of view of oral history, language variation, metalanguage, swearing and the reader's reception. The possibilities for future research seem to be quite plentiful.

Henkilöhakemisto

G

Greimas, Algirdas Julien 36, 38

H

Heikkinen, Antti 10, 33, 43, 45

Helin, Johan Kustaa 82

Hjort, Minna 98, 103

Huhtala, Liisi 182

I

Ivanič, Roz 134–135

J

Jauss, Hans Robert 153, 155

K

Kaarninen, Pekka 14

Kalela, Jorma 21

Keskimaa, Sari 11, 192

Kuivasmäki, Riitta 11

L

Lahdelma, Mari 11

Laine, Edvin 32–34, 48

Linna, Väinö 10, 30, 33, 71, 102, 179

Loukusa, Kalle 61–62, 65, 132, 139,
142, 145

M

Moretti, Franco 177

N

Niilo, Vikke 35–49

P

Proust, Marcel 156, 175

Päätaalo, Lauri Herman (Hermann)
23, 28, 97

Päätaalo, Riitta 16, 190

Päätaalo, Riitu (Riitta-Stiina) 28

Päätaalo, Vilja 16, 190

R

Rousto-Ville 15, 77–83, 86–94

S

Syrjä, Jaakko 9, 66, 175

Syrjä, Juhani 15, 82

T

Timonen, Karoliina 10

V

Vahtola, Jouko 23

W

Waltari, Mika 10, 102, 134

Y

Ylönen, Ritva 11, 16, 153, 172

Asiahakemisto

- A**
arjen historia 20–21, 25, 27, 30, 133
- B**
bibliometriikka 178
- D**
dialogi 22, 55–57, 62, 69, 73, 82, 86, 88–89, 104, 115
digitaalinen tekstilouhinta 174, 176, 185
- F**
fakta ja fiktio 172–174
- G**
geneettinen kritiikki 79, 87, 94, 182
Greimasin menetelmä 36
- H**
huumori 41, 44–45, 53, 65, 68, 112, 122, 161–162, 192
hämäläismurteet 61, 63, 79–84, 86–88, 90–91, 93
- I**
Iijoki-korpus (Iijoki, Oulun yliopiston Pääatalo-kokoelma) 13, 137, 171, 174–176, 178, 181–182
Ivaničnin malli kirjoittamisen diskursseista 134–137
- K**
Kalle Pääatalo -seura 10
Kalle Pääatalon lehtikirjoitukset -projekti 14
Kallioniemi-Säätiö 10, 14
kansanlingvistiikka 54, 56, 104, 123
Karjalankannaksen murre 59–60
kaukoluku 176–177
kielidiskurssi 63, 65–67
kieli-ideologia 15, 56, 62, 69, 123, 132, 134
kieli-ideologinen taksonomia 65
kirosana 53, 69–71, 97–99, 101, 103–115, 117, 123
Koillismaan murre 15, 59, 61, 63, 65, 67, 72, 82
koloratiivikonstruktio 63, 122
korpustutkimus 175–177, 182
korvikekirosana 101, 105, 112, 123
kronikointi 9, 179
kultti-ilmiö 160
kunniaotohori 7–8, 12
Kuusamon murre 58
käsikirjoitusversio 14–15, 78–79, 82, 85, 87–88, 92, 94, 182
käänteishuumori 122
- L**
laskennalliset menetelmät 177–178
lestadiolaisuus 44, 101, 105–106, 108, 123
lukijakirjeet 154, 156, 158–161, 163–164, 166–167
lähiluku 16, 99, 104–105, 111, 137, 154, 171, 176–177, 180
- M**
maallikko 55–56, 61, 63, 68
makroanalyttinen tutkimusote 57
metakieli 15, 54–57, 62, 64, 68–69, 71–73, 79, 92–94
metakommunikatiivisuus 70, 73
mikrohistoria 9, 20, 25
muistitietotutkimus 21–22, 174
murrehavainnot 56–57, 59, 71–72, 79–80, 83, 86, 93, 94
myyttinen aktanttimalli 38
- O**
omaelämäkerta 8, 22, 34, 77, 97, 155, 158, 171–173, 175, 179, 181, 183
Oulu 7, 10, 11–14, 58–59, 61, 64, 171
Oulun seudun murre 58–59, 61, 71

P

paheksuntaimperatiivi 122
Pariisin koulukunnan semiotiikka 32
Pohjois-Kainuun murre 58
proosafiktio 55
puhdistava samastuminen 155
Pääatalo-instituutti 10, 14, 78, 182

R

realistinen tyyli 34, 179
reseptiodokumentit 158
reseptioesteettinen teoria 153
roustokurkku 89–90

S

Savon murre 58
selkosten Proust 175, 184
subjektiivisuus 21–22, 153, 183, 191
sympaattinen samastuminen 155
syntaktinen analyysi 98–99, 104–105,
113–117, 122

T

Tampereen seudun murre 16, 59–60,
63, 67–68, 82–83, 86
temaattinen kontrasti 78
toisto 157, 162, 178, 182–183
topiikkimallinnus 178, 180
transaktioteoria 153
tukkijätkä 35–36, 39, 41, 47–48
tukkilaiselokuva 14–15, 32, 34, 37,
45–46
tunnustuskirjallisuus 185

U

Urpulan väki 84

V

verkostanalyysi 178, 180
vienankarjala 58, 64–65, 71
voimasana 68, 71, 97–114, 116–123

Y

Ylä-Satakunnan murre 84, 90

TIETOLIPAS

Tiivistä tietoa vuodesta 1945.

- 125 Pertti Virtaranta ym. AMERIKANSUOMI
- 126 Jyri Vuorinen ESTETIIKAN KLASSIKOITA
- 127 Ulla Piela toim. AIKANAISIA
- 128 Olli Nuutinen HETKISEN PITUUS
- 129 Seppo Knuuttila TYHMÄN KANSAN TEORIA
- 130 Jari Kupiainen ym. toim. KULTTUURINTUTKIMUS
- 131 Juha Pentikäinen ym. JOHDATUS SAAMENTUTKIMUKSEEN
- 132 Katja Hyry toim. SAIRAUS JA IHMINEN
- 133 Kaisa Häkkinen KIELITIEEEN PERUSTEET
- 134 Arvi Hurskainen & Ari Siiriäinen AFRIKAN KULTTUURIEN JUURET
- 135 Yrjö Sepänmaa TUHATJÄRVINEN
- 136 J. P. Roos ym. toim. MIEHEN ELÄMÄÄ
- 137 Markku Ihonen & Yrjö Varpio toim. HELMI SIMPUKKA JOKI
- 138 Jyri Vuorinen ESTEETTINEN TAIDEMÄÄRITELMÄ
- 139 Pirjo Lyytikäinen toim. SUBJEKTI. MINÄ. ITSE.
- 140 Kimmo Katajala toim. MANAAJISTA MAALAISATELIIN
- 141 Anja Tuomisto & Heli Uusikylä toim. KUVA, TEKSTI JA KULTTUURINEN NÄKEMINEN
- 142 Pam Morris FEMINISMI JA KIRJALLISUUS
- 143 Leena Suurpää ym. toim. NÄIN NUORET
- 144 Yrjö Sepänmaa KUUKÄVELYLLÄ
- 145 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. KATSOMUKSEN IHANUUS
- 146 Eeva-Liisa Kinnunen ym. toim. VITSISTÄ VIDEOON
- 147 Kaisa Häkkinen SUOMALAISTEN ESIHISTORIA KIELITIEEEN VALOSSA
- 148 Tero Norkola ym. toim. SIVUPOLKUJA
- 149 Jyri Vuorinen TAIDETEOS MERKKINÄ
- 150 Lasse Koskela & Lea Rojola LUKIJAN ABC-KIRJA
- 151 Pertti Karkama ym. toim. ÄLYMYSTÖN JÄLJILLÄ
- 152 Katariina Eskola toim. ELÄMYSTEN JÄLJILLÄ
- 153 Pirjo Lyytikäinen toim. DEKADENSSI
- 154 Vesa Heikkinen ym. toim. TUPPISUINEN MIES
- 155 Bo Lönnqvist ym. toim. KULTTUURIN MUUTTUVAT KASVOT
- 156 Sari Näre toim. TUNTEIDEN SOSIOLOGIAA I
- 157 Sari Näre toim. TUNTEIDEN SOSIOLOGIAA II
- 158 Jyrki Pöysä & Anna-Leena Siikala toim. AMOR, GENUS & FAMILIA
- 159 Tuija Laine toim. VIERASKIELINEN KIRJALLISUUS SUOMESSA RUOTSIN VALLAN AIKANA
- 160 Lea Laitinen & Lea Rojola toim. SANAN VOIMA
- 161 Pertti Karkama KULTTUURI JA DEMOKRATIA
- 162 Teppo Korhonen TEKNIKKAA, TAIDETTA JA TAIKAUSKOA
- 163 Päivikki Suojanen USKONTOTIEEEN PORTAILLA
- 164 Irja Seurujärvi-Kari toim. BEAIVVI MÄNÄT
- 165 Matti Kamppinen AJAT MUUTTUVAT

- 166 Pertti Lassila RUNOILIJA JA RUMPALI
- 167 Timo Joutsivuo ym. toim. RENESSANSSIN TIEDE
- 168 Juhani Niemi KIRJALLINEN ELÄMÄ
- 169 Iiro Kajanto LATINA, KREIKKA JA KLASSINEN HUMANISMI SUOMESSA
- 170 Juha Pentikäinen toim. Lars Levi Laestadius LAPPALAISTEN
MYTOLOGIAN KATKELMIA
- 171 Jyri Vuorinen AITOJA JA ALUEITA
- 172 Pekka Pesonen toim. VENÄLÄINEN FORMALISMI
- 173 Johanna Ruusuvaara ym. toim. INSTITUTIONAALINEN VUOROVAIKUTUS
- 174 Outi Alanko & Tiina Käkelä-Pumala toim.
KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN PERUSKÄSITTEITÄ
- 175 Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki toim. KULTTUURIHISTORIA
- 176 Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen toim. "TYÖLLÄ EI OO KUKKAAN
RIKASTUNNA"
- 177 Jorma Kalela & Ilari Lindroos toim. JOKAPÄIVÄINEN HISTORIA
- 178 Sulevi Riukulehti ym. POLITIIKKAA LASTENKIRJOISSA
- 179 Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist toim. PANDORAN LIPAS
- 180 Riho Grünthal toim. ENNEN MUINOIN
- 181 Erkki Pihkala SUOMI MAAILMANTALOUDESSA KESKIAJALTA EU-
SUOMEEN
- 182 Vesa Heikkinen toim. VIRKAPUKUINEN KIELI
- 183 Matti Kamppinen TULEVAT AJAT JA TEKNOLOGIA
- 184 Oiva Kuisma toim. SUOMALAINEN ESTETIIKKA 1900-LUVULLA
- 185 Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner KESKIAJAN KIRKKO
- 186 Helena Saarikoski toim. TANSSI TANSSI
- 187 Sanna Aaltonen & Päivi Honkatukia TULKINTOJA TYTÖISTÄ
- 188 Jukka Sarjala MITEN TUTKIA MUSIIKIN HISTORIAA?
- 189 Marja-Liisa Honkasalo ym. toim. SAIRAS, POTILAS, OMAINEN
- 190 Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren MONENA SUOMI
MAAILMALLA
- 191 Vesa Haapala toim. KUVIEN KEHÄSSÄ
- 192 Päivi Mehtonen POETRIA NOVA
- 193 Ilmari Vesterinen Keltaisenmeren Takana
- 194 Kimmo Saaristo toim. HYVÄÄ PAHAA ROCK 'N' ROLL
- 195 Urpo Kovala & Tuija Saresma toim. KULTTIKIRJA
- 196 Sanna Talja & Sari Tuuva toim. TIETOTEKNIKKASUHTEET
- 197 Lasse Koskela & Pasi Lankinen OPAS KAUNOKIRJALLISUUDEN
LUKEMISEEN
- 198 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen toim. SUOMI KAKKONEN
- 199 Taina Kaivola & Hannele Rikkinen NUORET YMPÄRISTÖISSÄÄN
- 200 Tom Sjöblom DRUIDIT
- 201 Maija-Leena Hänninen & Maijastina Kahlos toim. ROOMALAISTA ARKEA
JA JUHLAA
- 202 Maarit Knuuttila ym. toim. SUULLA JA KIELELLÄ
- 203 Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo PAHOLAINEN, NOITUUS JA
MAGIA
- 204 Riku Hämäläinen toim. POHJOIS-AMERIKAN INTIAANIUSKONNOT
- 205 Outi Fingerroos toim. USKONNON PAIKKA

- 206 Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski toim. REFEROINTI JA MONIÄÄNISYYS
- 207 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. LAJIT YLI RAJOJEN
- 208 Helena Saarikoski LEIKKIKENTILTÄ
- 209 Eija Timonen PERINTEESTÄ MEDIAVIRTAAN
- 210 Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara toim. ARJEN ASIOINTIA
- 211 Jaana Hallamaa ym. toim. ETIIKKA IHMISTIETEILLE
- 212 Tuomas Martikainen toim. YLIRAJAINEN KULTTUURI
- 213 Anne Mäntynen ym. toim. GENRE – TEKSTILAJI
- 214 Outi Fingerroos ym. toim. MUISTITIETOTUTKIMUS
- 215 Tapani Lehtinen KIELEN VUOSITUHANNET
- 216 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen SUOMI KAKKONEN JA KIRJALLISUUDEN OPETUS
- 217 Satu Grünthal & Elina Harjunen toim. NÄKÖALOJA ÄIDINKIELEEN JA KIRJALLISUUTEEN
- 218 Heikki Pihlajamäki ym. KESKIAJAN OIKEUSHISTORIA
- 219 Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara toim. KIELI KIOSKILLA
- 220 Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila NUORET KIELIKUVASSA
- 221 Terhi Ainiala ym. NIMISTÖTUTKIMUKSEN PERUSTEET
- 222 Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki toim. ÄÄNEKÄS KEVÄT
- 223 Tuomas Martikainen ym. ISLAM SUOMESSA
- 224 Sirpa Leppänen ym. toim. KOLMAS KOTIMAINEN
- 225 Jari Niemelä TALONPOIKA TOIMESSAAN
- 226 Samuli Hägg ym. toim. NÄKÖKULMIA KERTOMUKSEN TUTKIMISEEN
- 227 Jyrki Kalliokoski & Lari Kotilainen KIELET KOHTAAVAT
- 228 Anna Idström & Sachico Sosa toim. KIELISSÄ KULTTUURIEN ÄÄNI
- 229 Vesa Heikkinen toim. KIELEN PIIRTEET JA TEKSTILAJIT
- 230 Maarit Grahn & Maunu Häyrinen toim. KULTTUURITUOTANTO
- 231 Lars Levi Laestadius LAPPALAISTEN MYTOLOGIAN KATKELMIA
- 232 Veikko Anttonen USKONTOTIETEEN MAASTOT JA KARTAT
- 233 Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola toim. MAAHANMUUTTO JA SUKUPOLVET
- 234 Irja Seurujärvi-Kari ym. toim. SAAMENTUTKIMUS TÄNÄÄN
- 235 Maria Laakso ym. toim. TAPION TARHOISTA TURKISTARHOILLE
- 236 Siru Kainulainen ym. toim. TYÖMAANA RUNOUS
- 237 Antti Salminen ym. toim. KIRJALLISUUS JA FILOSOFIA
- 238 Aino Mäkkikalli & Liisa Steinby JOHDATUS KIRJALLISUUSANALYYSIIN
- 239 Kaisa Ahvenjärvi & Leena Kirstinä KIRJALLISUUDEN OPETUKSEN KÄSIKIRJA
- 240 Anna Rastas toim. KAIKILLE LAPSILLE
- 241 Anneli Kauppinen toim. OPPIMISTILANTEITA JA VUOROVAIKUTUSTA
- 242 Aino Koivisto & Elise Nykänen toim. DIALOGI KAUNOKIRJALLISUUDESSA
- 243 Outi Tuomi-Nikula ym. toim. MITÄ ON KULTTUURIPERINTÖ?
- 244 Pirjo Kristiina Virtanen ym. toim. ALKUPERÄISKANSAT TÄMÄN PÄIVÄN MAAILMASSA
- 245 Marleena Mustola toim. LASTENKIRJA. NYT
- 246 Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen toim. SAAKO SINUTELLA VAI TÄYTYKKÖ TEITITELLÄ?

- 247 Johanna Ahonen & Elina Vuola toim. USKONNON JA SUKUPUOLEN RISTEYKSIÄ
- 248 Simo Häyrynen KULTTUURIPOLITIIKAN LIIKKUVAT RAJAT
- 249 Elina Vuola toim. USKONTO JA KEHITYS
- 250 Jukka Kortti MEDIAHISTORIA
- 251 Harri Kalha toim. KUMMAT KUVAT
- 252 M. A. Castrén LUENTOJA SUOMALAISESTA MYTOLOGIASTA. Toim. ja suom. Joonas Ahola
- 253 Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen toim. KUVATUT KULTTUURIT
- 254 Mikko Kauko & Marko Lamberg toim. NAANTALIN LUOSTARIN KIRJA
- 255 Outi Fingerroos ym. toim. YHTEISKUNTAETNOLOGIA
- 256 Anneli Sarhimaa VAIETUT JA VAIENNETUT
- 257 Terhi Utriainen ENKELEITÄ TYÖPÖYDÄLLÄ
- 258 Maunu Häyrynen & Antti Wallin toim. KULTTUURISUUNNITTELU
- 259 Pilvi Hämeenaho ym. toim. SOVELTAVA KULTTUURINTUTKIMUS
- 260 Toini Rahtu ym. toim. KIRJOITETTU VUOROVAIKUTUS
- 261 Harri Mantila ym. toim. OULU KIELIYHTEISÖNÄ
- 262 Lari Kotilainen ym. toim. KIELENOPPIMINEN LUOKAN ULKOPUOLELLA
- 263 Arja Nurmi ym. toim. KIELTEN JA KIRJALLISUUKSIEN MOSAIIKKI
- 264 Aila Viholainen ym. toim. KUVITTELU JA USKONTO
- 265 Elina Vuola toim. ELETTY USKONTO
- 266 Sulevi Riukulehto & Ari Haasio VIRTUAALINEN KOTISEUTU
- 267 Irmeli Hautamäki toim. AVANTGARDE SUOMESSA
- 268 Ulla-Maija Peltonen & Outi Hupaniittu toim. ARKISTOT JA KULTTUURIPERINTÖ
- 269 Laura Assmuth ym. toim. ARJEN TURVALLISUUS JA MUUTTOLIIKKEET
- 270 Titus Hjelm toim. USKONTO, KIELI JA YHTEISKUNTA
- 271 Maija Saviniemi toim. KALLE PÄÄTALO TUTKIJOIDEN SILMIN